

АНОТАЦІЯ

Волошанська А.В. Економічний аналіз процесів деіндустріалізації в умовах світової фінансової кризи. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. Львівський національний університет імені Івана Франка, Західноукраїнський національний університет. Львів, 2020.

Дисертаційна робота присвячена теоретико-методичному обґрунтуванню впливу процесів деіндустріалізації на розвиток економік країн світу та розробленні пропозицій щодо формування інноваційної моделі розвитку України в умовах виходу з кризи. В дисертаційній роботі досліджено основні підходи щодо визначення економічної сутності поняття «деіндустріалізація» та встановлено її зв'язок з економічним розвитком держав у контексті економічних теорій структурних змін; встановлено зв'язок економічної категорії з такими поняттями, як «економічний розвиток» та «економічне зростання»; визначено основні чинники впливу на економічний розвиток держав у контексті відомих економічних теорій.

Запропоновано розглядати деіндустріалізацію в контексті зростання економіки та змін у структурі виробництва як процес соціально-економічних змін, викликаних скороченням виробничих потужностей у промисловості країни або регіону. Обґрунтовано, що до деіндустріалізації у науковій літературі застосовано дуальний підхід – розгляд у позитивному контексті як закономірний наслідок структурних змін у розвинених державах, або як негативне явище, що часто зустрічається під назвою «передчасної деіндустріалізації».

Акцентовано на проблемі взаємодії глобалізації та деіндустріалізації у світовій економіці. Зазначено, що в умовах глобалізації відбувається інтенсифікація міжнародних транзакцій, розвиток електронної комерції, становлення міжнародних ринків робочої сили, зростання світового фінансового ринку, а також збільшення обсягів і швидкості переміщення

капіталу. Звернено увагу на проблему та особливості вимірювання глобалізації як багатогранного поняття та визначено основні комплексні індекси аналізу рівня глобалізації. Обґрунтовано позитивні та негативні наслідки процесу глобалізації для світової економіки та економіки окремих держав і вплив на процес деіндустріалізації в країнах світу.

Обґрунтовано, що глобалізація покращила доступ відсталих країн до інновацій, а також має значний вплив на макроекономічну політику держави. Встановлено, що глобалізація підвищила ймовірність фінансових ризиків, оскільки транскордонні фінансові потоки посилюють наслідки ймовірних зовнішніх шоків та значно швидше переносять їх крізь кордони, що обумовило існування «порогового ефекту» взаємодії фінансової глобалізації та економічного зростання.

Зауважено відсутність єдиного підходу до трактування поняття «фінансова криза», визначення причин її виникнення та наслідки. Відповідно здійснено систематизацію підходів до визначення сутності фінансової кризи як економічної категорії з позиції її функціональної приналежності. Визначено три підходи до трактування фінансової кризи: як переходу фінансово-економічної системи в якісно новий стан; як порушення рівноваги в існуючій системі; як зміни системи в напрямі до її оптимізації або знищення. Встановлено, що фінансова криза є розпадом фінансових інститутів, що несе загрозу стабільності фінансової системи. Обґрунтовано основні ознаки фінансової кризи (зниження або припинення кредитування виробничої сфери; відсутність торговельного балансу країн; неплатоспроможність суб'єктів економіки) та типи і причини їх виникнення.

Доведено, що фінансова криза розглядається не лише в контексті негативного впливу на соціально-економічний стан країн світу, а й як етап у розвитку такої системи, який передбачає усунення напруги та нерівноваги; відтак можна говорити і про позитивні наслідки кризи.

Обумовлено рушійні сили світової фінансової кризи 2008-2009 рр. такі як: циклічність ринкової економіки; іпотечна криза у розвинутих країнах

світу; проблема «перегрівання» кредитного та фондового ринків; спекуляції на ринку нафти. Аргументовано особливості проходження фінансової кризи в умовах розвитку економіки України у 2008-2009 рр. та виділено напрями її поширення.

Доведена відносна «новизна» явища деіндустріалізації в економіці, що супроводжується відсутністю стандартизованого критерію чи способу його вимірювання. В контексті виділення основних проявів деіндустріалізації, серед яких процес поступового переходу від виробництва товарів до виробництва послуг та зменшення товарів промислового виробництва в загальній структурі експорту країн світу, акцентовано увагу на особливостях цих проявів. Запропоновано вимірювання явища деіндустріалізації в контексті визначення критеріїв у взаємозв'язку з ефектами трудомісткості виробництва (вимірює внесок змін у трудомісткість виробництва до змін частки виробництва у загальній структурі зайнятості) і ефектом секторного зростання сектора (вимірює зміни у частці виробництва у загальній доданій вартості до змін частки виробництва у загальній структурі зайнятості).

Доведено, що сучасні процеси деіндустріалізації розгортаються, як між промислово-розвиненими країнами, так і охоплюють країни, що розвиваються. Встановлено, що глобалізація зміцнює позиції першої групи країн, дає їм додаткові переваги, проте може заморозити нинішнє положення менш розвинених країн, що стають скоріше об'єктами, ніж суб'єктами деіндустріалізації.

Здійснено економічний аналіз процесів деіндустріалізації у внутрішньому виробництві та зовнішній торгівлі в Україні. Обґрунтовано тенденції, які негативно вплинули на формування орієнтиру розвитку національної економіки: орієнтація на швидке зайняття Україною вигідних позицій у системі міжнародного поділу праці; відкриття внутрішнього ринку для імпортних товарів, що супроводжувалося широкомасштабним падінням національного виробництва.

Обґрунтовано стратегічні орієнтири розвитку світової економіки в умовах

подолання деіндустріалізації. Встановлено, що глобальні трансформаційні зміни сьогодення у світовій економіці є наслідком переходу передових країн до шостого неіндустріального технологічного укладу з якісно новими соціальними та ресурсними критеріями та акцентом на високі екологічні стандарти економічного розвитку. Визначено особливості, притаманні світовій економіці в умовах сьогодення, а також засади зміни технологічних укладів у світі.

Обґрунтовано запровадження в руслі модернізаційних процесів у сфері світового господарства нової індустріальної політики, що аргументує визнання передової ролі промисловості у розв'язанні актуальних проблем сьогодення. Виділено чотири моделі індустріалізації, за якими може розвиватися національна економіка в умовах сьогодення.

Визначено напрями трансформації промислового сектора України в умовах виходу з кризи. Доведено, що в Україні сформовано модель промислового розвитку інверсивного типу з експортною орієнтованістю та сировинною, а також процесом деіндустріалізації в економіці країни. Обґрунтовано, що цей етап розвитку промисловості характеризується системною розбалансованістю та невідповідністю рівню розвитку галузі у розвинених країнах. В цьому контексті встановлено: стратегічною метою розвитку промислового сектору в Україні має бути формування конкурентоспроможного та інтегрованого у міжнародну систему промислового комплексу, який би відповідав аналогічним комплексам у розвинених країнах.

Розвинуто напрями розвитку промисловості, виходячи з сучасних реалій та потреби подолання деіндустріалізації, а саме: підвищення рівня завантаженості промислових підприємств з метою збільшення показників виробництва продукції та покращення результатів їх роботи; поглиблення переробки сировини та сировинної продукції, збільшення частки продукції з високою доданою вартістю як одне з основних завдань в контексті реіндустріалізації в Україні; підвищення рівня технологічного оснащення виробничої бази промислових підприємств; модернізація та утворення нових

високотехнологічних виробництв, розвиток галузей з потужним науково-технологічним потенціалом.

Обґрунтовано формування інноваційної моделі розвитку, як інструмент трансформації економічної політики держав. Інноваційну політику трактовано як систему, яка поєднує як державні, так і регіональні програми, інструменти, заходи та важелі впливу на інноваційний рівень секторів економіки, господарюючих суб'єктів з метою формування ефективно-інноваційно-структуризованої економіки. Окреслено напрями розумної спеціалізації та доцільність формування і розробки національних та регіональних дослідницьких та інноваційних стратегій інтелектуальної спеціалізації.

Основні результати дослідження, теоретичні положення, висновки та практичні рекомендації можуть бути використані при формуванні стратегічних напрямів розвитку промислового сектору та економіки України загалом відповідно до досвіду розвинених країн світу у контексті існуючих тенденцій постіндустріального розвитку та їх впливу на розвиток потенціалу країн.

Ключові слова: деіндустріалізація, світова економіка, світова фінансова криза, реіндустріалізація, глобалізація, економічний розвиток.

SUMMARY

Voloshanska A. V. Economic analysis of deindustrialization processes in terms of the global financial crisis. Manuscript.

The thesis upon completion of a scientific degree of the candidate of economic sciences under a speciality 08.00.02 – World economy and international economic relations. Ivan Franko National University of Lviv, Western Ukrainian National University. Lviv, 2020.

The thesis is devoted to the substantiation of the theoretical and methodological basis of the influence of deindustrialization processes on the development of the world economy; and the elaboration of proposals for the formation of an innovative model of

Ukraine's development in the conditions of overcoming the crisis. The thesis scientifically systematizes structural theories of economic development of states and generalizes theoretical approaches to defining the phenomenon of deindustrialization, which is being viewed as a process of social and economic changes in economic development. The thesis also considers and substantiates problems of interaction and mutual influences of globalization and deindustrialization in the global economy and their impact on the processes of deindustrialization in the world. The paper examines the main approaches to defining the economic merit of the concept of "deindustrialization" and its connection with the economic development of countries in the context of structural change theories. It also establishes the connection of this economic category with such concepts as "economic development" and "economic growth" and identifies the main factors influencing the economic development of states in the context of various economic theories.

It is proposed to consider deindustrialization with regard to the context of economic growth and changes in the manufacturing structure. Deindustrialization is being viewed as a process of social and economic changes caused by the reduction of production capacity in the industry of the country or region. The scientific literature refers to the two main approaches that have been applied to the use of deindustrialization. The latter is considered either in a positive context as a natural consequence of structural changes in developed countries or as a negative phenomenon often defined as premature deindustrialization.

The thesis examines and substantiates problems of interaction and mutual influences of globalization and deindustrialization in the global economy. It also describes the main modern economic crises and determines their influence on the processes of deindustrialization in the economies. It was noted that in the context of globalization an intensification of international transactions is observed, the latter happening along with the development of e-commerce, formation of international labour markets, growth of the global financial market, and increased volume and speed of the capital flows. Attention is paid to the problem and particularities of measuring globalization as a multilateral concept. The thesis characterizes the key complex

indices used in the analysis of the level of globalization and describes positive and negative consequences of the globalization process for both world economy and the economies of individual states, as well as its influence on the deindustrialization process in the world.

It is substantiated that globalization has improved the emerging economies' access to innovations. The latter has a significant impact on the macroeconomic policy of the state. The globalization has been found to increase the likelihood of financial risks, as cross-border financial flows maximize the pace and effects of possible external shocks, leading to a "threshold effect" of financial globalization and economic growth.

There is a distinct lack of a unified approach to the interpretation of the concept of the financial crisis, determining the causes of its occurrence and consequences. With a regard to the mentioned above, the thesis presents the systematization of approaches to determining the essence of the financial crisis as an economic category from the perspective of functional affiliation. There are three approaches to the interpretation of the financial crisis identified: i) transition of the financial and economic system to a qualitatively new state; ii) imbalance in the existing system; iii) changes in the system towards its optimization or destruction. It is shown that the financial crisis represents the collapse of financial institutions, which threatens the stability of the financial system.

The main signs of the financial crisis described and substantiated in the thesis are the following: reduction or stopping of lending to the manufacturing sector; trade balance deficit; insolvency of economic entities.

It is proved that the financial crisis must be considered not only in the context of the negative impact on the social and economic system of the world but also as a stage in the development of such a system, which involves the elimination of tension and imbalance. Therefore, the positive effects of the crisis are equally worth mentioning.

The thesis describes driving forces of the global financial crisis of 2008-2009, such as cyclical market economy, mortgage crisis in the developed countries, the problem of overheating of the credit and stock markets, speculation in the oil market. The thesis describes the main peculiarities of the financial crisis in the conditions of

economic development of Ukraine in 2008-2009 and highlights the directions of its spread.

It is proved that the phenomenon of deindustrialization is a relatively new concept in the economy, which is accompanied by the absence of a standardized criterion or measurement method. In the context of highlighting the main distinguishing characteristics of deindustrialization, including the process of gradual transition from the production of goods to the production of services and reduction of the share of industrial goods in the overall structure of exports. The attention is focused on the features of these distinguishing characteristics. It is proposed to measure the phenomenon of deindustrialization in the context of determining the labor intensity effect (measures the contribution of changes in labor intensity in relation to the share of manufacturing in the total employment) and the sectoral growth effect (measured by changes in manufacturing share in the total value added in relation to the share of manufacturing in the total employment).

It is proved that modern processes of deindustrialization are occur in both industrially advanced and emerging economies. Globalization has been shown to strengthen the position of the first group of countries (industrially advanced) by giving them additional benefits, but may negatively impact less developed countries, which are experiencing negative rather than positive effects of deindustrialization.

The thesis carries out an economic analysis of deindustrialization processes in manufacturing and foreign trade in Ukraine. In addition, it describes the tendencies, which have negatively impacted the formation of a direction vector of development of the national economy, such as: prospects for fast occupation by Ukraine of favorable positions in system of the international markets, which have not been achieved, and opening of the domestic market for imported goods accompanied by a large-scale decline in national production.

The thesis outlines strategic guidelines for the development of the world economy in the conditions of overcoming deindustrialization. It is mentioned that the current transformational changes in the world economy are a consequence of the transition of advanced countries to the newest emerging technologies system, which is characterized by the qualitatively new social and resource criteria followed by the high environmental standards of economic development. The study identifies peculiarities of the world economy in today's conditions, as well as the special nature of changing technological transition cycles in the world.

In the context of modernization processes in the world economy, the thesis proves the need for the development of a new industrial policy, which substantiates the recognition of the advanced role of industry in solving current problems. There are four models of industrialization representing the strategies the national economy can follow to develop in today's conditions.

The thesis defines directions of transformation of the industrial sector of Ukraine in the conditions of overcoming the crisis. It is proven that the Ukrainian industrial development model is of inverse type with export and raw materials orientation. In addition to the beforementioned, the country undergoes a process of negative deindustrialization. It is mentioned that this stage of industrial development is characterized by systemic imbalances and inconsistencies in the level of industry development in the high-income countries.

In this context, the formation of a competitive environment and integration into the international system of industrial complex, which would correspond to similar complexes in developed countries, shall be the strategic goal of the development of the industrial sector in Ukraine.

The study outlines the directions of industrial development in modern realities in terms of overcoming the deindustrialization, namely: increase of the industrial capacity of enterprises, shift to more advanced processing of raw materials, increasing the share of technologically advanced equipment in the industrial base of enterprises, formation and development of the new high-tech industries, development of industries with strong scientific and technological capacity, increasing the share of products with high added value, where the latter shall be considered as one of the main tasks in the context of reindustrialization in Ukraine.

The study substantiates the formation of an innovative model of development as a tool for the transformation of economic policy of states. Innovation policy is being interpreted as a system that combines both national and regional programs, tools, and policies aimed to promote the innovations used by the sectors of the economy and economic entities in order to form an effective innovation-structured environment. The study suggests an innovative model of development as an instrument of state economic policy transformation to be carried out by implementing the concept of reasonable specialization. Besides this, the industrial development policy shall be developed based on the combination of both "horizontal" and "vertical" models.

The practical significance of the thesis is represented by the main findings of the research, such as theoretical reasons, model calculations, conclusions, and practical

recommendations, which can be used in the development strategy of economic policy of Ukraine in general, and the manufacturing sector in particular, following the experience of developed countries. The author suggests strategic benchmarks of development of the economy in the context of overcoming negative effects of deindustrialization. In addition to that, the proposals for transformation of the industrial sector of Ukraine in the conditions of the crisis are developed.

Key words: deindustrialization, world economy, global financial crisis, reindustrialization, globalization, economic development.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Волошанська А. В. Теорії економічного розвитку держав та явище деіндустріалізації. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017, Вип. 4(10). С. 24-27 (0,5 д.а.).

2. Волошанська А. В., Квасній З. В. Розвиток сервісної економіки як прояв деіндустріалізації. *Бізнес-навігатор*. 2017. Вип. 3 (42). С. 19-21 (особистий внесок автора: обґрунтовано необхідність розвитку сервісної економіки як прояву деіндустріалізації) (0,2 д.а.).

3. Волошанська А. В. Аналіз впливу деіндустріалізації в період фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. на економічні процеси сьогодення. *Інтелект XXI*. 2017. № 6. С. 14-18 (0,5 д.а.).

4. Волошанська А. В. Проблеми вимірювання явища деіндустріалізації в країнах світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 20. Ч.1. С. 91-95 (0,4 д.а.).

5. Волошанська А. В. Вплив процесів деіндустріалізації на величину доданої вартості у країнах світу. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. Вип. 3 (65). С. 7-12 (0,6 д.а.).

6. Волошанська А. В., Квасній Л. Г. Переваги та недоліки процесів

деіндустріалізації для світової економіки. *Наукові праці МАУП*. Серія : Економічні науки. 2019. Вип. 1 (57). С. 67-78 (особистий внесок автора: обґрунтовано переваги процесів деіндустріалізації для світової економіки (0,45 д.а.).

7. Волошанська А. В. Орієнтири розвитку світової економіки в умовах подолання процесів деіндустріалізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України* : зб. наук. праць. 2019. Вип. 6 (140). С. 72-77 (0,6 д.а.).

8. Волошанська А. В. Інноваційна модель розвитку як інструмент трансформації економічної політики країни. *Ефективна економіка*. 2020. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7744> (0,5 д.а.).

9. Voloshanska A. Decline in the knowledge intensity of manufacturing, and deindustrialization processes in Ukraine. *Peryodyk naukowy Akademii Polonijnej*. 2018. Vol. 26. №1. S. 82-85 (0,4 д.а.).

10. Волошанська А. В. Макроекономічні ефекти деіндустріалізації в посткризовий період. *Nauka i studia*. 2018. №12. С. 23-29 (0,6 д.а.).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

11. Волошанська А. В. Ознаки голландської хвороби як окремого випадку деіндустріалізації. *Моделювання соціально-економічних процесів: регіональні та галузеві аспекти* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дрогобич, 12-13 трав. 2016 р.). Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. С. 134-137 (0,1 д.а.).

12. Волошанська А. В., Квасній Л. Г. Вплив деіндустріалізації на деструктивні тенденції у промисловості. *Актуальні проблеми моделювання та управління соціально-економічними системами в умовах глобалізації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дрогобич, 11 трав. 2018 р.). Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. С. 78-80 (особистий внесок автора:

обґрунтовано необхідність переорієнтації від деіндустріалізації економіки України до її сталого розвитку) (0,05 д. а.).

13. Волошанська А. В., Біленко Ю.І. Вплив нової промислово-інвестиційної політики на створення робочих місць. *Молодіжна наука у контексті суспільно-економічного розвитку країни*: матер. III Міжнар. учн.-студ. інтернет-конф. (м. Черкаси, 22 лист. 2019 р.). Черкаси: Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, 2019. С. 66-68 (особистий внесок автора: доведено взаємозв'язок між інвестиційним процесом та виробництвом і фінансуванням економічних процесів) (0,05 д.а).

14. Волошанська А. В., Квасній Л. Г. Роль процесу деіндустріалізації у світовій економіці. *Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки* : матер. IV Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Полтава, 1 лист. 2019 р.). Полтава : РВВ ПДАА, 2019. С. 12-14 (особистий внесок автора: обґрунтовано особливості процесу деіндустріалізації у світовій економіці) (0,1 д. а.).

15. Voloshanska A.V., Kvasnii L.G. Problems of evaluation of a development industry. *Актуальні проблеми сучасної науки* : матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. виклад. та студ. навч.-наук. інст. фізики, матем, екон. та інновац. технологій (м. Дрогобич, 8 трав. 2019 р.). Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2019. С. 40-41 (особистий внесок автора: охарактеризовано зміни у структурі виробництва як процесу соціально-економічних змін, спричинених скороченням виробничих потужностей у промисловості країни або регіону) (0,08 д. а.).

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ В ПЕРІОД СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ	12
1.1. Структурні теорії в економічному розвитку держав та явище деіндустріалізації	12
1.2. Проблеми взаємодії глобалізації та деіндустріалізації у світовій економіці	29
1.3. Сучасні фінансові кризи та їх вплив на процеси деіндустріалізації	49
Висновки до розділу 1	65
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ВПЛИВУ ПРОЦЕСІВ ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ КРАЇН СВІТУ В ПЕРІОД СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ	68
2.1. Проблеми вимірювання явища деіндустріалізації в країнах світу	68
2.2. Економічний аналіз процесів деіндустріалізації у внутрішньому виробництві та зовнішній торгівлі	83
2.3. Аналіз впливу економічних ефектів деіндустріалізації на економічний розвиток країн світу	110
Висновки до розділу 2	131
РОЗДІЛ 3. МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ	134
3.1. Моделювання каузального зв'язку деіндустріалізації та окремих параметрів економічного розвитку країн світу	134
3.2. Напрями неоіндустріальної трансформації економіки країн світу	144
3.3. Шляхи трансформації промислового сектора України в умовах подолання деіндустріалізації	159
Висновки до розділу 3	177
ВИСНОВКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	186
ДОДАТКИ	201

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах зміни технологічного укладу, розвитку сервісної та економіки знань відбувається перехід світової економіки до постіндустріальної стадії розвитку, що, серед іншого, результується докорінним системним переструктуруванням сфери промислового виробництва. На сучасному етапі світова економіка характеризується тенденціями зростання питомої ваги сфери послуг, переміщенням виробничих потужностей від розвинених країн до країн з низьким рівнем витрат на виробництво товарів, а також зниженням питомої ваги промислового виробництва і доданої вартості, створеної у цьому секторі, у порівнянні зі зростанням ролі дистрибуції, наданням інформаційних та фінансових послуг.

У цьому контексті та в умовах зростаючої популярності глобальних ланцюгів створення доданої вартості особливо гостро постає проблема деіндустріалізації та її впливу на розвиток сучасних моделей виробництва у світі. Відтак особливо важливим є дослідження впливу деіндустріалізації на економіки країн світу, а також визначення геополітичних та економічних інтеграційних процесів, зумовлених деіндустріалізаційними ефектами.

Теоретичним і методологічним підґрунтям дослідження впливу деіндустріалізації на розвиток світової економіки є праці таких зарубіжних учених як А. Гершенкрон, Н. Калдор, К. Кларк, В. Левер, Е. Леві-Єяті, Ф. Лейн, А. Льюїс, Дж. Маєр, М. Макмілан, Л. Мілезі-Феретті, О. Окампо, Х-Г. Пальма, Е.Прасад, Е. Райнерт, Т. Рибчинський, Д. Родрік, К. Рогофф, В. Ростоу, Ф.Трегенна, Х. Феліпе, А.Фішер, Х. Ченері та інші. Серед українських науковців упродовж останніх років ці питання фундаментально досліджували: О. Барановський, Ю. Біленко, О. Білорус, Г. Дугінець, Т. Єфименко, Р. Заблоцька, М. Зверяков, Ю. Кіндзерський, В. Козюк, В. Лукашевич, А. Філіпенко, А. Чухно та ін.

Водночас у вітчизняній науковій літературі недостатньо дослідженими залишаються питання, пов'язані з впливом деіндустріалізації на розвиток

геополітичних та економічних інтеграційних процесів, системних трансформацій в економіці держав. Для України, економіка якої на сучасному етапі характеризується деструктивними тенденціями у сфері функціонування індустріального сектора, ці проблеми особливо актуальні, зважаючи на прагнення досягнути високої конкурентоспроможності вітчизняного національного господарства у міжнародному економічному середовищі. Саме це і зумовило вибір теми дисертації, визначило її мету, завдання та структуру.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до тематики науково-дослідних робіт Львівського національного університету імені Івана Франка за темами: «Економічний аналіз структурної трансформації інвестиційного та експортного потенціалу у регіонах і країнах світу» (номер держреєстрації 0117U000889) та «Дослідження проблеми вибору та формування оптимальної траєкторії економічного розвитку держав в умовах їх значної торговельної та фінансової відкритості» (номер держреєстрації 0113U000869), у межах яких здійснено економетричне дослідження факторів індустріалізації з застосуванням методу множинної панельної регресії, та досліджено стратегічні орієнтири розвитку світової економіки в контексті аналізу сучасних процесів у сфері світового господарства та подолання деіндустріалізації.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретико-методичне обґрунтування впливу процесів деіндустріалізації на розвиток економік країн світу та розроблення пропозицій щодо формування інноваційної моделі розвитку України в умовах виходу з кризи.

Реалізація мети дослідження зумовила постановку і розв'язання таких завдань:

- систематизувати структурні теорії економічного розвитку держав та узагальнити теоретичні підходи до визначення деіндустріалізації як процесу соціально-економічних змін розвитку економіки для доведення об'єктивних умов виникнення цього явища;

- розвинути теоретичні засади взаємодії глобалізації та деіндустріалізації у світовій економіці для виявлення взаємних впливів означених явищ;
- обґрунтувати теоретичні основи фінансової кризи та окреслити вплив сучасних фінансових криз на процеси деіндустріалізації;
- запропонувати методику вимірювання деіндустріалізації у країнах світу з метою виявлення повноти впливу цього явища на економічний розвиток країн;
- окреслити економічні ефекти від впливу деіндустріалізації на розвиток країн світу для обґрунтування закономірностей та виявлення тенденцій зміни економіки;
- здійснити економетричне моделювання впливу деіндустріалізації на розвиток країн для виявлення причинно-наслідкового зв'язку між деіндустріалізацією економіки і окремими економічними факторами у країнах з різним рівнем економічного розвитку;
- визначити напрями неоіндустріальної трансформації економік країн світу з метою формування стратегічних орієнтирів розвитку вітчизняної економіки в умовах світової фінансової кризи;
- окреслити інноваційно-технологічний вектор розвитку економіки України для впровадження його принципів у вітчизняну практику;
- запропонувати напрями розвитку промисловості в контексті формування ефективної державної політики розвитку промислового сектору на основі поєднання інструментарію «горизонтальної» та «вертикальної» моделей.

Об'єктом дослідження є процеси деіндустріалізації у період світової фінансової кризи.

Предметом дослідження є теоретико-методичні засади та прикладні аспекти впливу процесів деіндустріалізації на розвиток економік країн світу в умовах фінансової кризи.

Методи дослідження. Теоретична основа і науково-методична база дисертаційної роботи ґрунтуються на фундаментальних положеннях теорії міжнародної економіки та напрацюваннях світової економічної думки. У роботі для розроблення теоретико-методичних та прикладних аспектів впливу процесів

деіндустріалізації на розвиток економік країн світу в умовах фінансової кризи використано такі сучасні наукові методи: діалектичний метод пізнання (для виокремлення структурних теорій в економічному розвитку держав та визначення явища деіндустріалізації); системний аналіз (для дослідження взаємодії глобалізації та деіндустріалізації у світовій економіці); порівняльний аналіз (для зіставлення деіндустріальних ефектів в економіках різних країн світу); абстрактно-логічний (для здійснення теоретичних узагальнень, формулювання висновків із проведеного дослідження); графічної візуалізації (для наочного представлення основних результатів проведених розрахунків і здійсненого аналізу); статистичні (при проведенні вимірювання явища деіндустріалізації в країнах світу та Україні); узагальнення (при визначенні стратегічних орієнтирів розвитку світової економіки в умовах світової фінансової кризи); систематизації (при формуванні інноваційно-технологічного вектора розвитку економік держав світу).

Джерелами нормативної, аналітичної і статистичної інформації слугували офіційні публікації та статистичні матеріали Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного Валютного Фонду, Світового Банку, Організації економічного і соціального розвитку, Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку, а також закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, матеріали Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку, торгівлі та сільського господарства України, Державної служби статистики України та дослідження автора.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у розвитку теоретико-методичних положень щодо обґрунтування позитивного і негативного впливів процесів деіндустріалізації на розвиток світової економіки в умовах фінансової кризи, виявленні основних трендів, закономірностей і макроекономічних ефектів та виробленні на цій основі пропозицій щодо формування інноваційної моделі трансформації промислового сектора України, зокрема:

удосконалено:

- понятійно-термінологічний апарат дослідження у частині застосування дуального підходу до визначення деіндустріалізації в контексті зростання економіки як наслідку структурних трансформацій та змін у структурі виробництва, яке може результуватися ефектами і позитивного, і негативного характеру. Такий підхід, на відміну від усталених, дозволяє розглядати деіндустріалізацію з урахуванням процесів глобалізаційної інтеграції та структурних передумов сучасних трансформацій світової економіки;

- трактування поняття «фінансова криза», яке, на відміну від наявних, розглянуто з позиції застосування трьох взаємодоповнюючих підходів до визначення: як переходу фінансово-економічної системи в якісно новий стан; як порушення рівноваги в існуючій системі; як зміни системи в напрямі до її оптимізації або знищення. Застосування комплексного підходу забезпечує системний розширений погляд на поняття, аргументуючи доцільність розгляду фінансової кризи не лише в контексті негативного впливу на соціально-економічний стан країн світу, а й як етапу у розвитку економічної системи, який передбачає усунення напруги та нерівноваги;

- науковий підхід до визначення взаємозв'язку і взаємовпливів процесів деіндустріалізації та глобалізації, що, на відміну від сформованих, акцентує на зміні умов міжнародної торгівлі в напрямі лібералізації та спрощенні поширення інновацій в умовах глобалізації, а також зростанні імовірності фінансових ризиків як наслідків зовнішніх шоків; в контексті такого підходу обґрунтовано концептуальний базис формування світової та вітчизняної політики структурної модернізації промисловості. Встановлено, що структурна модернізація передбачає досягнення зростання економіки тієї чи іншої країни на основі підвищення продуктивності, технологічності, інноваційності виробничих процесів та ефективного використання ресурсного, людського і соціально-економічного потенціалу;

- науково-методичний підхід до виявлення залежності деіндустріалізації економіки від економічних факторів (частка високотехнологічного експорту країни; валовий капітал; рівень зайнятості населення у промисловості; частка

доданої вартості у переробній промисловості, % ВВП; частка доданої вартості у промисловості та будівництві, % ВВП; темп зростання ВВП; загальна тривалість життя при народженні; рівень інфляції; індекс умов торгівлі; рівень безробіття), у якому, на відміну від існуючих, зроблено акцент на впливі конкретних факторів на економічні процеси з метою визначення характеру деіндустріалізації для груп країн (країн англо-американської групи, країн з високим рівнем доходів, постсоціалістичних країн, високотехнологічних країн Азії);

набули подальшого розвитку:

- обґрунтування макроекономічних ефектів деіндустріалізації в умовах посткризового періоду та глобалізаційної інтеграції, до яких віднесено: перехід країн до нової структури цінностей, переміщення трудових ресурсів до сфери послуг; демасифікований характер суспільства та новий соціальний статус людини; зниження ролі традиційних соціальних конфліктів; економічні чинники як основну рушійну силу соціального прогресу. Такий підхід сприяє комплексному врахуванню особливостей розвитку постіндустріального суспільства для світової економіки та економік країн;

- емпіричні засади вимірювання явища деіндустріалізації у частині врахування критеріїв у взаємозв'язку з ефектами трудомісткості виробництва (вимірює внесок змін у трудомісткість виробництва до змін частки виробництва у загальній структурі зайнятості) і ефектом секторного зростання (вимірює зміни у частці виробництва у загальній доданій вартості до змін частки виробництва у загальній структурі зайнятості), що дозволяє врахувати особливості проявів явища деіндустріалізації в економіці;

- науково-прикладні розробки з визначенням стратегічних напрямів розвитку світової економіки в контексті нової індустріальної політики на засадах розумного зростання, стійкого всебічного розвитку та подолання деіндустріалізації, які спрямовані на забезпечення співпраці провідних науково-дослідних, освітніх та підприємницьких установ для акумулювання інноваційних ідей та їх реалізації; трансформацію ринку праці в напрямі підвищення досвіду та кваліфікації працівників у відповідності до вимог

сучасної економіки; стимулювання освітніх та науково-дослідних установ до розвитку в конкретних напрямках у сфері інноваційних виробничих технологій; індивідуалізацію та адаптацію виробництва і продукції до різних умов, що сприяє росту та полярності виробництва спеціалізованих продуктів та послуг; об'єднання ланцюгів постачання продукції й інформаційних потоків у глобальні мережі;

- напрями трансформації промисловості в контексті формування ефективної державної політики розвитку промислового сектору на основі поєднання інструментарію «горизонтальної» та «вертикальної» моделей в умовах світової фінансової кризи, зокрема: підвищення рівня технологічного оснащення виробничої бази промислових підприємств та їх завантаженості, модернізація та утворення нових високотехнологічних виробництв, розвиток галузей з потужним науково-технічним потенціалом.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що матеріали дослідження, викладені в дисертації, доведено до конкретних наукових положень і практичних рекомендацій.

Теоретико-методичні положення дисертаційного дослідження впроваджено у практичну діяльність Департаменту економічної політики Львівської обласної державної адміністрації при реалізації заходів у рамках Стратегії розвитку Львівської області на період 2021-2027 рр. (довідка № 21/04-07/2020 від 09.07.2020 р.); ГО «Інститут міжнародних економічних досліджень» у рамках надання пропозицій Кабінету Міністрів України щодо питань виходу з фінансової кризи, яка склалася в умовах пандемії Covid-19 (довідка № 48 від 11.09.2020 р.) та Львівського регіонального відділення «Асоціації об'єднаних територіальних громад» при підготовці пропозицій Верховній раді України, Кабінету Міністрів України і Міністерству розвитку громад та територій щодо формування цілей Стратегії сталого розвитку України до 2030 року (довідка № 54 від 11.06.2020 р.).

Теоретичні результати дослідження використовуються у навчальному процесі Прикарпатського інституту імені Михайла Грушевського ПРАТ «ВНЗ

Міжрегіональна академія управління персоналом» при викладанні курсів «Міжнародні економічні відносини», і «Управління змінами в глобальній економіці» (довідка № 135 від 07.09. 2019 р) та Львівського національного університету імені Івана Франка під час проведення лекційних і практичних занять із навчальних дисциплін «Міжнародні економічні відносини», «Міжнародний економічний аналіз» (довідка № 427-С від 29.01.2021 р.)

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою роботою. Наукові результати, що виносяться на захист, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї та положення, які є результатом самостійного дослідження автора.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи апробовані на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Моделювання соціально-економічних процесів: регіональні та галузеві аспекти» (12-13 травня 2016 р., м. Дрогобич); «Актуальні проблеми моделювання та управління соціально-економічними системами в умовах глобалізації» (11 травня 2018 р., м. Дрогобич); «Global aspects of world economy and international relations in conditions of economic instability» (19-20 квітня 2018 р., Czestochowa-Kryvyi Rih), «Актуальні проблеми сучасної науки» (8 травня 2019 р., м. Дрогобич); «Молодіжна наука у контексті суспільно-економічного розвитку країни» (22 листопада 2019 р., м. Черкаси); «Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки» (1 листопада 2019 р., м. Полтава).

Публікації. Основні наукові результати дисертації опубліковані автором у 15 наукових працях, у т.ч.: 8 статей – у наукових фахових виданнях України (з них 5 – у виданнях, включених до реєстру міжнародних наукометричних баз), 2 статті – у наукових періодичних виданнях іншої держави (Польща), 5 публікацій – за матеріалами міжнародних і всеукраїнських науково - практичних конференцій. Загальний обсяг публікацій становить 6,0 друк. арк. Особисто автору належить 5,15 друк. арк.

Обсяг і структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (163 найменування на 15 сторінках) та 8 додатків на 14 сторінках. Робота містить 22 таблиці та 25 рисунків. Обсяг основного тексту становить 185 сторінок. Повний обсяг дисертації – 214 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЛІ ПРОЦЕСІВ ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ В ПЕРІОД СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

1.1. Структурні теорії в економічному розвитку держав та явище деіндустріалізації

Поняття економічного розвитку держав є одним із ключових у сучасній науковій думці. Зважаючи на численні наукові підходи до його визначення, під економічним розвитком доцільно розуміти сукупність певних змін, що підвищують добробут населення в економічному, політичному та соціальному вимірах. У такому контексті категорія «економічний розвиток» спрямована на позначення прогресу та позитивних зрушень в економіці.

Для прикладу, китайський науковець Дж. Їфу Лінь [124] у своїх дослідженнях запропонував два підходи до поняття економічного розвитку:

- 1) процес тривалого технологічного розвитку, результатом якого є поліпшення якості та/або нижчі витрати на виробництво товарів;
- 2) динамічний процес промислового розвитку і структурних змін, що передбачає безперервне виробництво нових та різноманітних товарів і послуг.

У контексті адміністративно-командної економіки економічний розвиток розглядався як планові зміни у структурі виробництва і зайнятості шляхом швидкої примусової індустріалізації, що, однак, характеризувалося деякими недоліками, такими, як низька конкурентоспроможність чи дороговизна виробленої продукції.

У науковій літературі часто використовується спосіб вимірювання рівня економічного розвитку за допомогою оцінки темпів росту доходу, ВВП чи ВНД на одну особу. Водночас, такий спосіб справедливий лише у випадку зростання показника реального ВВП, яке спостерігається у часовий період при порівнянні з базовим. У такому випадку з метою досягнення зростання аналізованого показника потрібні якісні трансформації у економіці. Так, Л. Шинкарук, І. Бевз, І. Барановська [79] асоціює високий рівень зростання ВВП на працівника або на

особу з високим рівнем структурних змін. Економічне зростання супроводжується нагромадженням корисного знання та створенням інновацій, якими результуються такі знання. Другим важливим процесом, що супроводжує економічне зростання, є трансформація структури промислового сектору, зміна частки галузей у виробництві продукції, накопиченні капіталу, працевлаштуванні населення тощо.

Важливо зазначити, що категорії «економічний розвиток» та «економічне зростання» не є тотожними. Й. Шумпетер у дослідженні «Теорія економічного розвитку» стверджує, що зростанням є будь-які кількісні зміни, які стосуються збільшення виробництва та споживання товарів і послуг впродовж певного періоду, натомість розвиток передбачає наявність інновацій – позитивних якісних змін у виробництві, товарах та/або економіці загалом [80].

Як стверджує С. Кузнець, поняття «економічний розвиток» слід трактувати як можливість на довгострокову перспективу забезпечити максимально різні потреби домогосподарств через використання ефективних новітніх технологій та досягнення якісних ідеологічних й інституційних змін [128, 129]. Аналогічно і А. Селезньов визначає економічний розвиток як процес забезпечення кращої якості життєдіяльності людини, підвищення стандартів життя, досягнення свободи і самоповаги [70].

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що під поняттям «економічний розвиток» слід розуміти не лише перехід від одного етапу економіки до іншого, а й зміни, при яких в новому періоді спостерігається не тільки кількісне зростання виробництва товарів і послуг, а й виробництво товарів та послуг, яке характеризується якісно новими показниками та базується на застосуванні інновацій і новітніх технологій у порівнянні з попереднім періодом. Варто зауважити, що економічне зростання – це вагомий, проте не єдиний компонент категорії економічного розвитку. Натомість поняття «розвиток» доцільно розглядати як процес, що характеризується багатовимірністю та включає переорієнтацію і реорганізацію цілої соціально-економічної системи. Відтак, окрім змін у розмірах доходу та обсягах виробництва, мають відбуватися і

трансформації в інституційних, економічних і соціальних аспектах розвитку держави.

Такі зміни можна побачити на різних історичних етапах. Сьогодні ми спостерігаємо становлення і розвиток постіндустріального суспільства, в якому основна діяльність зосереджуватиметься у вторинному секторі економіки.

Наукове обґрунтування такого «сценарію» розвитку суспільства віднесено до першої половини ХХ століття. У 1930-х роках американський економіст А.Фішер спрогнозував зростання сфери послуг як важливого напрямку розвитку економіки держави. Згодом, у 1940-х рр., інший науковець, К. Кларк, розвинув теорію А. Фішера, сформувавши так звану модель Фішера-Кларка. Дана модель ґрунтується на поділі економіки на такі сектори: 1) первинний сектор, до якого віднесено сільське, лісове господарство та видобувну промисловість; 2) вторинний сектор, який включає обробну промисловість; 3) третинний сектор, до якого належить сфера послуг. Згідно з цією концепцією, розвитку економіки слід розглядати як поетапний перехід ключових позицій від первинного до вторинного, а далі й до третинного сектора.

Представниками класичної наукової думки, які мають суттєві напрацювання щодо визначення стадій економічного розвитку, були В. Ростоу та А. Гершенкрон. Так, В. Ростоу [148] виділив п'ять основних стадій економічного розвитку, серед яких:

- традиційне суспільство – більше 75% працездатного населення зайняте у виробництві продуктів харчування, воно ієрархічно структуроване; національний дохід використовується неефективно;

- перехідне суспільство – створення «передумов для злету», характеризується змінами у таких галузях, як сільське господарство, транспорт та зовнішня торгівля;

- «злет» - 20-30 років швидкого розвитку за рахунок удосконалення однієї з галузей обробної промисловості; урбанізація, зростання державних резервів до 10% від величини національного доходу;

- «прямування до зрілості» - державні заощадження зростають до 10-20%, змінюється структура промисловості (домінують хімічна, паливно-енергетична та машинобудівна галузі);

- суспільство масового споживання – диверсифіковане виробництво товарів та послуг, розвиток будівництва та сфери послуг.

Згодом, у книзі «Стадії росту та політика», В. Ростоу виділив ще одну, шосту – «стадію пошуку якості життя», яку назвав найвищим ступенем економічного розвитку, що передбачає високий рівень технологізації виробництва та масового споживання та посилює тенденції до зростання сфери послуг.

А. Гершенкрон піддав сумнівам теорію В. Ростоу стосовно того, що всі країни у процесі свого розвитку проходять аналогічну низку перетворень, а також те, що можна узагальнити траєкторію зростання різних країн. У книзі «Економічна відсталість в історичній перспективі» [19] ним виділено три основні чинники впливу на економічний розвиток та індустріалізацію. До таких віднесено роль банків, імпорт капіталу та технологій, втручання держави. Крім того, Гершенкрон стверджував, що прогрес в одних галузях створює відчутну зовнішню економію для інших галузей, а їх розвиток, своєю чергою, позитивно впливає на суміжні галузі. Підсумовуючи основні відмінності процесу індустріалізації у відсталих країнах, науковець стверджував, що чим нижчим є щабель розвитку, на якому перебуває країна, то імовірнішими і такі тенденції:

- початок індустріалізації відбувається на стадії «зльоту» та характеризується зростанням темпів росту обсягів виробництва;

- функціонування великих заводів та підприємств;

- виробництво засобів виробництва випереджає виробництво товарів споживання;

- значний тиск на рівень споживання населення;

- роль інституційних факторів у питанні залучення капіталу до новостворених галузей, а також для забезпечення кращого управління підприємствами;

- відсутність переважальної ролі сільського господарства;
- залежність від імпорту технологій та фінансової допомоги з-за кордону.

Таким чином, основні теорії економічного розвитку акцентуються на тих механізмах, які забезпечують перехід від первинного до вторинного сектору економіки. Необхідно наголосити на тому, що саме С. Кузнець [128], описуючи свою концепцію «сучасного економічного розвитку», вважав структурні зміни його необхідною умовою. Науковець надав ідеям промислового розвитку ширшого використання. Замість того, щоб зосереджуватися лише на забезпеченості природними ресурсами та видобувній промисловості, науковець виділяє важливість розвитку обробної промисловості, як складової загальних трансформацій економіки. У такому контексті індустріалізація є не лише наслідком зміни попиту, а й засобом набуття нових технологій.

Водночас, незважаючи на широке використання поняття «структурні зміни» у науковій літературі, єдиного визначення категорії не існує. Науковці М. Тодаро і С. Сміт у контексті власних досліджень визначають, що категорію «структурні зміни» варто розглядати з позиції трансформаційного процесу в економіці, наслідком якого є збільшення частки національного доходу, який виробляється у сфері виробництва, порівняно із первинним сектором. Більш загально, це помітні зрушення у звичному укладі національної економіки [156].

За твердженням О. Окампо [141], структурні зміни – це здатність економіки на довготривалій основі створювати нові динамічні види діяльності, що характеризуються вищою продуктивністю праці та дохідністю.

Як зазначає Ф.Трегенна [157,158], суть структурних змін, а також те, чи є вони ключовим фактором розвитку, полягає, по-перше, у відносній результативності видів діяльності у економіці, по-друге, в потребі зміни структури економіки з низьких на високопродуктивні види діяльності для забезпечення сукупного економічного зростання. Таким чином, структурні зміни автор, передовсім, пов'язує із переміщенням робочої сили та капіталу до більш динамічних або продуктивних галузей економіки.

У контексті дослідження на увагу заслуговує також теоретична модель структурних змін А. Льюїса [136] та модель Х. Ченері [101], котрий на основі досліджень Льюїса сформував свою теорію. Внаслідок проведення економічних розрахунків учені спробували роз'яснити ключові чинники структурних змін у економіці країни, що розвивається, в умовах досягнення якісно нового рівня розвитку.

Теорія структурних змін британського вченого А. Льюїса (рис. 1.1), розроблена ученим у 50-х рр. ХХ ст. відома як модель двосекторної економіки із надлишковою кількістю робочої сили і поширилася у наукових колах у 1960-1970-х роках.

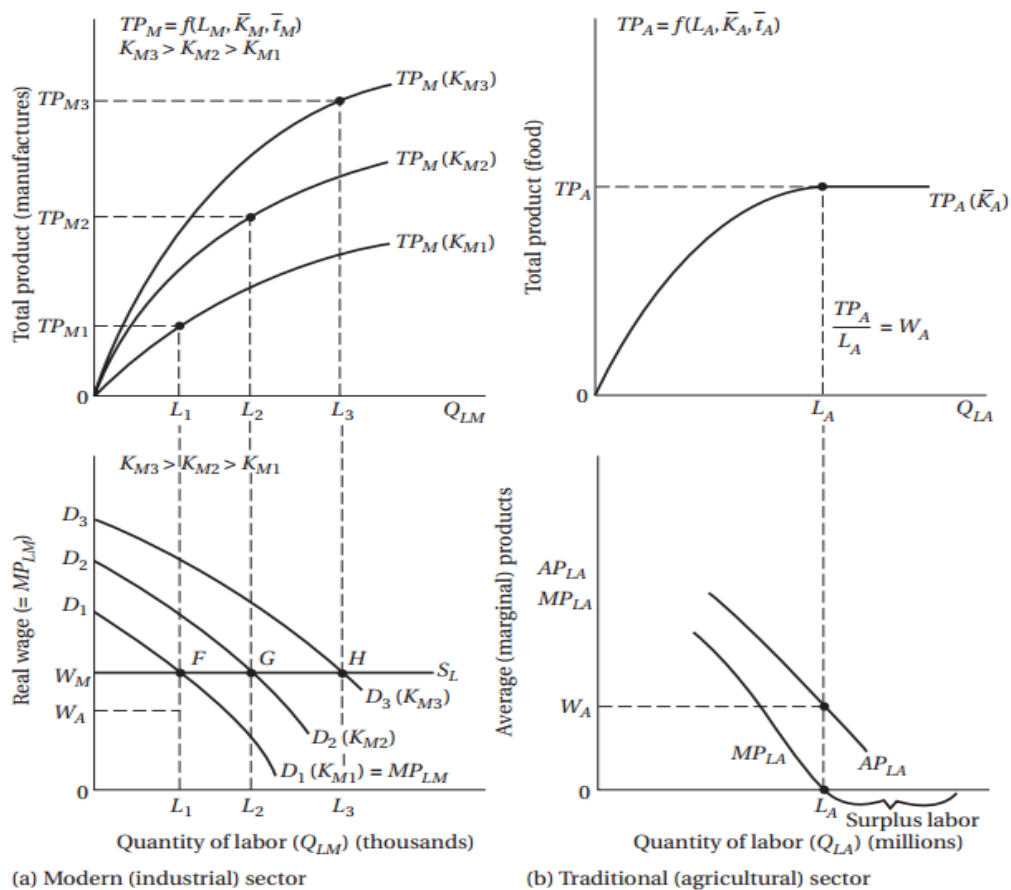


Рис.1.1 Модель структурних змін А.Льюїса

Джерело: [136]

Згідно з теорією, структурні характеристики економіки країни змінюються у контексті переходу від первинного сектора, що характеризується низькою продуктивністю праці, до вторинного сектора, зокрема, до розвитку

промислового виробництва з вищою продуктивністю праці, що має стимулюючий вплив на економіку у загалом.

У моделі А.Льюїса [136] економіка поділена на два сектори: традиційний аграрний – цьому сектору притаманні надлишок робочої сили й нульова гранична продуктивність праці; розвинений індустріальний – характеризується вищою продуктивністю праці. Згідно доводів автора, переміщення робочої сили, яка є надлишковою, із первинного до вторинного сектору відбуватиметься без зайвих втрат. При цьому, швидкість переміщення робочої сили залежатиме від показника інвестування у промисловий сектор і обсягів накопиченого капіталу у індустріальній сфері.

А. Льюїс аргументував, що зарплата у промисловій сфері фіксована, що невірно, адже вона має ґрунтуватись на вартості тих засобів, що використовувалися у виробничому процесі. Додатковий прибуток, отриманий у процесі виробництва та реалізації продукції, реінвестуватиметься для накопичення капіталу і збільшення показників випуску продукції. В момент, коли капітал буде накопичений у достатній кількості, зростання в цьому секторі підтримуватиметься автоматично. Таке зростання відбуватиметься до моменту, коли буде поглинута уся надлишкова робоча сила. Після досягнення критичної «точки» залучення додаткової робочої сили із аграрного сектора можливе тільки через залучення додаткових коштів. А це означає, що гранична продуктивність праці уже не залишатиметься нульовою. Такий ефект отримав назву «точки перелому Льюїса».

Слід зауважити, що модель А. Льюїса характеризується цілою низкою обмежень і припущень, за що її критикують науковці. Водночас, модель спрямована на пояснення соціально-економічних змін в країнах із високими показниками розвитку на певних етапах, проте не співвідноситься із реаліями сучасного стану і поступу країн, що розвиваються. Щодо цього, учений не акцентує на ролі науково-технічного прогресу, а відтак і не враховує зниження показників зайнятості у виробництві в умовах інноваційних змін [5]. Модель

стратегій розвитку ґрунтується на чотирьох можливих шляхах економічного зростання.

Відтак, основними недоліками моделі структурних змін А. Льюїса є такі:

- невідповідність реаліям припущення про одночасне існування надлишкової робочої сили в традиційному секторі і повної зайнятості у промисловому. На сьогодні в країнах третього світу існує масштабне безробіття у містах (в промисловому секторі) і порівняно малі надлишки трудових ресурсів у селах (в традиційному секторі), що суперечить теорії;

- невідповідність припущення, що конкурентний ринок праці буде існувати постійно з високим рівнем реальної зарплати доти, поки не будуть вичерпані надлишки робочої сили в традиційному секторі;

- припущення, що міграція трудових ресурсів з традиційного сектору та створення робочих місць на вторинному відбувається паралельно накопиченню капіталу в промисловому секторі. Чим швидшими є темпи накопичення, тим швидше росте зайнятість;

- припущення, що прибуток буде реінвестований у національну економіку;

- трактування нерівності доходів як передумови швидкого економічного розвитку. Поляризація доходів, на думку Льюїса, підсилює соціальну напруженість.

Теорія Х. Ченері, яка відома загалом під назвою «модель стратегій розвитку», сформована на наукових висновках А. Льюїса. Водночас Ченері працював над виокремленням структурних змін в контексті забезпечення переходу від традиційної економіки до нової сучасної. Автор акцентував на зростанні інвестицій та заощаджень, як бажаних, але не необхідній передумові розвитку [5]. Модель стратегій розвитку ґрунтується на чотирьох можливих шляхах економічного зростання:

- перехід від первинного сектора економіки до вторинного;
- зміни у структурі споживчого попиту з харчових продуктів та інших товарів широкого вжитку на товари з високою доданою вартістю;
- міжнародна торгівля та інші шляхи для експорту продукції;

- використання нових ресурсів та зміни у соціально-економічній структурі [100].

Розглядаючи структурні теорії економічного розвитку, важливо згадати також про підхід сучасників до питання, що отримав назву нової структурної економіки.

Прихильником цього підходу є Дж. Їфу Лінь [162]. У контексті нової структурної економіки економічний розвиток визначається як безперервний спектр, а не механічна серія з кількох виділених рівнів. «Стара» структурна економіка характеризується поглядом на світ із класифікацією країн лише на дві групи: «країни із низьким рівнем доходу / країни периферії» та «країни з високим рівнем доходу». У результаті, вона розглядає відмінності в структурі промисловості між розвиненими та країнами, що розвиваються, як виражену дихотомію.

В умовах зростаючої глобалізації науковці бачать можливості для країн, що розвиваються, протистояти негативним тенденціям шляхом диверсифікації їх економіки та промисловості з метою прискорити зростання і досягти бажаного рівня розвитку шляхом використання своїх переваг на міжнародних ринках. Інша відмінність між новою та старою структурною економікою полягає в особливостях використання ключових інструментів економічного управління. У контексті старої структурної економіки передбачається систематичне урядове втручання в економічну діяльність, що розглядається, як один з важливих елементів модернізації. До основних важелів, що використовуються для переходу з групи країн, що розвиваються, до групи промислово розвинених, передусім віднесено ті, які застосовують у контексті реалізації політики протекціонізму (наприклад, встановлені державою тарифи на імпорт для захисту промисловості), а також жорстка валютна політика, створення державних підприємств у більшості секторів. Незважаючи на те, що зміна промислової структури економіки відображає зміни в структурі дотацій, розвиток різних галузей промисловості в різних країнах із схожою структурою може бути досягнутий різними шляхами.

Підсумовуючи, варто виділити основні фактори у структурних теоріях, що сприяють економічному розвитку. За твердженням Х. Ченері та М. Сиркуїн, структурні зміни в економіці певної країни залежать від трьох груп чинників:

- вплив звичайних загальних факторів, що стосуються рівня доходу;
- інших загальних факторів, на які неможливо вплинути, таких як площа країни чи забезпеченість природними ресурсами;
- вплив історичного, політичного та соціального контексту, а також фактори, що стосуються втручання уряду [100,120].

У контексті нашого дослідження важливо врахувати наявність нових технологій і якість людських ресурсів, а також особливості розвитку міжнародних ринків товарів та послуг, що безпосередньо впливає на економічний розвиток країни. Перевагою вважаємо також і можливість уряду вжити необхідних заходів для захисту національних виробників у контексті міжнародної торгівлі.

У науковій літературі зустрічаємо низку підтверджень того, що основним рушієм структурних змін є виробництво. Д. Родрік [147] зазначає, що, починаючи з часів промислової революції, завдяки індустріалізації зайнятість та обсяги випуску продукції значно зросли, що спричинило безпрецедентне зростання доходів. З іншого боку, вищий дохід викликав зростання попиту на товари обробної промисловості та відносне зменшення видатків на сільськогосподарську продукцію. Відбулося переміщення робочої сили з первинного сектора (сільське господарство) до вторинного (промисловість).

Одним з найяскравіших представників такого підходу був Н. Калдор. Він уважав, що виробництво є основним рушієм зростання продуктивності праці. Порівняно з іншими секторами, виробництво забезпечує більші можливості накопичення капіталу та економію на масштабі, придбання нових технологій на основі технологічних змін. Отже, якщо не тільки рівень, а й позитивна динаміка продуктивності праці вища у виробництві, ніж в інших секторах економіки, то зміна ресурсів у виробництві супроводжується структурними змінами.

Ця ідея знаходить підтвердження у таблиці 1.1, в якій структуровано взаємозалежність розвитку промисловості з різними структурними змінами в економіці та соціальній політиці.

Таблиця 1.1

Взаємозалежність розвитку промисловості з різними структурними змінами в економіці

Рівень промислового розвитку	Технологічна потужність	Попит на навички	Навчання та освіта	Зв'язки з іншими учасниками ринку
Низький, виробництво та обробка промисловість здебільшого лише для внутрішнього ринку	Використання простих технологій збору, відтворення простого дизайну, відсутність потужностей для вдосконалення технології	Грамотність та основні технічні/управлінські навички	Середня загальна освіта	Ймовірно відсутні
Середній, включно з експортно-орієнтованою легкою промисловістю	Незначні вдосконалення технологічних процесів та продуктів	Малі та середні підприємства характеризуються низьким рівнем навичок, невисокий рівень володіння професійними навичками	Ґрунтовна технічна, управлінська та фінансова освітня база	З постачальниками та покупцями, мало ймовірно – з розробниками технологій
Високий, складна промислова структура з переважаючими технологічно-інтенсивними галузями	Здатність вивчати, імпортувати, освоювати та використовувати новітні складні технології	Високоспеціалізовані навички, необхідні для функціонування промислового виробництва, такі як інженерні спеціальності	Вища освіта у відповідних галузях, велика кількість кваліфікованих науковців та управлінців	Значні з постачальниками, покупцями, консультантами, навчальними закладами та ін. інституціями

Джерело: складено автором [13]

В умовах сьогодення питанню стимулювання економічного розвитку країн присвячено численні наукові праці фундаментального та прикладного характеру. В контексті їх аналізу помітним є акцент на ролі освіти, науки та інновацій у забезпеченні економічного розвитку. Зокрема, їх вагомість аргументується у межах міжнародних досліджень, проведених ЄС, ОЕСР, Світовим Банком, ЮНЕСКО, ЮНКТАД та іншими організаціями. Такі дослідження дають змогу зауважити масштабність сучасних технологічних зрушень та всеохопливий характер інноваційних процесів у країнах з високим рівнем

економічного розвитку та, при порівнянні результатів таких процесів в цих державах та Україні, показують «прірву» між рівнем розвитку економіки нашої країни та розвинених країн світу і низький рівень конкурентоспроможності України на світових ринках. Така ситуація стала наслідком дотримання традиції розвитку держави на засадах адміністративно-командної економіки та ігнорування ключових чинників забезпечення економічного розвитку – освіти, науки та інновацій.

На цих аспектах акцентував увагу А. Філіпенко, наголосивши, що «наслідком глобальних структурних змін стає процес деіндустріалізації, який розпочався ще в 1970-ті роки під впливом світової енергетичної кризи («голландська хвороба» деіндустріалізації)» [5;77].

Досліджуючи причини цих тенденцій, встановлено: під впливом певного чинника відбувається стрімкий розвиток тих галузей, на які він має найбільший вплив. Відтак, враховуючи наявні системні зв'язки між різними економічними явищами, розвиток окремої галузі стимулює зростання та розвиток в одних галузях і стагнацію в інших, адже це закономірний процес, який полягає у вилученні незатребуваних ресурсів та їх перенаправленні у галузі, що розвиваються. Водночас, за умови існування попиту на певну продукцію, сформовану на основі незатребуваних факторів, на міжнародних ринках відбувається зростання частки такої продукції в експорті, і це супроводжується скороченням частки інших товарів.

Уперше це економічне явище було зафіксоване і спостерігалось у Нідерландах впродовж 60-х років ХХ століття, коли у шельфі Північного моря було виявлено і розроблено значні родовища природного газу, а також розпочато його видобування і експорт. У результаті це посприяло суттєвому зростанню сировинного сектора і характеризувалося негативним впливом на галузі обробної промисловості та сектор приладобудування, які спрямовувалися на розвиток й поширення інновації. Цей ефект було названо «голландською хворобою».

Так само на початку ХХІ століття в умовах деіндустріалізації у країнах світу і стрімкого зростання ціни на нафту на міжнародних ринках розпочалося переформатування економіки Російської Федерації в напрямі розширення виробництва і експорту паливно-енергетичних ресурсів. Це результувалося поширенням у цій країні так званого ефекту «голландської хвороби».

Щодо України, ці процеси притаманні їй з позиції переходу до ринкової економіки та суттєвих змін у системі власності, політиці ціноутворення та сфері публічного управління. Зокрема, для вітчизняної економіки характерне переформатування засад функціонування окремих галузей, у тому числі промисловості, оскільки тут спостерігалось значне падіння прибутковості в умовах визначення ринкових цін на сировину й енергоносії. Тому в умовах цінової лібералізації відбулося усунення із ринків численних неприбуткових видів діяльності у галузі переробної промисловості, а також нарощення потужностей у видобувній промисловості і сфері первинної переробки сировини. Зупинка розвитку підприємств обробної промисловості (тобто таких, що випускають продукцію із високим рівнем доданої вартості та орієнтуються на інновації) і їх усунення із ринків пов'язане з розвитком як сировинних виробництв, так і виробничих потужностей із випуску напівфабрикатів, а головним чином – внаслідок розвитку підприємств металургійного та сільськогосподарського секторів.

Слід зазначити, що перекося, пов'язані із надмірними капіталовкладеннями у певну галузь та надмірними очікуваннями щодо майбутніх дивідендів, стали вагомими факторами розвитку економічних криз 1997–1998 років у країнах Азії і 2001 року в США. Водночас варто зауважити, що відмінно від тих структурних економічних змін та зрушень, причинами яких стали інноваційні чинники, трансформації і зміни у структурі виробництва та ринків, в основі яких лежить цінова політика та її вплив на економіку, не характеризуються стійкістю й незворотністю. Відтак їх варто визначати як структурні відхилення, а не структурні зрушення, адже вони відбулися не

внаслідок економічного розвитку, а є результатом відхилень від норми, що часто зумовлює економічний спад або кризу після них.

Цю теорію запропонував та розвинув у власних дослідженнях англійський економіст Т. Рибчинський. Зокрема, у праці «Начальный запас факторов и относительные цены товаров» [68], розглядаючи вплив факторів виробництва на розвиток економіки, вчений обґрунтував власну позицію стосовно реакції економіки на різке збільшення одного з факторів. Автор зазначив, що таким фактором не може бути з очевидних причин ні капітал, ні праця (вони не можуть різко зрости одномоментно). Проте таким фактором може бути сировина (її кількість різко може зрости у зв'язку з відкриттям нового родовища або джерела її отримання, зокрема, і через появу нових інноваційних способів її видобування). Таким чином, теорія Т. Рибчинського полягає у тому, що стрімке збільшення пропозиції певного фактора приводить до збільшення випуску товару, який виробляється при інтенсивному залученні цього фактора, але і до зменшення обсягів випуску інших товарів, які виробляються без залучення цього фактора.

В умовах сьогодення позитивним проявом процесу деіндустріалізації є «розвиток сервісної економіки, ноосферизація виробництва, виникнення космічних технологій, поступовий перехід до неоекономіки та постекономічних форм суспільства. Негативний аспект деіндустріалізації полягає в загрозі повернення до застарілих, традиційних, архаїчних структур господарства в низці країн, що розвиваються, та в перехідних економіках внаслідок їхньої низької конкурентоспроможності та слабкості власної ресурсної бази для економічного розвитку» [5;32].

Відтак, під поняттям «деіндустріалізація» варто розглядати процес соціальних та економічних змін, що викликані скороченням виробничих потужностей в промисловості країни або регіону. Зазвичай у контексті виявлення цього явища експерти аналізують частку промислового виробництва в структурі економіки. Так, В. Левер [132] виділив кілька основних визначень поняття «деіндустріалізація»:

- по-перше, деіндустріалізація – як процес поступового зниження обсягів промислового виробництва та/або рівня зайнятості в галузі. Науковець наголошує на необхідності відрізнити таку симптоматику від затяжних процесів рецесії економіки;

- по-друге, як «процес поступового переходу від виробництва товарів до виробництва послуг, який супроводжується зменшенням частки промислового виробництва у кінцевому продукті та збільшенням частки послуг, що також можна віднести до зміни частки населення, зайнятого у виробництві товарів і у виробництві послуг» [5]. Слід мати на увазі, що абсолютне зростання питомої ваги сфери послуг (у тому числі кількості населення, працевлаштованого у цьому секторі) за умови зниження обсягу виробництва не є ознакою деіндустріалізації;

- по-третє, це скорочення обсягу промислового виробництва у структурі експорту;

- по-четверте, це процес тривалого збереження стану дефіциту торговельного балансу, що в результаті спричинює неможливість розплатуватися за імпорт, і, отже, ще більший спад промислового виробництва.

Визначає деіндустріалізацію Х-Г. Пальма, як момент, при якому у промисловості поступово зменшується кількість зайнятих, а сфера послуг стає основним джерелом зайнятості [123].

Ю. Кіндзерський зазначив, що причини деіндустріалізації перш за все залежать від таких чинників: 1) технологічного рівня виробничого процесу; 2) розміру доходів; 3) продуктивності праці. Відтак для високорозвинутих країн із високим технологічним рівнем виробництва, значними доходами та високою продуктивністю притаманна так звана «зріла» деіндустріалізація, суть якої полягає в тому, що виробництво в умовах науково-технічного прогресу переміщується до сфери високотехнологічного виробництва, а відтак дає поштовх розвитку наукомістких та логістичних послуг. Саме від цих сфер передовсім залежать зростання продуктивності, інноваційність виробництва та

ефективність управління сформованими ланцюгами постачань продукції на ринок [47].

З огляду на зазначене, потрібно розглядати деіндустріалізацію в контексті економічного зростання та трансформацій в структурі виробництва.

Можна виділити певні причини, які пояснюють, чому науковці акцентують на показнику частки зайнятих в промисловому секторі для пояснення деіндустріалізації, а не на обсягу випуску продукції. Перш за все, рівень зайнятості в обробній промисловості є показником індустріалізації та вказує на рівень економічного розвитку. З іншої сторони, чисельність зайнятих характеризується безпосереднім впливом на обсяги промислового сектора. Ще одним аргументом на користь частки зайнятих є те, що, аналізуючи явище деіндустріалізації, слід зосередити увагу на трансформаціях на ринку факторів виробництва, а не ринку виробленої продукції. Попри зазначене, це дає змогу також акцентувати на зміні структури зайнятості у країні в цілому. Частка зайнятих у промисловому секторі може зменшитись через вплив несприятливих явищ та шоків у економіці. Для прикладу, внаслідок різкого зростання курсу національної валюти сфера послуг не зможе вмістити нову робочу силу. У цьому випадку явище деіндустріалізації стане наслідком зростаючого безробіття і падіння життєвих стандартів.

Основним предметом дискусій щодо деіндустріалізації виступає врахування частки промислового виробництва. Адже зменшення цього показника є результатом внутрішніх процесів в розвинених країнах і виступає протиположною для зовнішніх чинників у контексті зростання економічних взаємозв'язків із країнами, що розвиваються.

Б. Блюстоун та Б. Гаррісон [94], використовуючи термін «деіндустріалізація», визначали його, як «систематичне знецінення капіталу в основних виробничих галузях нації». Вони були стурбовані хвилею закриття заводів та падінням виробництва, яке відбувалося в США наприкінці 70-х – початку 80-х рр. ХХ ст.. Хоча науковці пропонували і широке трактування деіндустріалізації, що включало зниження прибутків, спад функціонування

економіки, ухилення від оподаткування та відповідальності за зниження добробуту населення, а також зміну прямих відносин між капіталом і робочою силою.

Керуючись наведеними вище визначеннями, можемо зробити висновок, що поняття деіндустріалізації у науковій літературі розглядається з декількох точок зору – у позитивному контексті, як закономірний наслідок структурних змін у розвинених державах, або як негативне явище, що часто зустрічається під назвою «передчасної деіндустріалізації».

Як стверджує Ф. Трегенна [157], передчасна деіндустріалізація передбачає початок процесів, характерних для деіндустріалізації, при нижчих рівнях ВВП на душу населення та/або нижчому рівні зайнятості у промисловості, ніж це характерно для загальносвітових тенденцій. Необхідно зазначити, що така концепція не є винятковою; наприклад, частка зайнятості у виробництві може бути більшою, ніж очікуваний показник для країни з таким рівнем доходу, і водночас, в економіці буде спостерігатися швидка деіндустріалізація, що супроводжуватиметься падінням обсягів випуску продукції та частки зайнятості у виробництві.

Таким чином, внаслідок проведеного дослідження теоретичних засад економічного зростання, його зв'язку зі структурними змінами в економіці виявлено, що до ключових чинників економічного розвитку слід віднести: вектор політики уряду; наявність та особливості застосування технологій і людських ресурсів; доступ та використання природних ресурсів; світові торговельні ринки. При цьому, варто акцентувати, що урядом може бути вжито заходів з метою захисту вітчизняних товаровиробників у контексті посилення міжнародної торгівлі.

1.2. Проблеми взаємодії глобалізації та деіндустріалізації у світовій економіці

Глобалізацію передовсім варто розглядати як процес усесвітньої економічної, культурної та політичної інтеграції й уніфікації. Разом зі зростанням кількості країн, які стають частиною глобалізованого світу, зростає зацікавлення впливом цього явища на всі аспекти людського життя, в результаті чого впродовж останніх років глобалізація стала однією з найпопулярніших концепцій у різноманітних сферах науки.

Загалом, під глобалізацією світової економіки розуміють процеси посилення взаємозв'язків економік держав світу, наслідком яких стає створення та розвиток світового ринку товарів і послуг, фінансів, глобального інформаційного простору тощо. В умовах глобалізації відбувається інтенсифікація міжнародних транзакцій, розвиток електронної комерції, становлення міжнародних ринків робочої сили, зростання світового фінансового ринку, а також збільшення обсягів і швидкості переміщення капіталу.

Водночас, незважаючи на зростаючу вагу цього явища, цікавим є той факт, що досі не було запропоновано жодного визначення поняття чи способу вимірювання, який можна було б вважати загальноприйнятим та стандартизованим. Так, Швейцарський інститут економіки визначає глобалізацію, як «процес створення мереж зв'язку між учасниками на мультиколінеарних відстанях, за посередництва потоків переміщення населення, інформації та ідей, капіталу та товарів» [126]. М. Кастельс вважає, що на межі тисячоліть світ перебуває у процесі історичної трансформації, і характеризується такими вимірами: економічний, технологічний, соціальний, культурний та геополітичний. Основна суть глобалізації як явища полягає у тому, що вона не заперечує існування національної держави, але радикально змінює її роль і чинить певний вплив на її функції [98]. При цьому, він визначає глобальну економіку як здатну працювати, будучи єдиною системою, в режимі реального часу та у масштабі планети.

Цю думку розвиває і український науковець М. Зверяков, зазначаючи, що національні держави частково втратили роль центрів прийняття рішень, ставши елементами більш масштабного цілісної системи світового господарства. «Відбулася поступова втрата національно-державного суверенітету країнами, які потрапили в орбіту глобальних економічних сил і нині являють собою їх міжнародні інститути... національні економіки почали підпорядковуватися «глобальним регуляторам», які замінювали національні уряди» [37,38]. У цьому контексті автор обґрунтовує головну суперечність світового економічного розвитку: діяльність сил глобального капіталізму, які насамперед представляють транснаціональні корпорації, та опір їм діями національних урядів в інтересах національних держав.

Т. Фрідман відзначає основний позитивний ефект глобалізації, визначаючи глобалізацію, як інтеграцію держав, ринків та нових технологій; це «дозволяє індивідуумам, корпораціям, націям-державам досягати будь-якої точки світу швидше, глибше і дешевше, ніж раніше» [114]. При цьому, зауважує, що глобалізація характеризується набором економічних правил, заснованих на принципах відкритості і дерегуляції національних економік та для зміцнення конкурентоспроможності держав і збільшення їх привабливості для іноземного капіталу.

Український економіст В. Лукашевич у власному дослідженні виділяє об'єктивну та суб'єктивну глобалізацію. Під об'єктивною глобалізацією він розуміє, по-перше, історично визначений процес розширення і прискорення міжнародного поділу праці, який відбувається внаслідок інноваційного розвитку, стрімкої інформатизації виробництва та зростання макроекономічної відкритості; по-друге, становлення і розвиток постіндустріального суспільства. Під суб'єктивною – відображення ідеології ринку, правила якої сформовані та диктуються Міжнародним валютним фондом, Світовим банком та індустріально розвинутими країнами, яка сформована на основі повного розкриття національних економік, їх фінансових та інформаційних сфер і відміни суверенітету країн на їх ресурсну базу [51].

Уваги заслуговує також комплексний підхід до трактування економічної категорії «глобалізація» дослідника Я. Шолте [151], який виокремив п'ять ключових її характеристик (рис. 1.2). Аналізуючи поведінку різних держав в умовах глобалізаційних тенденцій в світі, їх можна поділити на дві групи:



Рис. 1.2. Комплексний підхід до визначення поняття «глобалізація»

Джерело: складено на основі [151]

- країни, які відіграють пасивну роль і виступають приймачами тенденцій в економічному розвитку на глобальному рівні; вони або стають учасниками глобальних процесів, адаптуючись до них, або не акцентують на такій участі внаслідок власної неспроможності до такої адаптації (наслідком цього після

проходження певного часу стає маргіналізація держави та її позиціонування у міжнародному масштабі периферії світової економіки, а також поява ризику зникнення з політичної карти світу або втрати політичної незалежності при її юридичному збереженні);

- країни-лідери – виступають тими, хто «задає тренди» на світових ринках, у сфері міжнародної політики та економічного розвитку, а також є генераторами глобальних тенденцій, основою яких є інновації як ключовий чинник змін у структурі економічної діяльності; визначаючи напрями формування та зміни структури світового господарства, вони водночас і привласнюють більшу частку сукупного світового доходу.

Важливим питанням постає вимірювання глобалізації, яка є багатограним поняттям. Індекс глобалізації дає змогу оцінити масштаб інтеграції кожної країни у світову економіку та порівняти країни за цим показником. Тому колектив дослідників під керівництвом П. Самімі [150] запропонували поділити існуючі способи вимірювання глобалізації на дві групи – комплексні індекси та одиничні (див. рис. 1.3).

До основних комплексних індексів належать:

1) KFP – індекс, розроблений А. Керні у 2002 р., був першою спробою представити багатовимірність процесів глобалізації; у процесі його розрахунку було враховано не лише економічну інтеграцію, а й технологічні зв'язки, особисті контакти та політичні домовленості між країнами;

2) КОФ – індекс Швейцарського інституту технологій, розроблений А. Дрехером [126], згідно із концепцією якого глобалізація представляється як процес, що розмиває державні кордони, посилює взаємозалежність національних економік, а також культурні, політичні та інші зв'язки між країнами. У розрахунках відображаються політичний, соціальний та економічний компоненти, не скориговані на географічні особливості держав;

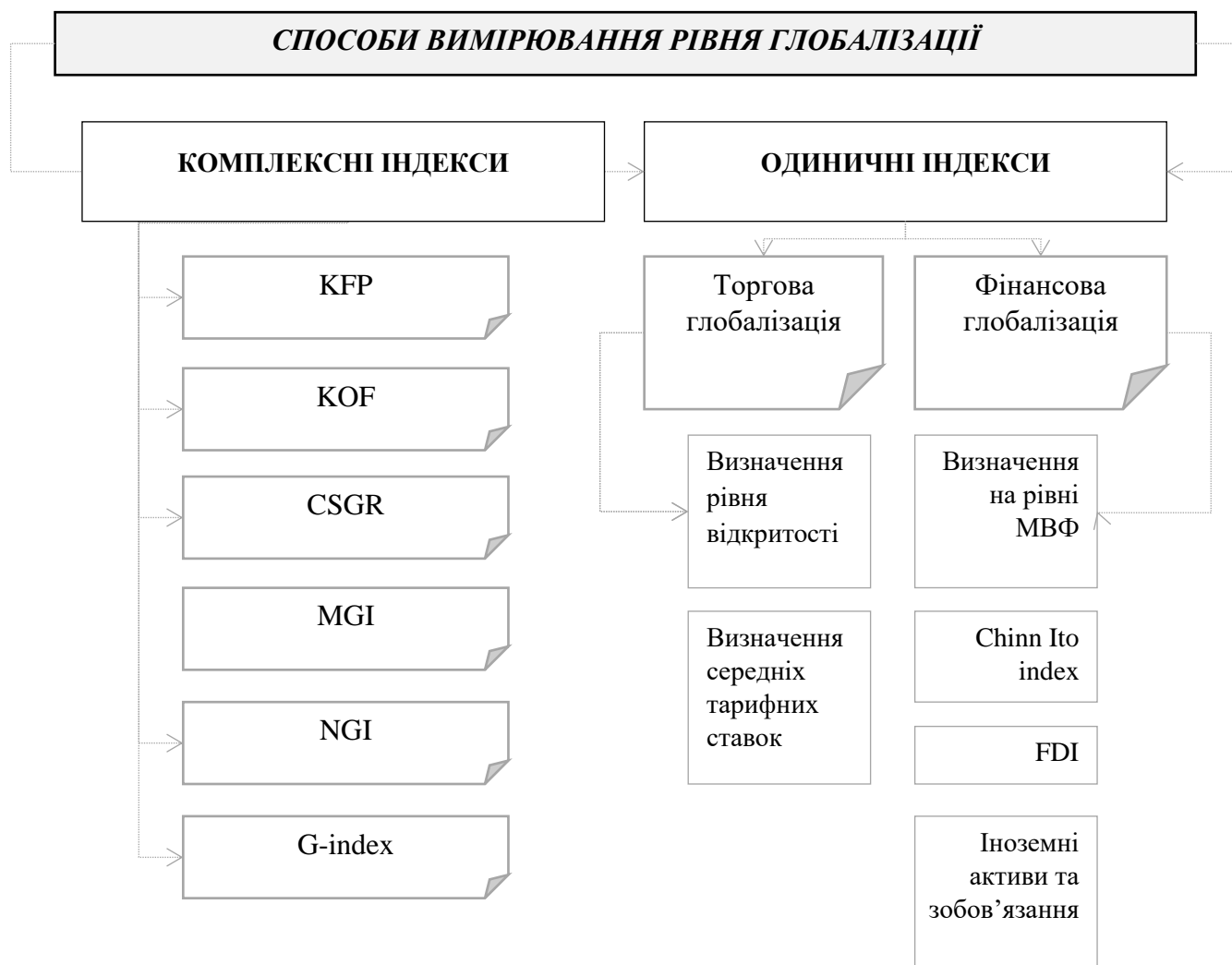


Рис. 1.3. Категорії індексів вимірювання глобалізації

Джерело: [150]

3) CSGR – індекс, що кількісно представляє економічні, соціальні та політичні виміри глобалізації у період з 1982 до 2004 р. і розрахований для 62 країн (згідно коментарів розробників, є комплементарним до індексу KFP);

4) MGI – Маастрихтський індекс глобалізації. MGI використовує сім груп змінних: світова політика, організоване насилля, глобальна торгівля та фінанси, соціальна та культурна складова, технології та середовище для охоплення всіх аспектів глобалізації; цей індекс розраховано лише у 2000 та 2008 роках [163]. Також він є єдиним, що враховує екологічний вимір глобалізації. MGI включає географічні характеристики країн;

5) NGI – «Новий індекс глобалізації», що враховує п'ять нових компонентів, серед яких заявки на патенти від іноземних громадян країни, портфельні інвестиції, угоди в сфері охорони навколишнього середовища;

б) G-індекс – індекс, розроблений Дж. Рендольфом у 2001р., щоб виміряти глибину та якість взаємозв'язків між економіками окремої країни та світу.

До одиничних індексів можна віднести те, що вони стосуються лише економічної глобалізації, не є всеохопливими та розраховуються лише в контексті певного вибраного аспекту. Водночас, критерії, які використовуються у деяких комплексних індексах, можна вважати дискусійними, як, наприклад, кількість дзвінків чи телефонних відправлень. Крім того, комплексні індекси не враховують можливі обмеження на рух товарів чи капіталу (за винятком КОФ) (табл. 1.2).

Хвиля глобалізації, що спостерігається на сучасному етапі розвитку світової економіки, бере свій початок у 1980-х роках зі зростаючих фінансових потоків між розвиненими державами, а також між розвиненими та такими, що розвиваються. Це було пов'язано з лібералізацією контролю за рухом капіталу в багатьох з цих країн, а також з можливими перевагами, які виникали внаслідок таких транскордонних потоків капіталу.

Варто зазначити, що такі переваги повинні бути значними, особливо для країн, що розвиваються, які мають тенденцію до більших коливань росту доходу, а також є відносно погано забезпеченими капіталом. Ф. Лейн [131] зазначає, що одним з проявів глобалізації у її фінансовому вимірі є зростання світових цін на активи та валютних курсів. Крім впливу на напрями і розміри чистих потоків капіталу, динаміка цін на активи також впливає на переоцінку сформованих міжнародних інвестиційних позицій.

У процесі поширення глобалізації найрозвиненіші країни продовжують нарощувати свої багатства, все більше віддаляючись від країн, що розвиваються (включаючи й Україну), та відкидаючи на узбіччя світових процесів найбільш бідні країни, до складу яких входить і більшість африканських країн. З кожним роком

глобалізація спричиняє зростання відстаней між країнами з різних груп за рівнем розвитку.

Таблиця 1.2

Характеристика комплексних індексів
вимірювання рівня глобалізації

Індекс	Кількість показників	Критерії											
		Період вимірювання	Чисельність країн	Економічна глобалізація				Соціальна глобалізація		Політичний вимір	Врахування різниці ваги показників	Врахування географічного розташування	Середовище
				Іноземний капітал	FDI	Торгівля	Торгівельні обмеження	Культурна	Інформаційна				
KFP	12	1971 - 2005	62										
KOF	25	1970 - 2008	158										
CSGR	16	1982 - 2004	62										
MGI	11	2000 - 2008	117										
NGI	22	1995 - 2005	70										
G-індекс	6	2001	185										

Джерело: сформовано автором на основі [151]

Глобалізація у контексті окремої країни визначається рівнем взаємопов'язаності її економіки із світовою економікою загалом. Відповідно, не всі держави однаковою мірою є інтегрованими у світову спільноту, але з часом це може змінюватися під впливом різноманітних чинників. Можна виділити основні шляхи впливу глобалізації на економіку. Так, економічна глобалізація здійснюється за допомогою торгівлі, фінансова – через транскордонні потоки капіталу, технологічна – за допомогою трансферу та імпорту технологій.

А. Філіпенко зазначив, що процес глобалізації здійснює суперечливий та суттєвий вплив на національні економіки і сучасний світовий господарський розвиток. Так, з одного боку, глобалізація забезпечує небачене розширення можливостей певних країн використовувати і оптимально комбінувати різноманітні ресурси, сприяє їхній глибокій участі у системі міжнародного поділу праці, а з іншого – глобальні процеси суттєво загострюють конкуренцію та лежать в основі маніпулювання значними фінансовими та інвестиційними ресурсами, що, у свою чергу, є загрозою для країн з низькими та середніми доходами [77]. Загалом в процесі проведених системних фундаментальних та практичних досліджень, було визначено переваги та недоліки, якими супроводжується процес глобалізації (рис. 1.4).

Одним з основних аргументів на підтримку глобалізації є те, що різностороння інтеграція дасть змогу країнам, що розвиваються, отримати доступ до технологічних переваг, якими володіють країни з високим рівнем розвитку. Як наслідок, це сприятиме зменшенню технологічного розриву та збільшить рівень доходу на душу населення. При цьому, найголовніші аргументи на користь глобалізації та проти неї стосуються сфери виробництва.

Так, М.Зверяков стверджує, що матеріальною основою економічного циклу у ринковій економіці за такими критеріями, як вартість та форма, виступає сфера виробництва та заміщення товарів довготривалого користування. Він акцентує на довготривалості економічного циклу у розвинутих країнах (близько 10 років), навіть у період зростання показника інноваційної складової, яка супроводжується прискореним моральним старінням товарів довготривалого використання.

Тому виробництво таких товарів є ключовим елементом відтворення і у національному, і у глобальному економічних циклах. Сфера послуг також суттєво впливає на економічний розвиток, проте її частка у світовій торгівлі коливається в межах 20% (в експортно-імпортних операціях високо розвинутих держав світу найбільшу частку складають саме товари). Тому основним

елементом відтворення, згідно висновків вченого, у світовій економіці та глобальному економічному циклі є сфера виробництва товарів.

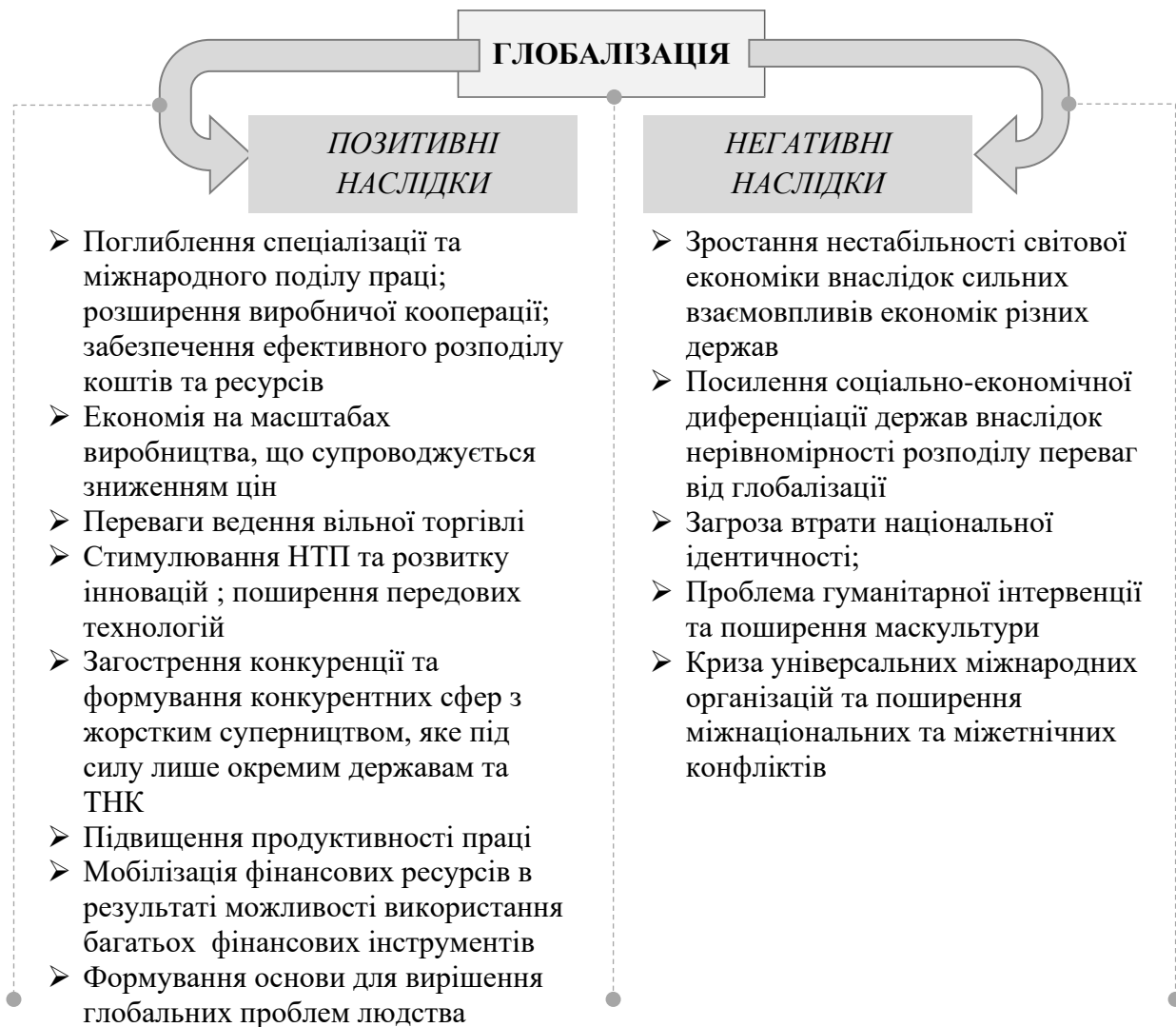


Рис. 1.4. Позитивні та негативні наслідки процесу глобалізації для світової економіки та економіки окремих держав

Джерело: сформовано автором на основі [37;40]

Таким чином, економічна активність в країнах з високим рівнем розвитку економіки характеризується у контексті використання виробничих потужностей щодо випуску товарів та є показником економічної динаміки [37]. Деякі науковці вважають за необхідне розділяти поняття фінансової глобалізації та міжнародної фінансової інтеграції. Так, фінансова глобалізація є сукупним поняттям, що означає посилення міжнародних зв'язків шляхом зростаючих

транскордонних потоків капіталу. Фінансова інтеграція стосується винятково зв'язків окремої країни з міжнародними ринками капіталу. Очевидно, що ці два поняття тісно пов'язані між собою, оскільки поширення глобалізації завжди буде наслідком зростаючої міжнародної фінансової інтеграції.

На думку Е. Леві-Єяті та Т. Вільямса [108], вплив глобалізації на ціни й активи та економічну продуктивність загалом є пов'язаним безпосередньо з фінансовим виміром глобалізації незалежно від наявних обмежень і форм контролю. Багато країн з високим рівнем втручанням держави в економічні процеси є реципієнтами та/або джерелами важливих транскордонних потоків капіталу (і, відповідно, фінансово інтегрованими), натомість інші, відкриті, економіки не є цільовими об'єктами міжнародних інвесторів і, як наслідок, глобальні коливання ринку та тренди їх оминають. Такі відмінності спонукають учених зосередитися на фактичних способах виміру фінансової глобалізації.

Багато науковців, серед яких Е. Леві-Єяті, Ф. Лейн та Л. Мілезі-Феретті [108;131], для дослідження фінансової глобалізації використовують, вважаючи класичним, показник співвідношення суми зовнішніх активів та зобов'язань до ВВП. Використовуючи дані ВВП на душу населення, А. Дрехер [105] стверджує, що глобалізація позитивно корелює з економічним зростанням, особливо у країнах, які підтримує своїми програмами МВФ. К. Рогофф та К. Рейнхарт [65, 67,96] запропонували поділити ефекти фінансової глобалізації на прямі та непрямі. Зокрема, до прямих вони віднесли зростання внутрішніх заощаджень, більш низьку вартість капіталу, міжнародний трансфер технологій, розвиток фінансового сектора. До опосередкованих – сприяння спеціалізації країни на міжнародному ринку, спонукання уряду до більш ефективної макроекономічної політики, зростання надходжень капіталу в країну за рахунок покращення політики.

Е. Райнерт, у контексті проведеного дослідження [40, с.143-147], виділяє три основні фактори, що діють одночасно, зміцнюючи один одного у взаємній залежності. Першим важливим аргументом є те, що виробництво товарів і послуг часто відбувається за умов значного ефекту масштабу. Іншою переконливою

причиною виступають технологічні зміни та інновації, продукт невинного розвитку нових знань. Третій аргумент – синергія і груповий ефект. Як зауважує автор, в умовах глобальної економіки кожна країна матиме змогу сформувати власні специфічні групи (т. зв. «осередки розвитку» або «полюси зростання»), де компанії, що доповнюють одна одну, зможуть розвиватися так, як не могли б поодиноці. Водночас він звертає увагу на те, що форма та швидкість глобалізації протягом двадцяти років привели до деіндустріалізації багатьох країн, змусивши їх опинитися у ситуації, коли зменшувана прибутковість стала основною рисою їхнього виробництва.

Практика показує, що протягом останніх двох десятиліть у світі відбувається деіндустріалізація як наслідок спаду у розвинених та перехідних економіках. Спостерігається спад частки промислового виробництва у структурі зайнятості багатьох країн, що можна пов'язати з поширенням т.зв. передчасної деіндустріалізації [147]. Крім цього, виробничі потужності багатьох сучасних корпорацій здебільшого зосереджені в кількох країнах, що розвиваються.

За твердженням Х. Феліпе [121], історичні докази свідчать, що досягнення частки виробництва, більшої за 18% у загальній структурі зайнятості, було надзвичайно важливим для сталого економічного розвитку. Науковець доводить, що висока частка зайнятих у виробництві є значно кращим показником для досягнення економічного зростання, ніж забезпечення високих обсягів промислового виробництва. Цей поріг у 18% був досягнутий не лише розвинутими економіками, а й деякими країнами Азії, такими як Китай та нині промислово розвинені країни Східної Азії, зокрема Південна Корея, Сінгапур та Тайвань, чий успіх підтверджує також і Дж. Штігліц [73]. Таким чином, розвиток промислового виробництва, а також високий рівень зайнятості у виробництві, є таким же важливим етапом для країн, що розвиваються, яким був для уже розвинених економік.

У реаліях теперішнього глобалізованого світу країна, чие промислове виробництво є недостатньо розвиненим, в певний момент може опинитися перед різного роду перешкодами для економічного зростання та постійним дефіцитом

балансу рахунку поточних операцій [159]. Більше того, індустріалізація економіки завжди сприяла зростанню виробничих потужностей, що є важливим для всіх стратегій розвитку економіки.

Як було зазначено вище, одним з вимірів глобальної інтеграції є стан, до якого країна поглинає нові технології у виробництві та інші знання. Так, Й. Маєр [138] стверджує, що глобалізація значно спростила доступ відсталих країн до інновацій, адже вдосконалення технологій є надзвичайно важливим для економічного розвитку – воно надає виняткову можливість для країн, що розвиваються, підвищити рівень доходу на душу населення. Глобалізація може чинити значний вплив на макроекономічну політику держави. Інакше кажучи, прогрес у поєднанні з лібералізацією міжнародної торгівлі змінює умови, а також способи поширення нових технологій. Це спричиняє певний виклик країнам, що розвиваються, – отримання прогресивних технологій, а також адаптація виробництва, робочої сили та середовища до економічного зростання.

Проблемою ефективного дослідження цих змін виступає обмеженість статистичних даних по країнах, де процеси адаптації виробництва та робочої сили до економічної ситуації пройшли найбільш ефективно (наприклад, у Німеччині, Китаї тощо). Проте дані міжнародної статистики свідчать, що у провідних країнах світу за п'ятнадцять років відбулись суттєві структурні трансформації у системі навчання та випуску висококваліфікованих фахівців. Так, помітним стало переважання таких напрямів інноваційного розвитку, пов'язаних із природничими науками, інформатикою та математикою, що супроводжувалося і зростанням частки випуску висококваліфікованих фахівців у цих галузях. Таке зростання у 2005–2019 рр. зауважуємо в таких країнах: Великобританія, Малайзія, США, Швеція.

Таким чином, у контексті дослідження взаємовпливів виробництва, науки та освіти помітною є роль науки як ключової виробничої сили, про що свідчать розвиток та поширення економіки знань та моделей ендogenous економічного зростання. Цей процес супроводжується тенденцією росту витрат держав та суб'єктів господарювання на наукові та технічні розробки і дослідження. При

цьому, зрозумілим є і нерівномірний розподіл таких витрат, що тягне за собою диспропорції економічного розвитку країн. Підтвердженням цього є факт, що більшість патентів у світі реєструються в США, Японії та країнах ЄС, а також в останній період у Південній Кореї та Китаї, відтак саме ці країни виступають центрами інноваційного розвитку. Але важливою ознакою цього процесу є розподіл лідерства за різними країнами по основних напрямках інновацій. Для прикладу, США – лідер у галузі біотехнологій і фармацевтики, а також медичних технологій і нанотехнологій, Японія – у галузі інформаційних технологій та електроенергетиці, а також, разом з країнами ЄС, – сфері технологій охорони навколишнього середовища.

Проте поліпшення доступу до імпорту технологій не сприяло зростанню продуктивності праці та попиту на висококваліфіковану робочу силу у багатьох країнах з низьким рівнем доходу, оскільки потрібно адаптувати їх до потреб та особливостей кожної країни. Країни, що розвиваються, часто стикаються з проблемою поєднання адаптації наявних технологій з ноу-хау і навичками, необхідними для роботи зі все більш ускладненим обладнанням. Зокрема, використання придбаних нових знань у промисловості є важливим засобом модернізації сфери виробництва, проте їх динаміка може бути слабшою у випадку участі у глобальних виробничих ланцюгах, де технологічні ресурси, проектування та виробничі процеси значною мірою контролюються провідними фірмами, розташованими за межами країни або країн, де відбувається саме виробництво [159].

Глобалізація ускладнює товарну структуру експорту. У зв'язку зі збільшенням кількості країн, що інтегруються у світову економіку, порівняльна перевага кожної з них змінюється протягом часового періоду. Це залежить від зміни факторної забезпеченості цієї країни. Так, А. Вуд [83] стверджує, що торговельна інтеграція Китаю значно зросла на початку 1980-х років, що, своєю чергою, спричинило зростання світової пропозиції на робочу силу з базовими навичками, а також знизило порівняльну перевагу країн Латинської Америки,

якою вони володіли у низько кваліфікованих працеінтенсивних позиціях до виходу на міжнародний ринок Китаю.

Дж. Маєр [138] зазначає, що країни з низьким рівнем доходу суттєво збільшили відношення ВВП до обсягу імпорту технологій впродовж останніх років. Тим не менш, між країнами всередині групи існують значні розбіжності. Технологія загального призначення і надалі становить суттєву частину імпорту технологій, але галузева (секторно-специфічна) технологія, яку використовують для трудомістких галузей, набуває все більшої значимості. Згідно дослідженням Дж. Маєра, поліпшення доступу до імпорту технологій не підвищило продуктивність праці та попит на кваліфіковану робочу силу в багатьох країнах з низьким рівнем доходу. Щоб отримати переваги від глобалізації, їх урядам доведеться докласти додаткових зусиль, наприклад, підняти рівень кваліфікації робочої сили. Це передбачає необхідність встановлення державної політики щодо створення стимулів для формування людського капіталу та зменшення витрат на імпорт нових технологій. Координація таких зусиль має вирішальне значення, оскільки розвиток людського капіталу матиме винятково позитивний вплив на економіку. Водночас, зростання імпорту технологій може бути нетривалим і негативно впливати на розвиток через зростання нерівності доходів.

Країни Східної Азії є цікавим прикладом позитивного впливу різних форм глобалізації. Швидка індустріалізація та накопичення навичок були досягнуті шляхом інтенсифікації освіти разом із поступовим зростанням ролі висококваліфікованої робочої сили. Це не тільки зменшило технологічний розрив у передових країнах та підвищило попит на освічену робочу силу, але й забезпечило навчання і досвід, необхідні для реалізації економічного потенціалу освічених працівників.

Один зі згаданих вище вимірів глобалізації, а саме економічна глобалізація шляхом лібералізації торгівлі, володіє широкою підтримкою розвинених країн. Однак, як стверджує Дж. Штігліц [73], погляд на наслідки цього процесу для країн, що розвиваються, сприяє розумінню того, чому вона зустрічається з такою

сильною опозицією. Лібералізація торгівлі передбачає підвищення національного доходу країни шляхом витіснення ресурсів з менш продуктивного використання у більш продуктивне. Однак переміщення ресурсів з низькопродуктивного виробництва у сферу так званої «нульової продуктивності» не має позитивного впливу на розвиток країни; однак саме така ситуація спостерігається у контексті реалізації програм МВФ. В умовах сучасного економічного розвитку зменшити кількість робочих місць є нескладним завданням та стимулюється за рахунок лібералізації торгівлі, адже спостерігається ситуація згортання малоефективних виробництв в умовах міжнародної конкуренції.

А. Косе [127] вважає, що вдало інтегруватися в світову фінансову спільноту можливо тим країнам, які:

- а) розміщуються в групі середнього доходу на душу населення;
- б) мають достатній рівень розвинутої національної фінансової системи для виходу на міжнародні ринки.

Країни, поточний стан економіки яких не відповідає критеріям Косе, можуть бути схильними до криз.

Одними з найбільш успішних в плані інтеграції в глобальну економіку, на думку Дж. Штігліца, були країни Східної Азії, але вони робили це повільно, поступово і послідовно, використовуючи переваги глобалізації для своєї експортної експансії і цим забезпечували швидке зростання. Вони обережно і систематично нівелювали вплив протекціоністських бар'єрів та ліквідували їх у тому випадку, коли нові робочі місця було створено. У цих країнах було акумульовано потрібний капітал для формування нових робочих місць та розвитку підприємництва. Помітною є і роль держави у цьому процесі: вона виконує роль підприємця в організації нових підприємств, як, наприклад, в Китаї. Як стверджує Штігліц [73], «сама по собі глобалізація не є ні хорошою, ні поганою. В ній закладена величезна сила робити добро, і для країн Східної Азії, що прийняли глобалізацію на своїх умовах та надали їй власного темпу, вона принесла неймовірну користь, незважаючи на спад під час кризи 1997 р. Але для

більшої частини світу вона не принесла очікуваної користі, а для багатьох перетворилася на катастрофу».

Проблема економічної взаємодії розвинених країн з країнами, що розвиваються, – Півночі та Півдня – отримала міжнародний резонанс ще починаючи з 60-х років ХХ століття після масштабних процесів деколонізації, що призвело до створення концепції нового міжнародного економічного порядку приблизно до кінця 80-х років. Метрополії проводили політику деіндустріалізації стосовно власних колоній, фактично перетворюючи їх на сировинний придаток. В. Брандт та група авторів доповіді «Північ – Південь: проблема виживання» Комісії незалежних експертів [140], створеної за сприяння Світового Банку, вперше обґрунтовано пов'язали економічні проблеми промислового розвинених країн (Північ) з країнами, що розвиваються (Південь). На їх думку, швидкий розвиток країн Півдня сприятиме добробуту країн Півночі. Крім того, у науковій літературі існує гіпотеза про те, що торгівля між Північчю та Півднем сприяє переміщенню виробництва до більш дешевих країн, виступаючи причиною деіндустріалізації.

Країни «Півдня» здебільшого спираються на торгівлю сировинною продукцією та товарами обробної промисловості. Згідно з Дж. Бхагваті [4], автором моделі «розорюючого росту», країни, що розвиваються, незважаючи на активну участь у зовнішній торгівлі та швидкі темпи росту економіки, часто стикаються з негативними наслідками розширення експорту. Передовсім це стосується країн, економіка яких є структурно незбалансованою: існує гіпертрофований сільськогосподарський або сировинний сектор економіки, продукція обробної промисловості – недостатньо конкурентоздатна, наукомістке та високотехнологічне виробництво – нерозвинене, як і сфера послуг. Як наслідок, експорт дешевих товарів зростатиме, ціна на них буде зменшуватися, і це настільки погіршить умови торгівлі цих країн, що позитивний ефект від швидких темпів зростання нівелюється. Саме це явище отримало назву «розорюючого росту». Дж. Бхагваті стверджує, що необхідною умовою економічного росту при експорторозширювальній стратегії є збалансована

структурна політика держави. При відсутності останньої і відбувається «розорюючий ріст».

А. Вуд [83] стверджує, що торгівля між країнами Півночі та Півдня, навіть якщо вона є збалансованою, сприятиме зростанню безробіття серед низькокваліфікованої робочої сили у розвинених країнах, адже товари, що імпортуються з країн, що розвиваються, є працеінтенсивними, а оплата праці в таких країнах нижча.

С. Саєгер [153] погоджується з гіпотезою, що розширення економічних взаємозв'язків та торгівля між Північчю та Півднем пов'язана з деіндустріалізацією у розвинених країнах. Науковець використовує валові торгові потоки між країнами у відсотках до ВВП для вимірювання зростаючої інтеграції країн Півдня у глобальну економічну систему, хоч і вважає їх не ідеальним показником. Імпорт виробничих товарів з країн, що розвиваються, є статистично значимим прогностичним фактором частки промислового виробництва у структурі зайнятості. Спостерігається стійка часткова кореляція між зростаючим імпортом з Півдня та деіндустріалізацією. Ця тенденція зберігається навіть після контролю за зростанням продуктивності, нагромадженням людського капіталу та ефекту голландської хвороби. Економетрична оцінка С. Саєгера показує, що торгівля у межах ОЕСР, своєю чергою, має діаметрально протилежний ефект. У той час, як торгівля між північчю та півднем асоціюється з деіндустріалізацією, глобалізація в контексті ОЕСР має невеликий вплив на частку зайнятих у виробництві. Науковець зазначає також тісний зв'язок між диференційованим ростом виробництва та деіндустріалізацією. Ендогенність торгових потоків запобігає утворенню причинно-наслідкових зв'язків між глобалізацією та деіндустріалізацією.

Зі свого боку, Р. Роуторн та Р. Рамасвами (1997) [145] вважають, що торгівля між країнами Півночі та Півдня не є причиною деіндустріалізації. Науковці провели дослідження структурних змін, що відбувалися у країнах Азії, серед яких були як розвинені – Гонконг, китайська провінція Тайвань, а також

Південна Корея та Сінгапур, так і ті, що розвиваються. Процеси деіндустріалізації у цих країнах спостерігали з кінця 1980-х.

Результати дослідження демонструють, що у розвинених країнах деіндустріалізація пояснюється здебільшого внутрішніми факторами. До них належить комбінований вплив на зайнятість у сфері виробництва шляхом відносно швидкого зростання продуктивності, а також змін у структурі попиту. Подальший регресійний аналіз визначає, що в середньому торгівля між країнами Півночі та Півдня пояснює лише менше ніж 20% падіння зайнятості у промисловості у розвинених країнах. Більше того, вплив такої торгівлі полягає у стимулюванні продуктивності промислового виробництва. Оскільки основна маса робочої сили у розвинених країнах зайнята у сфері виробництва або послуг, зміна частки зайнятості як одного з критеріїв деіндустріалізації залежить, в основному, від тенденцій продуктивності праці у цих двох секторах. Фінансова глобалізація може сприяти, але не є обов'язковою умовою для досягнення високих темпів економічного розвитку. Китай та Індія досягли високих темпів зростання, незважаючи на обмежену та вибіркочку лібералізацію операцій з капіталом, хоча з часом Китай і став більш відкритим до більшості транскордонних потоків капіталу. Позитивні ефекти фінансової глобалізації з більшою ймовірністю проявляться тоді, коли у країнах, що розвиваються, економіка здатна «ввібрати» зовнішній вплив. Глобалізація підвищила ймовірність фінансових ризиків, оскільки транскордонні фінансові потоки посилюють наслідки ймовірних зовнішніх шоків та значно швидше переносять їх крізь кордони. Існує певний «пороговий ефект» взаємодії фінансової глобалізації та економічного зростання. Він проявляється у такий спосіб: зменшення макроекономічної волатильності економіки країни як позитивний наслідок глобалізації відбувається тоді, коли економіка досягає певного рівня фінансової інтеграції.

Серед останніх робіт, М. Макмілан та Д. Родрік [137] досліджували позитивний вплив структурних змін через глобалізацію. Ці вчені чітко виділяють два типи зростання продуктивності в економіці загалом – зростання всередині

певного сектора економіки та міжсекторне зростання. У той час, як внутрішнє зростання позначає зростання продуктивності або зменшення продуктивності праці всередині кожного окремого сектора, таким чином не впливаючи на зміну структури зайнятості, то міжсекторне зростання відображає переміщення робочої сили між секторами, у яких продуктивність праці є різною. Таке зростання між секторами може бути індикатором того, отримує чи не отримує країна вигоду від переміщень робочої сили.

Через брак даних, науковці зосереджуються лише на періоді з 1990 до 2005 рр. Вони стверджують, що глобалізація, яка супроводжується зникненням торговельних бар'єрів, створює тиск на місцевих виробників, «вимагаючи» від них досягнення світового рівня продуктивності. Якщо ж виробникам це не вдається, вони змушені покинути ринок. Відповідно, якщо навіть лідерам ринку у країнах, що розвиваються, вдається підвищити власну продуктивність до світового рівня, інші підприємства припиняють діяльність, і робоча сила переміщується до інших секторів, що зазвичай є менш продуктивними (тут варто згадати про неформальну економіку).

Уважаємо, що описане прискорення внутрішньосекторного зростання, ймовірно, буде врівноваженим від'ємним міжсекторним. Структурні зміни за умов різної структури випуску продукції є наслідком обох видів зростання, оскільки частка промислового виробництва обчислюється як продуктивність праці, помножена на кількість зайнятих в цьому секторі. З цієї причини, багато країн, особливо африканських, зазнали структурних змін, що стримували ріст економіки, незважаючи на швидке зростання продуктивності праці в різних галузях.

Д. Бреді та Р. Денністон [104] вважають, що неправильно відкидати явище глобалізації як одну з причин деіндустріалізації економіки. Науковці запропонували теоретичну модель, яка висуває гіпотезу, що глобалізація має криволінійний ефект на кількість зайнятих у виробництві. За допомогою двох різних моделей вони проаналізували 18 розвинених країн у період з 1960 до 2001 рр., розділяючи країни на дві групи – з ліберальною економікою та

координованою – за класифікацією П. Холла та К. Соскіса. Проаналізовані дванадцять критеріїв глобалізації підтвердили зв'язок у вигляді перевернутої U-подібної кривої між глобалізацією та кількістю зайнятих у виробництві (деякі критерії були визнані не релевантними). Науковці стверджують, що низький рівень глобалізованості економіки може сприяти індустріалізації, а високий – однозначно буде причиною деіндустріалізації. Так, експорт, імпорт, торговельна відкритість, інвестиційна відкритість і загальна глобалізація демонструють значні як позитивні, так і негативні ефекти. Низький рівень глобалізації сприятиме спеціалізації країни та зростанню промислового виробництва. На вищому рівні глобалізація сприятиме перенасиченню та зменшенню частки зайнятості у промисловому виробництві.

Погоджуємося з Р. Лоуренсом, що деіндустріалізація є звичним явищем у економічному розвитку держав [104], і наслідком останньої хвилі економічної глобалізації. Аналізуючи взаємодію глобалізації та деіндустріалізації в нинішніх умовах, вважаємо доцільним зауважити, що об'єктивні процеси світового згортання соціальних функцій «наклалися» на кардинальні соціально-політичні трансформації, злам ціннісної системи суспільства, спричинивши крах старої системи соціальних стандартів при відсутності позитивних результатів при нинішній новій системі соціальних стандартів. Усе це є наслідком зниження рівня життя в періоди значних соціальних трансформацій і необґрунтовано високих очікувань суспільства від прискореної демократизації.

Таким чином, варто акцентувати: у розвинених країнах основним фактором, що призводить до деіндустріалізації, є технологічний прогрес, натомість у країнах, що розвиваються, основну роль відіграє глобалізація.

Сьогодні у провідних економіках світу, які виступають «флюгеррами» у визначенні напрямку економічного розвитку світу, чітко прослідковуються тенденції посилення ролі науки, освіти й інновацій в економіці, що супроводжується становленням економіки знань, гуманізацією економічних процесів і просуванням ідей сталого розвитку. Сучасна економіка перебуває в стані переходу до технологічного укладу нового типу, сформованого в рамках

Кондратьєвських хвиль технологічного розвитку, який і буде визначати основні тренди світового економічного розвитку у наступні десятиліття. Зокрема, вже сьогодні відбувається перерозподіл потенціалів і формування нових лідерів економічного розвитку, якими є динамічні та інноваційно спрямовані економіки Китаю, Малайзії, Південної Кореї та Сінгапуру. Ці процеси вносять перерозподіл у співвідношенні економічних сил серед найрозвиненіших держав. А щодо таких держав, як Україна, можна говорити про послаблення економічних позицій у зв'язку з нерозвиненим інноваційним та науково-освітнім потенціалом, що супроводжується послабленням конкурентоспроможності економіки таких країн. Таким чином, очевидно, що в країнах з низьким рівнем інституційного середовища деіндустріалізація проявляється сильніше.

1.3. Сучасні фінансові кризи та їх вплив на процеси деіндустріалізації

За останні 50 років світ став фінансово глобалізованим. Суть глобальної кризи структури економіки в умовах сьогодення полягає у тому, що постіндустріальна економіка, базуючись на розвитку інформаційних та інноваційних технологій, перебуває у стані гострого конфлікту з традиційною індустріальною економікою. Структурним наслідком впливу і поширення нової економіки стала глобальна деіндустріалізація у розвинених країнах. Натомість деіндустріалізація у старих економіках має наслідком масштабні негативні фінансові, економічні та соціальні наслідки глобального масштабу. Відтак, було повторено феномен «вівці з'їли людей» [5]. Цей витяг з дослідження колективу науковців під керівництвом О. Білоруса та Т. Єфименко [78] дає змогу побачити взаємозв'язок процесів глобалізації, деіндустріалізації та спричинених цими процесами фінансових криз. Адже тенденції розвитку світової економіки в умовах глобалізації та соціально-економічного «взаємопроникнення» суттєво підвищують ризик виникнення та поширення фінансових криз. Кризовий стан в економіці однієї країни стрімко поширюється на інші, що не дає можливості міжнародним фінансово-кредитним організаціям ефективно протидіяти таким

процесам. Таким чином, глобалізація не є причиною виникнення кризових явищ у світовій економіці, вона підвищує ризик швидкого поширення і впливу таких криз.

Формування сучасних теоретичних підходів до визначення та пояснення феномена фінансових криз ґрунтуються на дослідженні кризи у США у 1930-1933 рр., в країнах Південно-Східної Азії у 1997 р., в країнах Латинської Америки, Скандинавії та в Росії у 1988 р. та світової фінансової кризи 2008-2009 рр. Проте на сьогодні вчені нараховують 39 криз, перша з яких спостерігалася у 1618 р. та була спричинена розвитком і діяльністю фальшивомонетників, а наслідки останньої (кризи 2008 року) ми відчуваємо і сьогодні.

Як стверджують К. Рейнхарт та К. Рогофф, фінансові кризи є загрозою стабільному розвитку суспільства загалом [67]. Очевидно, що різноманітні види криз супроводжуються сповільненням темпів економічного зростання, оскільки вони є безпосередньою причиною сповільнення економічної активності. Наслідки останньої світової фінансової кризи, що поширилися на економіку багатьох держав та всі сфери суспільства, підкреслюють необхідність ґрунтовного дослідження цього поняття.

А. Шварц у рамках досліджень стосовно визначення причин виникнення фінансових криз зауважує, що кризами результуються нестабільність у розвитку банківської системи [96]. К. Кіндлебергер [125] аргументує вплив на появу фінансової кризи ділового циклу та значний вплив зовнішніх чинників (війна, поява інноваційних технологій та продуктів, зміни в економічній політиці держав). На причиново-наслідковий зв'язок появи фінансової кризи в умовах економічної кризи вказує М. Туган-Барановський [75]. А. Чухно, досліджуючи причини виникнення фінансової кризи 2008 року, зауважує проблему відсутності дій щодо запровадження нових форм і методів управління грошово-кредитною системою та виробництва, які були б адекватними реаліям сьогодення [79]. Цю думку розвинув також О. Барановський, зазначаючи, що фінансова криза ґрунтується на виникненні якісних змін у економічній системі, що є причиною порушень пропорційності розвитку, навіть його призупинення, а також ведуть до

видозміни або і руйнування фінансової системи країни та світових ринків загалом [2].

Аргументуючи особливості фінансових криз періоду постіндустріального суспільства та глобальної економіки, П. Сален бачить головною причиною сучасних криз нестабільність грошово-кредитної політики. Зокрема, вказує на суттєве зростання кредитів, які мають грошове походження, та, не відповідаючи реальним заощадженням, стимулюють появу так званих «фінансових бульбашок». Вину за кризові явища в економіці науковець покладає на неефективність державного втручання, що приводить до дестабілізації ринків. У результаті ним зроблено такий висновок: криза є прямим свідченням провалу системи, що віддалилася від ідеї капіталізму [70].

Серед учених, дослідження яких були спрямовані на вивчення причин і закономірностей виникнення та протікання фінансових криз, виділяються напрацювання А. Шпітгоффа. Він, зауваживши циклічний характер кризових явищ, аргументував особливості формування капіталу в окремих секторах економіки як механізму притягання капіталів через введення інновацій та технологічні винаходи. При цьому головною ознакою наближення кризи вчений визначає перенагромадження капіталу і зменшення обсягів заробітної плати працівників. До інших ознак відносить також процеси поглинань та злиття підприємницьких структур, скорочення доходів населення, а відтак і їх купівельної спроможності, і наостанок – банкрутство (як ознака більш пізнього етапу кризи) [70].

Л. Мендельсон у праці «Теорія й історія економічних криз і циклів» розглядає кризу як «порушення процесу капіталістичного виробництва в усіх його фазах» [152]. Він акцентував на існуванні чотирьох фаз циклу: криза, депресія, пожвавлення та піднесення.

Поглядом «з іншої позиції» характеризуються результати досліджень Й. Шумпетера, який у контексті обґрунтування взаємозв'язків фінансової кризи та інновацій визначив засадничі характеристики концепції формування кризи, яку називає теорією кон'юнктури та її коливань. Він зазначає, що інновація як

певне нововведення викликає зміну купівельної спроможності у споживачів, обсягу реалізації продукції та ціни на сировину тощо, тобто відбувається зміна умов взаємодії суб'єктів на ринку, а також умов формування промислових планів. Тому неминучим є період перебудови й адаптації системи цін, особливостей виробничого процесу та процесу реалізації товарів відповідно до зміни попиту на ринку. Цей процес і визначає зміст депресії. Криза, зі свого боку, за визначенням Й. Шумпетера, є не чим іншим, як пристосуванням економіки до змін, викликаних інноваціями [81].

Відтак, помітна відсутність єдиного підходу до трактування поняття «фінансова криза», визначення причин її виникнення та наслідків. Тому важливою є систематизація підходів до визначення сутності фінансової кризи, як економічної категорії та чітке обґрунтування фінансової кризи з позиції функціональної приналежності (рис. 1.5).

Визначено три відмінні (проте взаємодоповнювальні) підходи до трактування фінансової кризи:

- 1) криза як перехід фінансово-економічної системи в якісно новий стан;
- 2) криза як порушення рівноваги в чинній системі;
- 3) криза як зміна системи у напрямі до її оптимізації або знищення.

Фінансова криза – наявний або потенційний розпад фінансових інститутів, що несе загрозу стабільності фінансової системи. Фінансовим інститутом може бути банк, неспроможний продовжувати подальшу діяльність, або держава, яка не може виконати свої зобов'язання. Ключова особливість фінансової кризи – її системний характер. Наприклад, крах одного банку не є кризою, але може стати такою, якщо це спричинить загрозу стабільності інших фінансових інститутів.

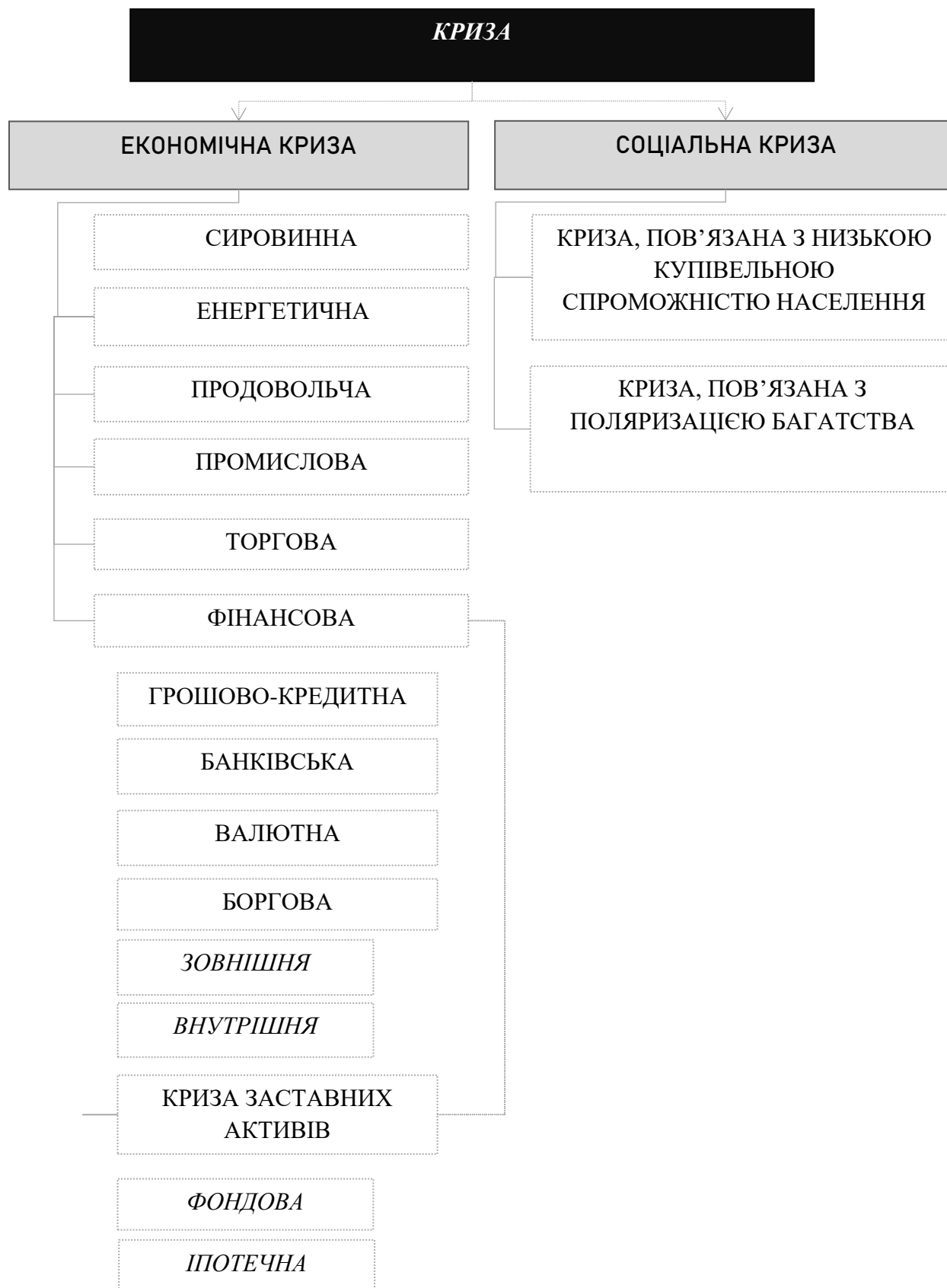


Рис. 1.5. Класифікація криз за функціональною приналежністю

Джерело: авторська розробка на основі [79]

Фінансова криза може спричинити масовий відтік депозитів, банкрутство, невиконання боргових зобов'язань, зменшення ліквідності та звільнення працівників у фінансовому секторі. Криза також негативно впливає на економічну активність. Зменшення кредитних потоків до інвесторів та покупців спричиняє скорочення інвестиційних та споживчих видатків, що, своєю чергою, породить невпевненість у майбутній вартості фінансових активів і ще більше поглибить негативні тенденції, таким чином утворюючи кризове зациклення. Основними ознаками фінансової кризи як такої є:

- 1) суттєве зниження або припинення кредитування виробничої сфери;
- 2) відсутність торговельного балансу країн;
- 3) неплатоспроможність суб'єктів економіки.

Слід зауважити, що фінансова криза розглядається не лише у контексті негативного впливу на соціально-економічний стан країн світу, а й як етап у розвитку такої системи, що передбачає усунення напруги та нерівноваги; відтак можна говорити і про позитивні наслідки кризи. У цьому контексті доцільно виділити функції, які виконує криза у динаміці руху економічної системи, а саме:

- стрімке ослаблення та усунення надієвих і неефективних елементів системи, яка уже вичерпала власний потенціал;
- розчищення шляху для введення у дію окремих елементів нової системи;
- випробування, акумулювання та перехід окремих елементів системи.

Класифікація фінансових криз за окремими критеріями подано на рис. 1.6. К. Рейнхарт та К. Рогофф [67] виділяють дві групи в контексті класифікації фінансових криз, а саме: ті, які можна визначити за певними кількісними порогами, та ті, які визначаються певними якісними та/або оцінними критеріями. Перша група (табл. 1.3) включає інфляційні кризи, а також крах і девальвацію валюти, друга – боргові та банківські кризи. Кризи другої групи асоціюються з негативною динамікою зобов'язань або потрясіннями банківської системи.

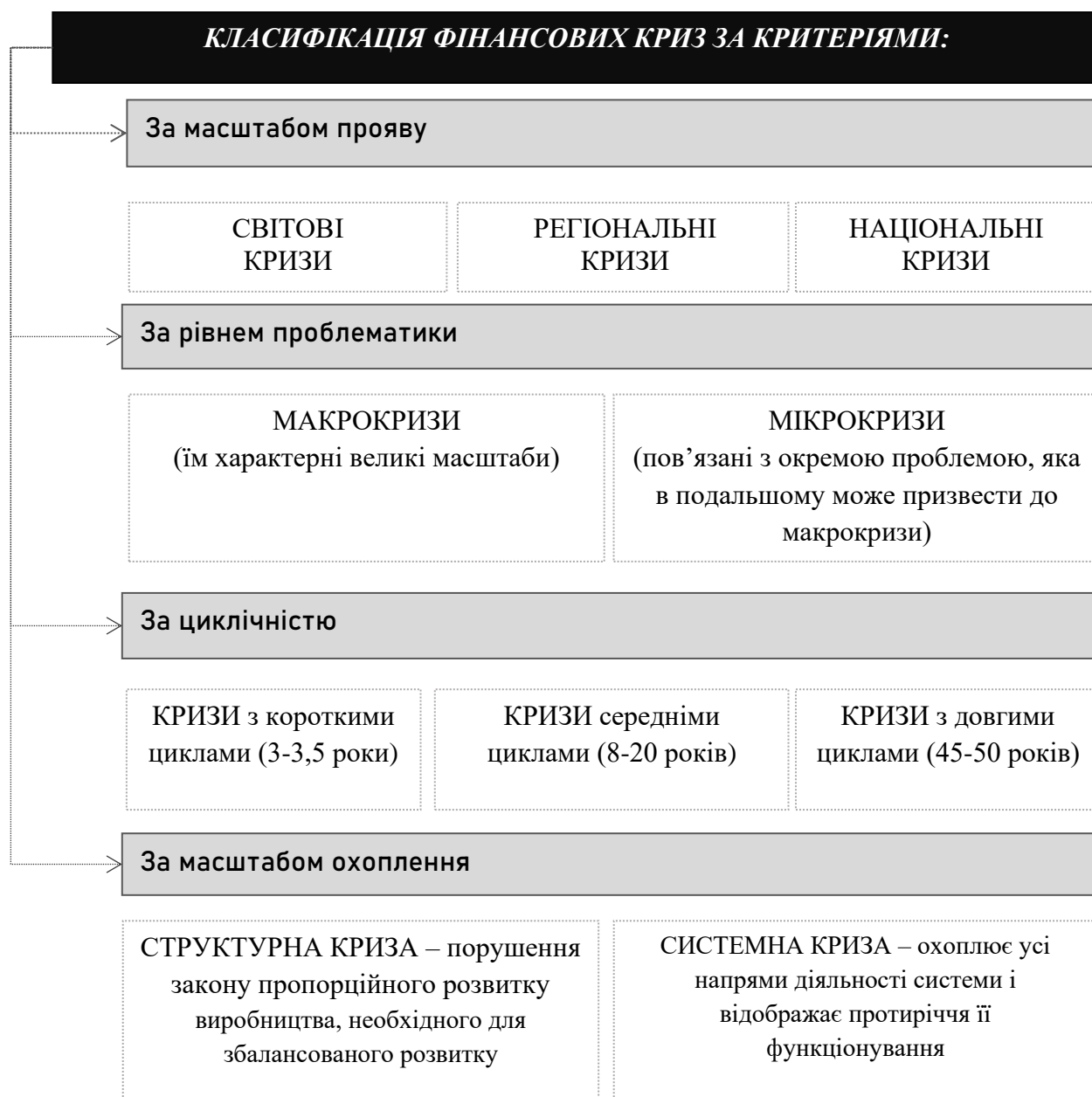


Рис. 1.6. Класифікація фінансових криз за окремими критеріями

Джерело: авторська розробка

Банківська криза визначається двома типами подій, залежно від чого виділяють:

а) системну кризу - неспроможність нормального функціонування системи внаслідок масового зняття депозитів, що спричиняє закриття, злиття або націоналізацію одної або більше фінансових організацій;

б) проблемну кризу - закриття, злиття, націоналізація або масштабна державна підтримка важливої фінансової організації (або групи організацій), що започатковує низку аналогічних подій для інших фінансових організацій.

Таблиця 1.3

Типи фінансових криз за кількісними пороговими значеннями

Тип фінансової кризи	Порогове значення
Інфляція	Річний рівень інфляції 20% або вище, випадки екстремальної інфляції більше 40% розглядається окремо
Крах валют	Обезцінення національної валюти відносно долара США (або відносно іншої іноземної валюти в якості точки відліку – фунт стерлінгів, євро тощо) більше ніж на 15%
Девальвація типу 1	Зниження золотовалютних резервів на 5% або більше
Девальвація типу 2	Грошова реформа, під час якої вводиться нова валюта на заміну екстремально знеціненій попередній

Джерело: [39]

Криза зовнішнього боргу – нездатність влади надати основні виплати чи виплати за процентами в попередньо узгоджений період. Це також включає випадки, коли реструктурований борг виплачується на умовах, менш вигідних, ніж початкові зобов'язання. Такі ж критерії застосовуються до кризи внутрішнього боргу, який, крім того, включає замороження банківських депозитів та/або їх примусову конвертацію з доларів у національну валюту.

Виділяють також поняття серійного дефолту, що стосується множинних дефолтів державного боргу. Вони можуть відбуватися з проміжками від п'яти до п'ятдесяти років, і можуть варіюватися від повного дефолту до часткового. Повні дефолти відбуваються доволі рідко, але може минути значний період часу до моменту, коли кредитори отримають свої виплати.

Світові фінансові кризи характеризуються чіткою періодичністю в системі господарських відносин у світі. Водночас, їх виникнення зумовлене сукупністю причин. Системна характеристика ключових причин світових фінансових криз подана на рис. 1.7. У процесі дослідження виникнення фінансових криз варто зауважити наявність практично усіх зазначених причин у процесі світового економічного розвитку.



Рис. 1.7. Основні причини виникнення фінансових криз

Джерело: авторська розробка

У науковій літературі зустрічаються спроби виокремити фактори, що є причинами криз, однак це питання не можна вважати однозначно дослідженим. Окрім загальновідомих факторів, таких як макроекономічний дисбаланс, а також внутрішні й зовнішні шоки, точні причини криз важко визначити. Як зазначає А. Косе [88], інколи кризи спричинені так званими «іраціональними» факторами. До них належать раптові дострокові зняття депозитів, негативні тенденції на фінансових ринках, обмеження на арбітраж, зниження вартості активів, кредитні кризи, раптова ліквідація активів та інші фінансові потрясіння.

А. Косе та С. Клаесенс [89] виділяють такі групи факторів, що є причинами фінансових криз: раптові коливання цін на активи; бум кредитування, що закінчується крахом. Водночас варто зазначити, що передумови кожного такого фактора є іншими для кожної окремої кризи.

Кредитні буми можуть бути спровокованими низкою факторів, серед яких різноманітні шоки та структурні зміни. До них можна віднести зміни у продуктивності праці, економічній політиці, потоках капіталу, які зазвичай відбуваються після періоду активного економічного росту. Різке зростання

міжнародних потоків капіталу також може сприяти виникненню кредитних бумів. Більшість національних фінансових ринків країн світу перебувають під впливом глобальних тенденцій, що спричиняє швидке розповсюдження кризи. Швидке поширення кредитування та зростання цін на житло, інші активи було прямо пов'язаним з великими надходженнями капіталу до багатьох країн у час фінансової кризи 2008-2009 рр.

Таким чином, у контексті дослідження суджень різних науковців стосовно характеристики фінансових криз, слід виділити основні сфери, в яких проявляються такі явища [61]:

- сфера державних фінансів – спостерігається зменшення обсягів золотовалютних резервів та стабілізаційних фондів держави; відбувається зменшення надходжень податків, зборів та інших платежів до бюджетів усіх рівнів, а також зниження видатків з бюджетів;

- сфера грошового обігу – криза проявляється у різкому та некерованому зростанні цін та зростанням рівня інфляції;

- фінансово-банківська – сфера, в якій криза відбувається зі зростанням частки проблемних банків та боргів, суттєвим скороченням кредитів і численних ланцюгових банкрутств; у результаті – відбувається перехід до збиткової моделі в сфері фінансової діяльності та переважання спекулятивної діяльності над інвестиційною;

- сфера міжнародних розрахунків – відбувається затримка розрахунків, яка супроводжується кризою платіжних систем, спостерігаються збитки на ринку деривативів та значне падіння котирувань на фондовому ринку;

- сфера валютного регулювання – спостерігається стрімке зниження курсу національної валюти, масовий відтік капіталів за кордон, збільшення суми державного зовнішнього боргу, а також прострочення платежів держави і корпоративного сектора;

- сфера функціонування національних фінансових інститутів – спостерігається ситуація, коли кризові явища у функціонуванні окремих фінансових інститутів у національних економіках спричинені кризою певних

фінансових інститутів, що призводить до поступового охоплення все більшої частини ринку;

- сфера міжнародних економічних відносин – спостерігається певна «ланцюгова реакція», коли криза фінансового ринку в одній країні або групі країн «передається» іншій країні.

П. Самімі [150] зазначає, що глобалізація призвела до посилення зв'язків між фінансовими інституціями всередині країни і на міжнародному рівні. Своєю чергою, сек'ютиризація міжнародного фінансового ринку спричинила ускладнення структури активів, утруднення їх оцінки. Перенасичений цінними паперами ринок не витримав шоків, що стало однією з причин кризи 2008-2009 років. Як зауважує О. Білорус, за сучасних умов глобальна фінансова криза має системний, перманентний та «револьверний» характер, адже система силового глобалізму, побудована на засадах глобальної експлуатації, за останні 35-45 років викликала потужну глобальну кризу – «першу нециклічну кризу глобального капіталізму», як називає її автор, і зауважує її всезагальний і безперервний характер. Серед причин кризи вчений виділяє проблему, яка визріла в умовах невідповідності високого рівня споживання населення наявним ресурсам та фактичного рівня виробництва, коли «глобальне надспоживання призвело до тотальної кризи з незворотними наслідками, бо в ній закладено внутрішній конфлікт розвитку та механізм саморуйнування [2, 3].

М. Аллен [86] стверджує, що наслідки фінансових криз, здебільшого, пов'язують зі значним спадом у ряді основних макроекономічних показників. Рецесія, що супроводжує кризу, характеризується зменшенням споживчих витрат та інвестицій, зниженням обсягів промислового виробництва та зайнятості, обсягів експорту-імпорту у порівнянні з аналогічними докризовими показниками. Так, спад споживання у країнах, що розвиваються, під час рецесії, яку пов'язують з фінансовою кризою, є зазвичай від семи до десяти разів більшим, ніж у некризові періоди. У періоди рецесії, яка не була спричинена кризою, рівень споживання зменшується, але ніколи не падає нижче нуля.

Зважаючи на об'єкт дослідження, доцільно акцентувати на фінансових кризах епохи глобалізації, які виникли в умовах становлення інформаційного постіндустріального суспільства, і на особливості перебігу яких безпосередньо вплинули процеси деінтернаціоналізації й деіндустріалізації господарської діяльності (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Світові кризи останнього десятиліття XX- початку XXI ст.

Криза	Роки	Країна, з якої почалася криза
Мексиканська економічна криза	1994-1995	Мексика
Азійська криза	1997-1998	Країни Південно-Східної Азії
Російська криза	1998	Росія
Бразильська криза	1999	Бразилія
Турецька криза	2001	Туреччина
Криза «доткомів»	1995-2000	США
Глобальна фінансова криза	2007-2009	США

Джерело: складено автором

Поєднання витрат на реструктуризацію фінансової системи та сповільнення економічного зростання спричиняють різке зростання зовнішнього боргу. К. Рейнхарт та К. Рогофф [67] відзначили, що періоди криз часто супроводжуються спадом податкових надходжень до державного бюджету, а також зростанням державних видатків. Згідно з дослідженням науковців, державний борг у середньому зростає на 86% протягом трьох років після кризи.

У період 1994-1995 рр. сталася Мексиканська криза, першим проявом якої став відтік капіталу із країни, а першими її «жертвами» були сфери будівництва і автомобілебудування, де обсяг виробництва знизився вдвічі. Загалом криза результувалася банкрутством понад 20 тис. підприємств (зокрема, у промисловому секторі 2 млн суб'єктів господарювання опинилися на межі банкрутства), безробіттям 700 тис. осіб та суттєвим ускладненням ситуації у банківській сфері, що пов'язано із ризиком банкрутства більшості невеликих банків країни внаслідок значних обсягів непогашеної заборгованості у період

«кредитного буму». Враховуючи, що така ситуація характеризувалася значними ризиками для США, Мексиці для стабілізації було виділено 18 млрд дол., потім – ще 52 млрд дол., що сприяло стабілізації ситуації та подоланню кризи.

Аналізуючи причини та наслідки цієї кризи, з'ясовано, що країна мала неефективну стратегічну позицію на міжнародній арені, яка супроводжувалася залученням значних сум зовнішніх позик та їх неефективним інвестуванням у експортоорієнтовані підприємства.

1997-1998 рр. – період фінансової кризи, яка розгорнулася у нових індустріальних країнах Південно-Східної Азії. Серед причин кризи – два чинники: 1) лібералізація руху капіталу, проведена урядами; 2) посилення тенденцій та взаємозалежності на світових фінансових ринках. Сама криза розпочалася девальвацією тайландської національної валюти щодо долара США більше ніж на 20%. Це спровокувало подальше знецінення валют у сусідніх державах (Таїланді (39,5%), Індонезії (33,2%), Малайзії (26,8%), Філіпінах (24,3%), Сінгапурі (9,5%), Південній Кореї (8%)). Враховуючи особливості протікання та причини виникнення, зрозумілим стало те, що сама криза передовсім вразила інтегровані у міжнародну фінансову систему економіки. Так, у Південній Кореї спостерігалось падіння ВВП на 6,7%, в Індонезії – на 13,0%, а у Таїланді – на 10,2%.

Російська криза 1998 р. стала результатом поєднання двох аспектів – хиткого фінансового становища країни внаслідок величезного державного боргу та світової кон'юнктури цін (низьких – на сировину на світових ринках). Ця криза розглядається як криза банківського сектора, адже завершилася банкрутством практично кожного п'ятого комерційного банку у країні й активізацією процесу банкрутства інших кредитних організацій. Водночас мала вона і позитивні наслідки для економіки країни, адже результатом девальвації національної валюти стало зростання цін на імпортні товари в країні та зниження цін на російські товари за кордоном, що сприяло захопленню товарами нових ринків.

Дещо іншого характеру була криза «доткомів», пов'язана із розвитком Інтернету у 1997-2001 рр., що результувалося появою великої кількості нових інтернет-компаній, переорієнтацією старих та злетом цін на їх акції. У результаті банкрутувала більшість інтернет-компаній, що обійшлося інвесторам у 24 млрд дол. США.

У контексті виділення таких кризових явищ передовсім слід акцентувати на світову кризу 2008-2009 рр. Тут важливо наголосити, що економісти розглядають це явище як системну кризу, зумовлену фундаментальними проблемами сьогодення і підкреслюють її багаторівневий та всеохопливий характер. Її проявом сьогодні є суперечність фінансово-економічної системи, яка полягає у невідповідності між виробництвом реальної вартості і рухом її фінансових форм. Такі тенденції результувалися виникненням світових фінансово-економічних криз, перенасиченням світового споживчого ринку, детериторизацією малих держав, деіндустріалізацією та збільшенням диспропорцій економічного розвитку і фінансових можливостей країн.

Рушійними силами світової фінансової кризи 2008-2009 рр. визначено: по-перше, циклічність ринкової економіки; по-друге, іпотечну кризу у розвинутих країнах світу; по-третє, проблему «перегрівання» кредитного та фондового ринків; по-четверте, спекуляції на ринку нафти.

Як акцентують І. Топішко та Н. Топішко, в умовах глобалізації та інтернаціоналізації системних господарських зв'язків, економічної лібералізації та універсалізації й модернізації життя спекулятивний капітал в пошуках надприбутків був уведений на ринки країн з порівняно низьким рівнем економічного розвитку [74], що сприяло посиленню їх сировинної орієнтації та послабленню позицій на світових ринках. Відтак криза результувалася новим етапом науково-технічного й інноваційного оновлення виробництва, політико-економічною трансформацією світу, а також посиленням нерівномірності розвитку держав. Особливо негативним впливом характеризувалася фінансова криза для країн, що розвиваються, призвівши до виникнення таких процесів: надмірної лібералізації економіки, зниження попиту на експортну продукцію,

відпливу фінансових ресурсів за кордон, зростання боргових зобов'язань суб'єктів економіки. В результаті цих процесів економічно слабкі держави ще сильніше були прив'язані і стали ще залежнішими від високорозвинених економік світу, в результаті чого поглиблюється їх розвиток як аграрно-сировинного придатка світової економіки. При цьому, доцільно зауважити, що фінансова криза по-різному проявляється та має різні наслідки у країнах з різним рівнем економічного розвитку. Так, у розвинених країнах кризові явища проявляються в іпотечно-банківській сфері, тоді як у слаборозвинених державах спостерігається криза платіжного балансу.

Якщо звернутися до питання «зараження» фінансовою кризою економіки України у 2008-2009 рр., можна виділити такі напрями її поширення:

- падіння цін на світових ринках на металопродукцію і підвищення рівня боргових зобов'язань країн, що розвиваються, що в результаті послаблює фінансовий стан суб'єктів господарювання у виробничому секторі та ускладнює можливості обслуговування зовнішнього боргу;
- зниження попиту на товари, які експортуються, через тенденцію стагнації економік розвинутих держав – торговельних партнерів;
- «скидання» активів з найменшим рівнем надійності міжнародними інвесторами внаслідок кризових явищ у провідних країнах світу та потреби у реструктуризації власних портфелів;
- переоцінка перспектив власної валюти після девальвації валют країн Східної Європи.

Аналізуючи особливості розвитку вищезгаданих світових фінансових криз, можна зауважити, що цей процес розвитку фінансової кризи має декілька стадій:

1) стадія «шоку», яка супроводжується панікою на фінансових ринках та падінням цін на фінансові активи. Характерним явищем для цієї стадії є різке падіння вартості активів і стрімке зниження цін на нерухомість у країні-епіцентрі кризи;

2) стадія, якій притаманне масове виведення капіталу з боку міжнародних інвесторів і кредиторів, а також стрімке знецінення національної валюти і зниження золотовалютних резервів держави. Саме на цій стадії відбувається загострення політичної ситуації в країні через спроби уряду стабілізувати ситуацію;

3) девальвація національної валюти;

4) погіршення фінансового стану банківської системи, що супроводжується зростанням зовнішніх боргів та масовим відтоком ресурсів із банків. У результаті багато банківських установ опиняються на межі банкрутства. Для врегулювання цієї ситуації зазвичай на рівні центрального банку країни збільшують облікову ставку, що веде і до підвищення комерційними банками відсоткових ставок за кредитами і депозитами і, відповідно, зниження кредитування економіки.

5) негативний вплив фінансової кризи на економіку країни-епіцентру, який проявляється у різкому скороченні споживчого попиту, погіршенні економічної ситуації, що часто супроводжується зростанням безробіття і значним зниженням реальних доходів населення. Окрім того, криза впливає на фінансові показники діяльності підприємств, спричиняє скорочення надходжень до державного бюджету, погіршує інвестиційний клімат та стримує відновлення економіки.

Відтак можна зауважити, що кризові явища як невід'ємна складова економічного розвитку держав та світу еволюціонують, змінюючи масштаби й способи впливу, в контексті розвитку світової економіки. В умовах сьогодення глобалізація, зміцнення та розширення взаємозв'язків між державами та процеси деіндустріалізації, які спостерігаються у світі, сприяли дестабілізації економічної ситуації та посиленню фінансових криз. Тому робота в напрямі недопущення потрясінь для швидкого подолання негативних впливів глобальних фінансових криз на розвиток економік світу набуває ключового значення. Фінансові кризи в умовах розвитку світової економіки за високого рівня глобалізації є викликом для світу, який вимагає координації дій та формування

механізму ефективного регулювання процесів, які відбуваються на світових ринках.

Висновки до розділу 1

1. Явище деіндустріалізації є процесом соціальних та економічних змін, що викликані скороченням виробництва та частки промислового сектору у країні/регіоні та ґрунтується на частці промисловості у структурі економіки. Основними проявами деіндустріалізації виділено такі: процес поступового переходу від виробництва товарів до виробництва послуг, що веде до зменшення частки промислового виробництва та збільшення частки послуг (це можна водночас віднести і до зміни частки зайнятого населення у виробництві товарів так і виробництві послуг); послідовне зменшення обсягів промислового виробництва і/або зайнятості у галузі; скорочення обсягу промислового виробництва у структурі експорту країни чи регіону; тривалий стан дефіциту торгового балансу, який веде до відсутності можливості розплатитися за імпорт продукції та відповідно до зниження показників промислового виробництва.

2. У дисертаційній роботі деіндустріалізацію розглянуто у контексті економічного зростання і трансформації в структурі виробництва. Обґрунтовано основні причини, чому більшість науковців при аналізі впливу деіндустріалізації на економічні процеси в країнах акцентують на показнику частки зайнятого населення у промисловому секторі, а не на обсягах випуску продукції. Встановлено, що частка зайнятих у сфері обробної промисловості найчастіше використовується як індикатор визначення рівня індустріалізації і економічного розвитку, а показник кількості зайнятих є вагомою мірою обсягів промислового сектора. Враховуючи, що на рівень деіндустріалізації впливає показник міжсекторних витрат, слід акцентувати увагу на трансформаціях на ринку факторів виробництва, а не ринку виробленої продукції, що спрямоване на врахування впливу змін структури зайнятості населення у країні в цілому.

3. Дослідження дали змогу встановити, що показник частки зайнятого населення у промисловому секторі матиме тенденцію до зниження за умови впливу несприятливих шоків на економіку. Для прикладу, через різке подорожчання національної валюти сектор послуг не зможе залучити нову робочу силу. У цьому випадку процес деіндустріалізації пов'язується зі зростаючим безробіттям та падінням життєвих стандартів.

4. Визначено й обґрунтовано макроекономічні ефекти деіндустріалізації в посткризовий період, до яких віднесено: поступовий перехід більшості країн до нової структури цінностей, що відповідає усталеному соціальному порядку та формується у контексті глобалізації; тенденції щодо переміщення кваліфікованих працівників зі сфери виробництва товарів у сферу послуг з метою реалізації своїх здібностей; збереження економічними чинниками ролі головної рушійної сили соціального прогресу; демасифікуючий характер постеконічного суспільства; зниження соціальних конфліктів, які засновані на нерівномірності розподілу матеріального багатства.

5. Доведено, що глобалізація значно поліпшила доступ відсталих країн до інновацій та чинить значний вплив на макроекономічну політику держав. Водночас, глобалізація підвищила ймовірність фінансових ризиків, оскільки транскордонні фінансові потоки посилюють наслідки ймовірних зовнішніх шоків та значно швидше переносять їх крізь кордони. Тенденції розвитку світової економіки в умовах глобалізації та соціально-економічного «взаємопроникнення» суттєво підвищують ризик виникнення та поширення фінансових криз.

6. Систематизовано підходи до визначення сутності фінансової кризи як економічної категорії та чіткого обґрунтування фінансової кризи з позиції її функціональної приналежності. Визначено три взаємодоповнювальні підходи до трактування фінансової кризи: як переходу фінансово-економічної системи в якісно новий стан; як порушення рівноваги у чинній системі; як зміни системи в напрямі до її оптимізації або знищення. Обґрунтовано, що фінансова криза як наявний або потенційний розпад фінансових інститутів, що несе загрозу

стабільності фінансової системи, характеризується такими ознаками: суттєве зниження або припинення кредитування виробничої сфери; відсутність торговельного балансу країн; неплатоспроможність суб'єктів економіки.

7. Аргументовано доцільність розгляду фінансової кризи не лише в контексті негативного впливу на соціально-економічний стан країн світу, а і як етап у розвитку такої системи, який передбачає усунення напруги та нерівноваги. У цьому контексті виділено функції, які виконує криза у динаміці руху економічної системи, а саме: стрімке ослаблення та усунення недієвих і неефективних елементів системи; розчищення шляху для введення у дію окремих елементів нової системи; випробування, акумулювання і перехід окремих елементів системи.

8. Аналізуючи взаємодію глобалізації та деіндустріалізації в нинішніх умовах України, вважаємо доцільним зауважити, що об'єктивні процеси світового згортання соціальних функцій наклалися на кардинальні соціально-політичні трансформації, злам ціннісної системи суспільства, що спричинило крах старої системи соціальних стандартів при відсутності позитивних результатів при нинішній новій системі соціальних стандартів. Усе це є наслідком погіршення рівня життя у періоди значних соціальних трансформацій і необґрунтовано високих очікувань суспільства від прискореної демократизації.

Основні положення розділу 1 опубліковані в наступних працях автора : [5, 9, 13,14].

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА ВПЛИВУ ПРОЦЕСІВ ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ КРАЇН СВІТУ В ПЕРІОД СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

2.1. Проблеми вимірювання явища деіндустріалізації в країнах світу

Аналіз наукових праць провідних теоретиків стосовно явища деіндустріалізації дає змогу визначити її основні ознаки. Для постіндустріальної економіки характерні такі ознаки: зростаючий розвиток сфери виробництва нематеріальних послуг при порівнянні з сферою товарного виробництва; перехід від типу капіталомісткого до типу наукомісткого економічного зростання; збільшення витрат на інформаційні та інноваційні технології при порівнянні із показником видатків на поповнення основних фондів; запровадження інноваційних та технологічно нових технологій, процесів та форм і методів управління; ефективне застосування і використання людського капіталу, розвиток сфери освіти та науки, медицини. Відтак нагальною є потреба дослідження проблеми вимірювання деіндустріалізації у країнах світу, зважаючи на особливості економіки, у різні періоди їх розвитку.

Х. Пальма характеризує деіндустріалізацію, як етап суспільного буття, при якому чисельність зайнятого населення у промисловості поступово зменшується, а джерелом зайнятості є сфера послуг [123].

Оскільки явище деіндустріалізації є відносно новою проблемою в економіці, то на сьогоднішній день не існує жодного стандартизованого критерію чи способу вимірювання цього явища. Переважна більшість науковців зосереджуються на аналізі структури зайнятості та частки промислового виробництва, при цьому не акцентуючи на визначенні критеріїв вимірювання.

Світова практика доводить, що до постіндустріальних країн належать, ті, на сферу послуг у яких припадає більше 1/2 ВВП. До таких країн належать, зокрема, США (сфера послуг охоплює 80,0% ВВП), країни-члени ЄС (69,4% ВВП),

Австралія (69,0% ВВП), Японія (67,7% ВВП), Канада (70,0% ВВП). В Україні даний показник дорівнює менше ніж $\frac{1}{2}$ ВВП – 47,0%). Суттєве переважання питомої ваги послуг порівняно з матеріальним виробництвом не завжди означає зниження обсягів такого виробництва. Обсяги матеріального виробництва в умовах розвитку постіндустріального суспільства не зростають настільки швидко, як обсяги послуг. У цьому контексті слід зауважити, що під поняттям «послуги» варто розглядати не лише результати діяльності у сферах торгівлі, побутового обслуговування та комунального господарства, а у всіх сферах, які створено та утримуються суспільством з метою надання послуг (армія, держава, фінанси, охорона здоров'я, освіта та наука, культура і спорт, транспорт, зв'язок).

Ураховуючи важливість промисловості для економічного, соціального та екологічного розвитку країн світу, Організація об'єднаних націй з промислового розвитку (UNIDO) запровадила поняття загального сталого промислового розвитку ISID (inclusive and sustainable industrial development) з метою використання повного потенціалу вкладу промисловості у досягнення загального розвитку та підвищенні добробуту, який буде в основі розвитку глобальної економіки, забезпечення колективного добробуту та сприятиме захисту навколишнього середовища [44].

Можна виділити два ключові прояви явища деіндустріалізації, що пов'язані із промисловим виробництвом і сферою послуг:

– процес послідовного переходу від товарного виробництва до виробництва послуг. Передбачає поступове зниження у кінцевому продукті частки промислового виробництва та збільшення частки послуг. Такі тенденції також можна виявити, аналізуючи зміну частки населення, що зайнята у виробництві товарів та виробництві послуг. При цьому, слід зауважити, що абсолютне збільшення частки послуг (або чисельності населення, яке працевлаштовано у цьому секторі) за відсутності зниження виробництва не є деіндустріалізацією;

– скорочення промислового виробництва у структурі експорту країни чи регіону [95, 133].

Статистика показує, що кількість зайнятих у промисловості, починаючи з 1991 року, щорічно зростає в середньому на 0,4% і на 2016 р. Складає близько 316 млн. осіб. Водночас, у країнах з високим рівнем розвитку економіки (зокрема, США, Японія, Великобританія), де спостерігається інноваційне та наукомістке виробництво, кількість осіб, зайнятих у промисловості, скоротилася з 107 млн у 1991 р. до 78 млн у 2016 р., у процентному співвідношенні 21,7% та 13,2% відповідно (рис. 2.1).

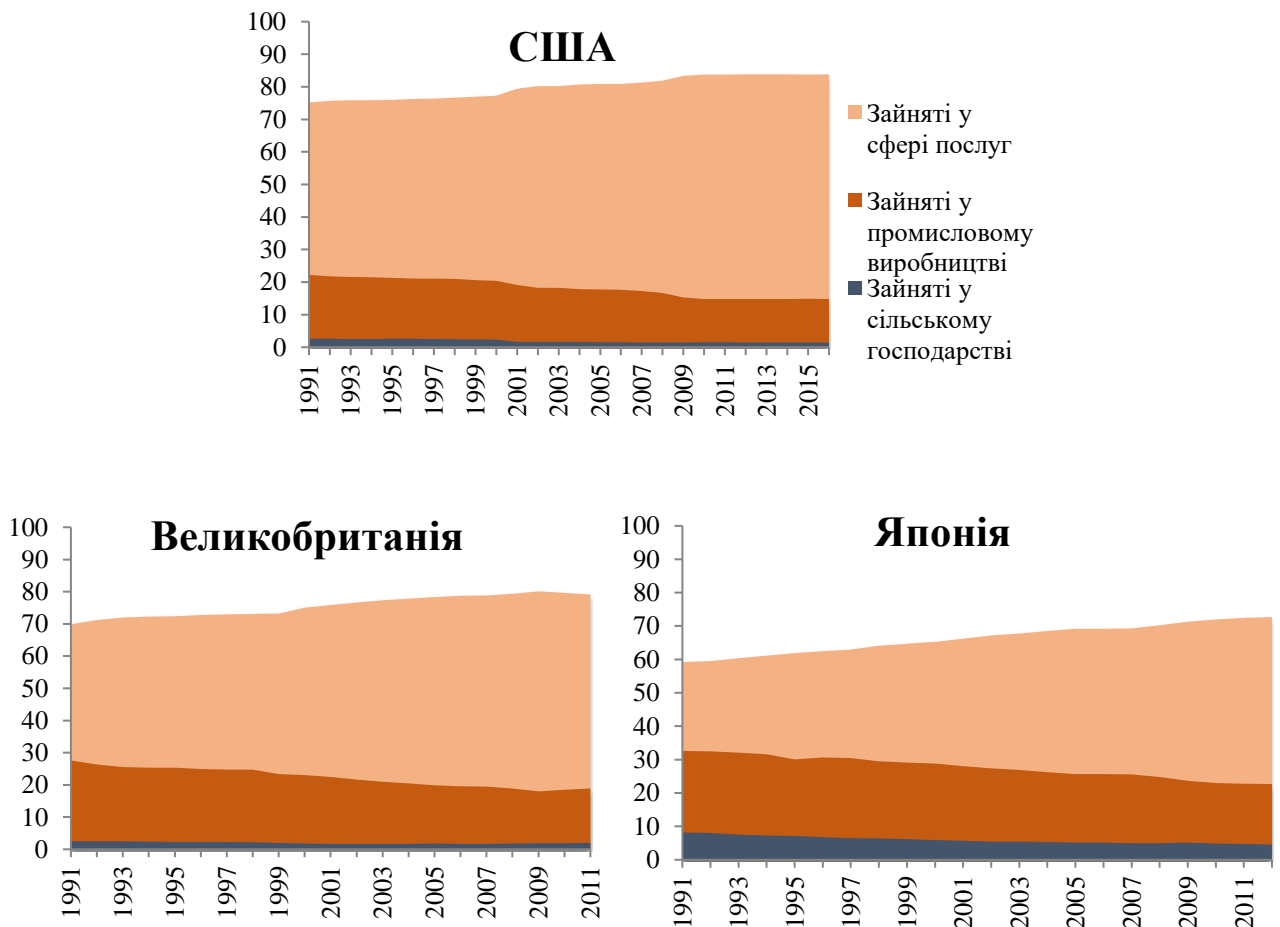


Рис. 2.1. Динаміка зайнятих за секторами економіки в окремих розвинених країнах світу, 1991-2016 рр., %

Джерело: сформовано автором на основі [142]

Хоча у США кількість осіб, зайнятих у виробництві, є найвищою, у відсотковому співвідношенні цей показник виявився найнижчим (9,6%), натомість у Німеччині, де розвиток промислового сектору традиційно є основою економіки, частка зайнятого населення у промисловості складає 19,2% і є найвищим показником у структурі зайнятості [44].

До країн із високою часткою зайнятих у промисловому виробництві у ЄС належать також Чехія (25,8%), Словенія (21,3%), Словаччина (22,3%) [118]. Натомість серед країн, що розвиваються, видно іншу - протилежну тенденцію, - адже кількість зайнятих зростає (рис. 2.2).

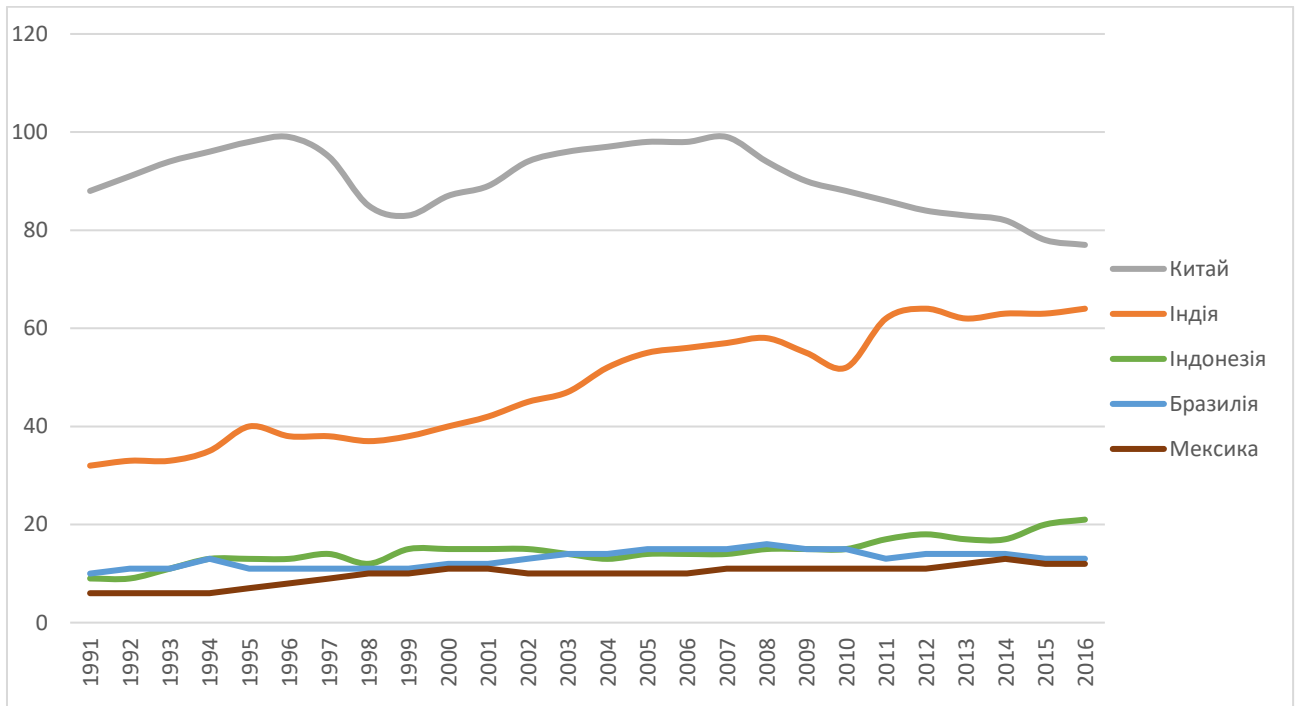


Рис. 2.2. Динаміка частки зайнятих у промисловому виробництві, у деяких країнах, що розвиваються, 1991-2016 рр., %

Джерело: сформовано автором на основі [24]

Абсолютним лідером серед всіх країн, що розвиваються, є Китай. Незважаючи на зростаючу кількість робочих місць у сфері виробництва Індії, частка зайнятих у промисловості не зазнала суттєвих змін, збільшившись лише на 1,1 в.п. до 11,8% у 2016 р. В Індонезії частка промислового виробництва у структурі зайнятості за період 1991-2016 рр. зросла із 10,3% до 14,2% відповідно. Серед інших країн, що розвиваються, лідером є Білорусь (21,6%), Болгарія (19,0%), Польща (18,5%) [24].

Попри чітко простежувані закономірності варто наголосити на тому, що не в усіх країнах структурна трансформація економіки відбувається шляхом проходження однакових етапів на однаковому рівні економічного розвитку. Для прикладу, при порівнянні Південно-Африканської Республіки та Італії (для

достовірності проведеного аналізу взято зіставні періоди розвитку країн – 2007 рік для ПАР та 1960 р. – для Італії, коли ВВП на душу населення був однаковий в обох країнах), помітно, що на цьому рівні економічного розвитку ПАР мала вдвічі більшу питому вагу зайнятих у сфері послуг, ніж Італія [142]. Це, зокрема, свідчить, що значна частина економік країн, які розвиваються (зокрема країни Африки), характеризувалися процесом «передчасної деіндустріалізації», тобто у них відбувся швидкий перехід до домінування сфери послуг при порівнянні з країнами ранньоіндустріальної економіки, коли вони були на порівняно однакових етапах економічного розвитку. Такий феномен, як «передчасна деіндустріалізація», спостерігається не скрізь і пов'язане це явище з тим, що глобальне виробництво все більше концентрується у таких країнах, як Китай. Але попри це, помітними є закономірності, коли промисловість відіграла суттєво більшу роль у зростанні країн, які сьогодні належать до багатих і високорозвинутих, ніж у більшості сучасних бідніших (рис. 2.3).

Стосовно описуваних вище тенденцій виявлено, що «передчасна деіндустріалізація» є результатом поєднання двох чинників: технологічного прогресу і міжнародної торгівлі [147]. Так, технологічний прогрес у світі сприяв зниженню рівня конкурентоспроможності економік країн з низьким рівнем доходу через меншу кількість робітників відповідної кваліфікації та різке підвищення вимог до вмінь та навичок потенційних працівників у промисловому секторі економіки. Зі свого боку, глобалізація сприяла посиленню описаного вище механізму, адже порівняно вищі переваги, якими володіли вже розвинені країни, сприяли наростанню труднощів, з якими стикаються країни з низьким рівнем доходу при вході у конкурентний світовий виробничий сектор.

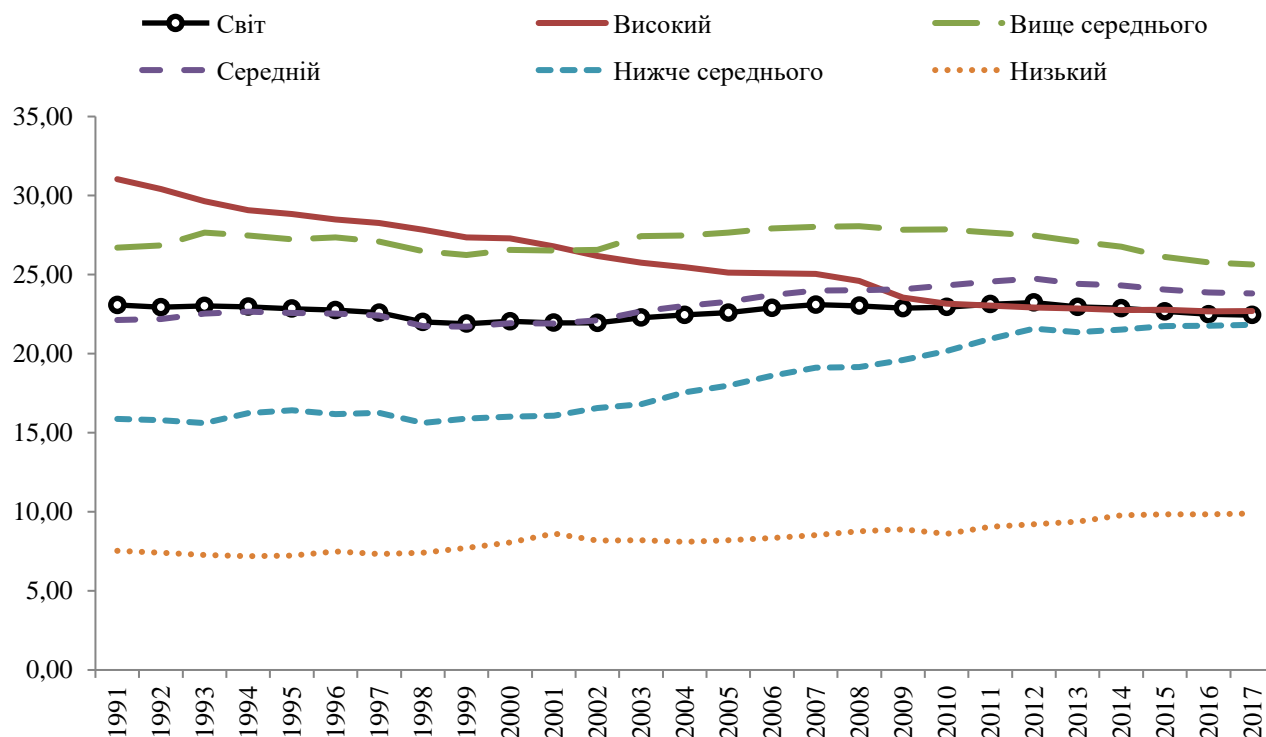


Рис.2.3. Рівень зайнятості у виробництві, 1991-2017 рр., % від загального рівня зайнятості по групах країн за рівнем доходу.

Джерело: складено автором за даними Світового Банку [162]

Зокрема, на цю проблему вказує Д. Родрік, зауважуючи, «...що виробництво в останні десятиліття стає все більш інтенсивним. Поряд із глобалізацією, це дуже ускладнило можливість для новачків вирватися на світові ринки виробництва та повторити досвід виробничих суперзірок Азії. За винятком кількох експортерів, країни, що розвиваються, зазнають передчасної деіндустріалізації» [147]. Тому важливо забезпечити розвиток вторинного сектора, що може мати, по-перше, суттєві перерозподільчі наслідки (обробні галузі є достатньо трудомісткими, тому забезпечують значну кількість робочих місць), по-друге, наслідком підвищення ефективності (обробна промисловість стимулює зростання продуктивності праці).

Так, з 1991 року спостерігається постійне зростання продуктивності праці у промисловому виробництві (рис. 2.4), зокрема, у країнах, що розвиваються,

реальна додана вартість промислового виробництва у порівнянні з розвиненими країнами є значно вищою, ніж економіки загалом.

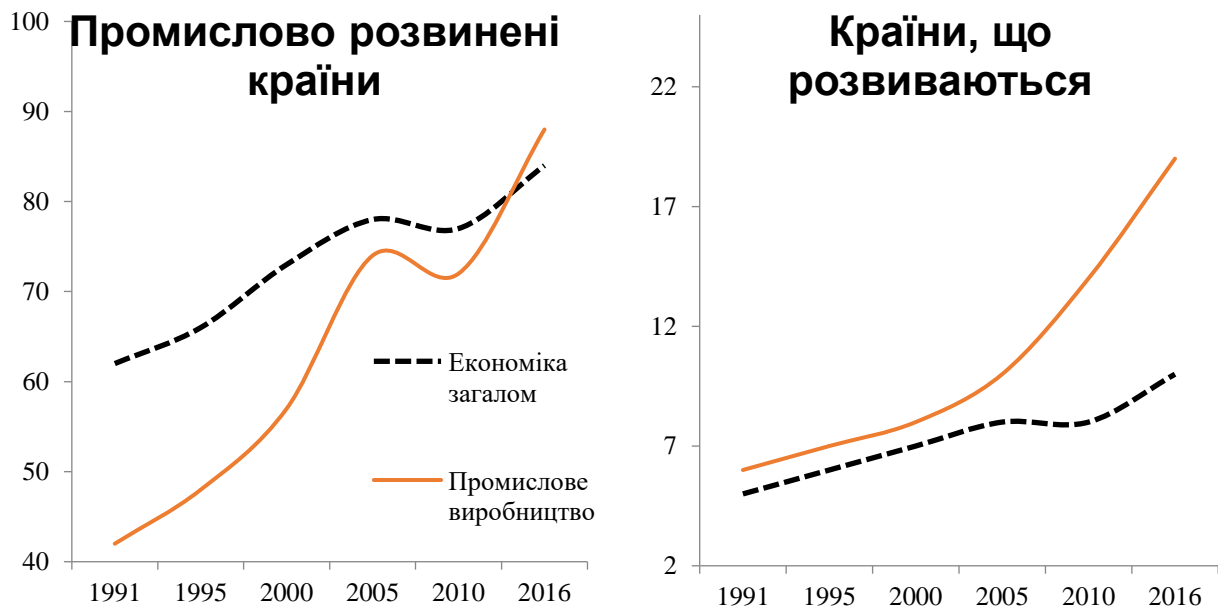


Рис. 2.4. Порівняння динаміки продуктивності праці у виробництві розвинених країн і країн, що розвиваються, 1991-2016 рр., реальна додана вартість на працівника у постійних цінах 2010 року, тис. дол. США

Джерело: сформовано автором на основі даних Світового Банку [162]

Наукові пошуки Ф. Трегенни також стосуються питання тенденцій продуктивності праці у сфері виробництва. Дослідження автор провів з використанням двох методик: 1) двокомпонентного розкладу зміни показника зайнятості у сфері виробництва; 2) трикомпонентного розкладу зміни показника частки виробництва у зайнятості. У табл. 2.1 наведено основні тенденції зміни доданої вартості, зайнятості і продуктивності праці у сфері виробництва в окремих країнах.

Водночас можна акцентувати на тому, що у науковому дискурсі відсутні комплексні методики щодо оцінювання рівня деіндустріалізації економіки країни. Окремі дослідження пов'язані з оцінкою впливу процесів деіндустріалізації на розвиток внутрішнього ринку, зовнішньої торгівлі чи соціально-економічного розвитку країни. Однак відсутні дослідження щодо

оцінювання індустріалізації країни, її ефективності, на результатах аналізу якого можна будувати прогнози чи моделювати ситуацію з врахуванням численних індикаторів впливу. Здійснимо апробацію методики оцінювання соціально-економічного розвитку країн [134] і підхід моделювання різних сценаріїв розвитку середовища [135] з метою отримання кількісного вираження рівня деіндустріалізації країн світу.

Методика оцінювання деіндустріалізації економік світу, згрупованих попередньо за чотирма групами (з високим рівнем доходів, країни ЄС, пост-соціалістичні країни, країни Південно-Східної Азії) передбачає використання мультиплікативного підходу обчисленням величин головних компонент для усіх показників. Запропонована наукова методика дає змогу привести індикатори до одного логічного ряду, виявити структуру взаємозв'язків між індикаторами, обчислювати вагову значущість для кожного показника у межах відповідної групи країн. Важливим етапом дослідження є побудова інтегральних коефіцієнтів деіндустріалізації країн. Формування бази інформаційно-аналітичного забезпечення оцінювання рівня деіндустріалізації країн відбувалося відповідно до принципів валідності, універсальності та компаративності. На першому етапі дослідження стандартизуємо показники-стимулятори за формулою (2.1) та показники-дестимулятори за формулою (2.2):

$$a_{ij}^s = \frac{x_{ij}}{x_{\max j}}, \quad (2.1)$$

$$a_{ij}^d = \frac{x_{\min j}}{x_{ij}}, \quad (2.2)$$

де: a_{ij}^s – нормовані значення i -го показника-стимулятора в j -му інтервалі часу ($i = \overline{1, n}; j = \overline{1, m}$); a_{ij}^d – нормовані значення i -го показника-дестимулятора в j -му інтервалі часу ($i = \overline{1, n}; j = \overline{1, m}$); x_{ij} – вихідні значення показників ($i = \overline{1, n}; j = \overline{1, m}$); $x_{\min j}$, $x_{\max j}$ – мінімальне та максимальне значення i -го показника в j -му інтервалі часу ($i = \overline{1, n}; j = \overline{1, m}$) [135].

За результатами нормування сформовано ряди нормованих значень показників (a_{ij}) для кожної групи країн за 1997-2017 рр.

На другому етапі дослідження визначаємо вагові коефіцієнти показників для кожної країни у ν -групі за допомогою формули (2.3):

$$w_i = \frac{|F_i|}{\sum_i^n |F_i|}, \quad (2.3)$$

де: w_i – вага i -го показника у межах ν -групи; F_i – значення величини головної компоненти i -го показника (розраховується у програмному забезпеченні Statistica 7); n – кількість індикаторів.

На основі розрахованих вагових коефіцієнтів для кожного показника у межах відповідної групи побудуємо матриці зважених індексів для кожної групи країн за допомогою формули (2.4):

$$In_t^i = a_{it}^{w_i}, \quad (2.4)$$

де: In_t^i – зважений індекс i -го показника для кожної країни в t -інтервалі часу.

Визначення інтегральних коефіцієнтів деіндустріалізації країн здійснюється на основі мультиплікативного підходу за формулою (2.5):

$$Integ_t^{coef} = \prod_t^i In_t^i, \quad (2.5)$$

де: $Integ_t^{coef}$ – інтегральний коефіцієнт деіндустріалізації країн у t -інтервалі часу [159].

За допомогою експертного методу сформовано сукупність показників, які характеризують процес деіндустріалізації країн. Такі з них, як валова додана вартість обробної промисловості і валова додана вартість промисловості та будівництва, виступають показниками-дестимуляторами. Відібрані показники для кожної з країн відіграють специфічну роль для відображення вагової значимості (табл. 2.1). Так, для Великої Британії, США та Бельгії найбільшу вагомість мали показники-дестимулятори (близько 14-15 %) і тривалість життя при народженні (14,1 %, 11,9 % і 13,9 %). Рівень зайнятості населення у промисловості як показник деіндустріалізації країн має високу вагу майже для всіх країн, крім Болгарії (2,5 %). Для Данії, Фінляндії і Швейцарії, країн з найвищим рівнем високотехнологічного розвитку, найвищу вагу мають має показник високотехнологічного експорту (11,9 %, 12,9 % і 12,5 % відповідно).

Таблиця 2.1

Ваги показників деіндустріалізації країн світу, 1997-2017 рр., %

	Високотехнологічний експорт (виробленого експорту)	Валовий капітал (% ВВП)	Рівень зайнятості населення у промисловості (загальної кількості зайнятості) (методологія МОП)	Обробна промисловість, додана вартість (ВВП)	Промисловість, будівництво, додана вартість (% ВВП)	Зростання ВВП (річний)	Тривалість життя при народженні, загальна (роки)	Інфляція, дефлятор ВВП (річний)	Чистий бартерний показник торгового індексу (2000 = 100)	Рівень безробіття (загальної робочої сили) (методологія МОП)
Велика Британія	12,1	13,0	14,2	14,2	14,5	9,3	14,1	2,2	0,5	6,0
США	11,9	11,5	12,3	11,6	11,2	7,9	11,9	4,5	8,1	9,0
Бельгія	10,0	8,5	14,1	14,1	14,0	7,7	13,9	3,6	13,5	0,6
Швейцарія	12,5	8,9	12,7	6,9	11,9	6,3	12,3	6,9	10,5	11,1
Німеччина	4,2	13,5	15,2	5,4	9,3	6,1	14,9	13,5	8,0	10,0
Данія	11,9	10,3	12,7	9,7	13,2	4,9	12,2	6,9	6,6	11,6
Фінляндія	12,9	5,3	13,4	13,2	13,0	8,5	13,0	0,6	11,9	8,4
Іспанія	1,9	9,9	12,2	10,8	11,9	8,7	11,5	11,7	11,3	10,2
Франція	7,9	9,6	13,2	13,5	13,5	7,7	13,5	3,7	12,9	4,5
Швеція	11,7	11,7	13,7	13,4	12,1	4,7	13,8	4,3	13,4	1,3
Болгарія	14,9	10,6	2,5	9,2	13,7	2,2	14,6	8,6	11,7	12,0
Чехія	15,3	15,8	15,9	4,3	12,8	0,4	15,0	13,6	4,8	2,1
Естонія	5,8	11,7	10,8	12,8	12,2	10,4	12,9	12,4	11,0	0,1
Угорщина	7,2	14,3	15,2	4,8	14,6	9,5	14,5	12,1	0,3	7,6
Латвія	12,7	8,8	12,9	8,1	11,3	10,0	14,2	10,7	8,1	3,1
Польща	9,8	14,0	10,4	6,8	11,4	11,4	12,5	15,7	6,3	1,8
Російська Федерація	6,0	12,5	10,1	12,2	10,5	5,6	12,4	9,2	10,5	11,2
Словаччина	12,9	11,9	11,4	8,0	4,8	5,7	13,8	12,1	11,7	7,6
Україна	11,6	13,1	10,2	14,1	15,0	7,7	14,5	0,4	13,4	0,2
В'єтнам	13,4	10,1	11,3	12,8	9,4	5,0	13,1	2,1	13,2	9,6
Тайланд	18,6	4,9	14,4	2,3	3,3	7,5	18,0	3,4	9,6	18,0
Сінгапур	9,2	7,1	12,3	13,8	15,2	1,9	15,0	2,7	12,4	10,4
Малайзія	14,5	2,2	15,4	16,3	15,7	0,6	16,0	5,5	13,3	0,5

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків за даними Світового Банку [162] та за допомогою формули (2.3)

Активний процес деіндустріалізації країн з високим рівнем доходів розпочався у 50-х рр. ХХ ст. Тому за досліджуваний період 1997-2017 рр. найвищі рівні деіндустріалізації країн спостерігалися у 1997-2000 рр. (табл. 2.2).

Так, значення індексу США у 1997 р. рівний 0,745, а у 2017 р. – 0,679. У Фінляндії значення індексу деіндустріалізації зменшився на 11,6 в.п., у Данії – на 3,9 в.п., у Великій Британії – 4,1 в.п. Результати дослідження підтвердили, що країни з високим рівнем доходів завершили процес соціальних та економічних змін, знизили активність індустріального виробництва.

Таблиця 2.2

Інтегральні індекси країн з високим рівнем доходів, 1997-2017 рр.

Рік	Країни						
	Велика Британія	США	Бельгія	Швейцарія	Німеччина	Данія	Фінляндія
1997	0,74127	0,74516	0,72016	0,64719	0,59858	0,72564	0,70645
1998	0,73812	0,73364	0,69231	0,60182	0,6747	0,68624	0,70191
1999	0,74575	0,74829	0,70789	0,58066	0,61636	0,72	0,68225
2000	0,77367	0,75189	0,7498	0,7241	0,65484	0,74516	0,70168
2001	0,73853	0,68597	0,67109	0,65014	0,72119	0,67868	0,64582
2002	0,75386	0,7172	0,69474	0,52483	0,67038	0,65748	0,62388
2003	0,76342	0,74993	0,65848	0,55156	0,68196	0,64486	0,6281
2004	0,73661	0,78034	0,74367	0,66928	0,69813	0,72693	0,65566
2005	0,77276	0,77237	0,72077	0,70643	0,62319	0,73708	0,64357
2006	0,7876	0,74165	0,73406	0,76235	0,61931	0,71775	0,64352
2007	0,73793	0,70451	0,74366	0,76098	0,75786	0,67218	0,63846
2008	0,63611	0,60668	0,67365	0,72012	0,63441	0,66003	0,53705
2009	0,77671	0,70479	0,73794	0,66543	0,78799	0,68624	0,68245
2010	0,71679	0,70363	0,76517	0,68298	0,67155	0,73206	0,59435
2011	0,71403	0,68157	0,74182	0,65131	0,68653	0,64292	0,58212
2012	0,71452	0,69111	0,63815	0,647891	0,63391	0,64623	0,55909
2013	0,73432	0,66912	0,61815	0,55598	0,65238	0,64279	0,52063
2014	0,75413	0,68929	0,71298	0,70889	0,70016	0,66315	0,51726
2015	0,70675	0,67691	0,7314	0,67985	0,70111	0,64746	0,46344
2016	0,71443	0,65101	0,73784	0,68643	0,66128	0,5351	0,58183
2017	0,70439	0,6789	0,75322	0,65335	0,67408	0,68773	0,59039

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків за допомогою формули (2.5.)

Значення інтегральних індексів деіндустріалізації національних економік країн світу розміщуються у діапазоні (0; 1). Так, зростання індексу свідчить про високий рівень деіндустріалізації країни, і навпаки. Важливо правильно трактувати ступінь деіндустріалізації економічної системи країн світу, що вимагає градації значень інтегрального індексу. Зокрема, за шкалою Харінгтона можна виділити декілька ступенів деіндустріалізації економіки: високий (1,00-

0,81), помірний (0,80-0,64), середній (0,63-0,38), низький (0,37-0,20), відсутність процесів деіндустріалізації (0,19-0,0).

Окремі країни ЄС перебувають у процесі активної деіндустріалізації (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Інтегральні індекси окремих країн ЄС, 1997-2017 рр.

Рік	Країни						
	Іспанія	Франція	Швеція	Болгарія	Чехія	Естонія	Латвія
1997	0,68592	0,72903	0,69564	0,58769	0,67554	0,70371	0,56768
1998	0,69928	0,75911	0,6885	0,4471	0,7002	0,63599	0,53914
1999	0,70004	0,72175	0,70469	0,37532	0,60191	0,53059	0,43593
2000	0,72356	0,78616	0,7205	0,41467	0,56143	0,66672	0,52331
2001	0,7069	0,74829	0,67185	0,41684	0,66035	0,65284	0,50903
2002	0,69517	0,71315	0,67545	0,41909	0,64174	0,61505	0,5557
2003	0,70365	0,68741	0,67549	0,3924	0,56684	0,62047	0,58575
2004	0,70492	0,76159	0,65966	0,42123	0,66108	0,6334	0,61928
2005	0,70712	0,73681	0,6644	0,42548	0,38461	0,68106	0,68266
2006	0,70754	0,77467	0,69945	0,43968	0,52764	0,72023	0,72172
2007	0,68565	0,76899	0,6774	0,45152	0,65283	0,69688	0,75655
2008	0,59677	0,63885	0,63022	0,45687	0,60606	0,62481	0,64533
2009	0,53381	0,72541	0,71194	0,43763	0,63304	0,48201	0,71907
2010	0,31394	0,76456	0,68059	0,39914	0,58449	0,46972	0,46999
2011	0,36978	0,76153	0,66034	0,45072	0,33038	0,63597	0,62376
2012	0,45207	0,63995	0,59758	0,37446	0,58438	0,56193	0,57968
2013	0,52161	0,68533	0,64523	0,38537	0,57073	0,5228	0,52269
2014	0,47366	0,70485	0,68509	0,35999	0,61524	0,48155	0,52264
2015	0,58233	0,73109	0,7206	0,41662	0,5591	0,44798	0,25256
2016	0,52408	0,68857	0,70301	0,40358	0,54829	0,46909	0,43212
2017	0,59242	0,7622	0,70008	0,37378	0,55195	0,57907	0,59947

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків за допомогою формули (2.5.)

Це стосується Болгарії і Латвії, значення інтегральних індексів яких за 1997-2017 рр. є значно нижчими порівняно з Іспанією чи Францією. Варто наголосити, що рівень деіндустріалізації Чехії і Естонії зменшився на 12,3 % і 12,5 % відповідно. Це свідчить, що докорінні зміни у співвідношенні матеріального та нематеріального виробництва як наслідок докорінного структурного переформатування в економіці зумовлюють домінування сфери послуг або фінансово-кредитної сфери у цих країнах.

Серед країн, з якими межує Україна, найвищий рівень деіндустріалізації у 2017 р. мала Угорщина (0,550). Для порівняння значення інтегрального індексу для України у 2017 р. рівне 0,630 (табл. 2.4). Результати дослідження засвідчили про високий рівень деіндустріалізації Польщі та Словаччини у 90-х рр. ХХ ст., які істотно знизили роль обробної промисловості в національному господарстві. Значення інтегральних індексів для Російської Федерації розміщувалися у діапазоні 0,529-0,427, що демонструє повільні темпи деіндустріалізації, структурних реформ.

Таблиця 2.4

Інтегральні індекси країн, з якими межує Україна

Рік	Країни				
	Угорщина	Польща	Російська Федерація	Словаччина	<i>Україна</i>
1997	0,71992	0,70116	0,52903	0,64741	0,56289
1998	0,717	0,66872	0,59033	0,63763	0,55513
1999	0,65169	0,60911	0,66623	0,58073	0,45288
2000	0,69372	0,62672	0,64474	0,63736	0,63198
2001	0,68679	0,48107	0,57361	0,63754	0,63824
2002	0,67528	0,45764	0,57195	0,61778	0,61245
2003	0,63186	0,42196	0,59436	0,64814	0,66886
2004	0,64416	0,59024	0,59399	0,6887	0,67517
2005	0,58396	0,51951	0,57234	0,65531	0,5848
2006	0,59992	0,52323	0,57912	0,65427	0,6123
2007	0,51515	0,59298	0,57533	0,56641	0,6323
2008	0,54793	0,58479	0,591	0,59848	0,585
2009	0,66343	0,56817	0,50814	0,55285	0,69258
2010	0,49202	0,5171	0,59081	0,50295	0,62439
2011	0,52913	0,58819	0,63357	0,5711	0,65807
2012	0,54134	0,49556	0,56119	0,5468	0,53372
2013	0,5447	0,35503	0,5219	0,49504	0,44879
2014	0,57678	0,42961	0,50801	0,4396	0,67367
2015	0,51594	0,46477	0,53527	0,44946	0,69723
2016	0,44249	0,40173	0,42741	0,49054	0,62612
2017	0,54982	0,54445	0,48926	0,55025	0,62996

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків за допомогою формули (2.5.)

Специфічною ознакою економіки Сінгапуру є висока питома вага галузей, які пов'язані з міжнародним сектором послуг, а саме: інвестицій і банківської

справи, торговельного сеткору, транспортного обслуговування, міжнародного аутсорсингу, туризму. Процес деіндустріалізації у цій країні завершений, тому показники інтегрального індексу коливаються у малому діапазоні 0,522-0,572 (рис. 2.5). У Тайланді як країні з помірно-високим соціально-економічним розвитком, у 1997 р. індустріалізація перебувала на рівні 62,5 %, а у 2014 р. вже становила 48,5 %. Постсоціалістична країна В'єтнам за досліджуваний період активно розпочала процес деіндустріалізації, значення інтегрального індексу збільшилося з 0,332 у 1997р. до 0,724 у 2017р.

Проведене дослідження деіндустріалізації країн світу показало, що ефективність процесу індустріалізації була вища у тих країнах, де функціональна ринкова система, яка сприяла створенню відповідного середовища, яке стимулювало б розвиток малого та середнього підприємництва, позитивного й привабливого інвестиційного клімату, а також домінування конструктивного законодавства і можливість забезпечення високого рівня заощаджень серед населення.

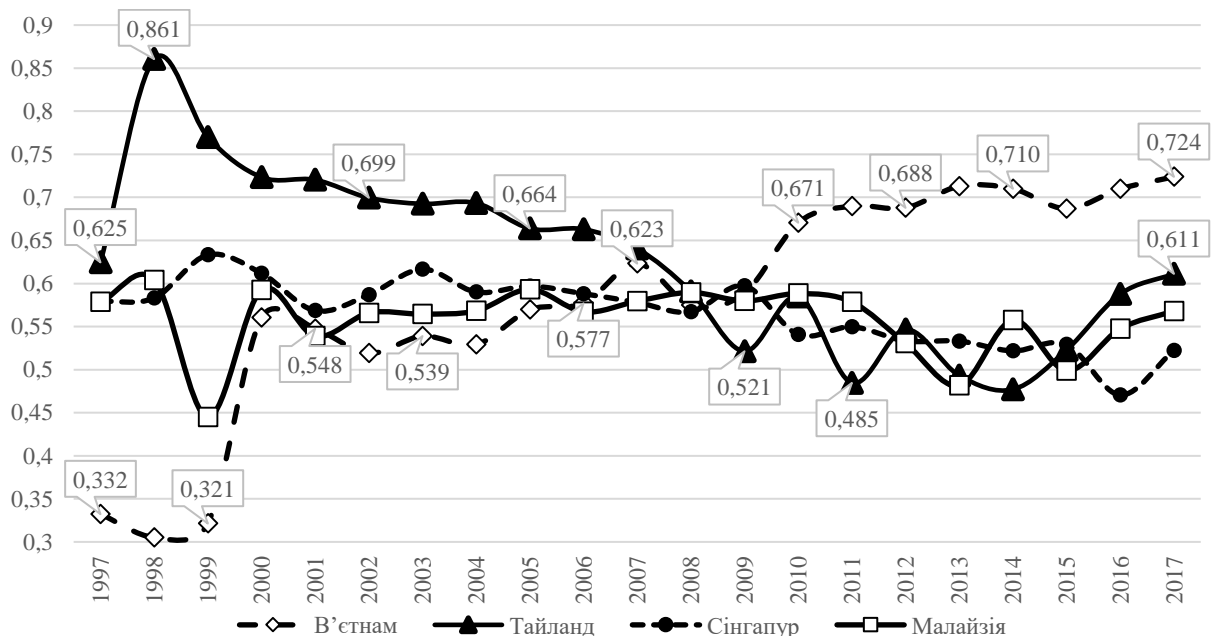


Рис. 2.5. Інтегральні індекси окремих країн Азії, 1997-2017 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків за допомогою формули (2.5.)

Кіндзерський Ю.В. зазначає, що деіндустріалізація перш за все залежить від таких чинників: технологічний рівень виробництва, розмір доходу та

продуктивність праці [46]. Тому він вказує, що для більшості розвинутих країн, яким притаманні високий технологічний рівень розвитку, високі доходи та продуктивність праці, характерна «зріла» деіндустріалізація. Цьому процесу притаманне зміщення виробництва під впливом НТП до високотехнологічного сектора, що, зі свого боку, стимулює розвиток наукомістких та логістичних послуг, які безпосередньо впливають на ріст продуктивності й інноваційну спрямованість виробництва, ефективність керування ланцюгами постачання продукції на ринки [77].

Вітчизняні науковці О. Покатаєва, М. Болдуєв, Г. Кучерова наголошують, що основним результатом реформ, які проводилися в Україні в усі періоди із залученням консультантів та спостерігачів із країн ЄС і США, є повсюдна деіндустріалізація, зниження чисельності високопродуктивних робочих місць, нівелювання вагомості наукового та освітнього комплексу, формування експортно-сировинної економіки та, як наслідок, значне зниження рівня доходів населення [1].

Як уже зазначалося вище, у країнах із перехідною економікою (зокрема, і в Україні) та у слаборозвинутих країнах з технологічно відсталим виробництвом, низькими доходами і продуктивністю відбувається «передчасна деіндустріалізація», коли виробництво заміщується послугами, не пов'язаними з підвищенням його ефективності, – торгівлею, орендою, ремонтом тощо. Основною кількісною ознакою і першого, і другого типів деіндустріалізації є зменшення вкладу промисловості та відповідне розширення сфери послуг при створенні ВВП і у структурі зайнятості. За даними ЮНКТАД, упродовж 1980–2014 рр. частка промисловості скоротилась у розвинених країнах з 28,3% до 18,5%, а у країнах з перехідною економікою – з 38,3% до 28,2%, тоді як вклад послуг збільшився, відповідно, з 61,6% до 75% і з 42,1% до 53,1%. Зауважимо, що не слід однозначно ототожнювати явище деіндустріалізації лише з руйнуванням (у тому числі фізичним) і зникненням промислового виробництва як такого. Останні можуть розглядатися тільки як окремі випадки або як форми

прояву першого. На жаль, у випадку України деіндустріалізація дійсно проявилася у такому руйнуванні, тоді як у розвинутих державах – ні.

Тим часом у країнах, які розвиваються, має місце швидка індустріалізація. Вона проявляється не стільки у зміні співвідношення між промисловістю та послугами на користь першої, скільки у значно вищих темпах нарощування промислового виробництва порівняно з іншими групами країн.

Подолання глибокої кризи вітчизняної економіки, потреба посилення ефективності її розвитку вимагають поглиблення досліджень соціальних і економічних процесів та явищ, а також координації і моніторингу впливу на них системних економічних реформ» [45].

Отже, можна констатувати, що сучасні процеси деіндустріалізації розгортаються як між промислово-розвиненими країнами, так і охоплюють країни, що розвиваються. Встановлено, що глобалізація посилює позиції країн першої групи, надаючи їм додаткові переваги. Одночасно розгортаються процеси глобалізації у рамках сучасного міжнародного поділу праці, що може усталити сьогоденне становище менш розвинених країн світу як «периферії» та пришвидшити їх становлення як об'єктів, а не суб'єктів деіндустріалізації. Основним підґрунтям для ефективної характеристики розвитку явища деіндустріалізації та визначення проблем та особливостей його вимірювання є теорія постіндустріального суспільства у її сучасному вигляді з формулюванням визначених ефектів.

2.2. Економічний аналіз процесів деіндустріалізації у внутрішньому виробництві та зовнішній торгівлі в Україні

Основним предметом суперечок стосовно аналізу процесів деіндустріалізації у внутрішньому виробництві є частка промислового виробництва, зменшення якої – це результат внутрішніх процесів у країні.

Як свідчить практика, на початку незалежності Україна належала до десяти

індустріально найбільш розвинених країн світу і за чисельністю винаходів рівнялася до США. Проте невірний вибір вектора розвитку економіки, який передбачав масштабну приватизацію та невтручання держави в економіку, припинення діяльності великої кількості промислових підприємств по усій державі, став причиною суттєвого зниження промислового виробництва.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що трансформаційні перетворення у період системної кризи 1991-1999 рр., спричинені впливом деіндустріалізації виробництва, обтяжувалися практично повною відсутністю розуміння механізмів, методів і способів управління в умовах деіндустріалізації, що проявлялося у недооцінюванні ролі держави у застосуванні ринкових механізмів управління; втраті матеріальних і моральних ресурсів суб'єктів господарювання; швидкому проведенні приватизаційних заходів; втраті контролю на внутрішніх ринках одночасно зі зволіканням реформування законодавчої та нормативної бази країни; неузгодженості інституційних перетворень тощо.

Вагомим стратегічним кроком України і майже усіх країн пострадянського простору було обрання зовнішньоорієнтованої стратегії розвитку з акцентом на експортоорієнтовану модель. Ключовою умовою таких кроків стала лібералізація економіки та відкриття внутрішніх ринків. Цей вибір обґрунтовувався потребою відновлення та розвитку товарообміну у країні, а також формування вільного ринку споживчих товарів і послуг та зниження «зайвої» маси грошей. Проте позитивні аспекти та наслідки таких ініціатив практично повністю було нівельовано потужною синергією негативних наслідків. Так, лібералізація цін виявила всі недоліки адміністративно-командної економіки: її мілітаризовану структуру, технічну і технологічну відсталість, низьку ефективність і низьку конкурентоздатність галузей. Криза дефіциту товарів змінилася наростаючою кризою збуту, яка проявилась у складних економічних і соціальних проблемах: зниженні реальної заробітної плати; прихованому і відкритому безробітті; скороченні обсягів надання соціальних послуг; скороченні державного фінансування основних галузей економіки таких

як охорона здоров'я, освіта, наука і культура. Значне зростання цін, з одного боку, і конкуренція з боку імпортованих товарів, з іншого, призвели до глибокого спаду національного виробництва, деформації макроструктурних відтворювальних і галузевих пропорцій, а також до значного падіння рівня життя населення країни. Внаслідок цього в Україні почала стрімко наростати системна криза, тобто криза, що зачепила усі сфери життя держави – політику, економіку, соціальний і духовний аспекти життя населення.

Проведені дослідження українських вчених [28,51], а також різноманітних міжнародних організацій [60], зокрема, Світового Банку, дали підставу виділити такі етапи трансформаційного циклу розвитку України: 1991 – 1998 рр. – період великомасштабної системної кризи в економіці, супроводжуваний падінням виробництва і зниженням реального ВВП майже на 60%; 1998 – 1999 рр. – період стабілізації, що характеризувався переломними процесами розвитку економіки; 2000 – 2009 рр. – період відновлення докризового рівня виробництва і досягнення показника ВВП (завершення кризового періоду); 2006 – 2008 рр. – період розвитку «нової» економіки, створеної в результаті трансформації. 2008р. – до теперішнього часу – глобальна фінансово-економічна криза. Така періодизація розвитку економіки України ґрунтується на оцінці й аналізі динаміки базових темпів зростання ВВП до рівня 1990 року (рис. 2.5) [19]. Нетривалі підйоми, що спостерігаються, багато в чому є наслідком як надмірного падіння економіки України у 1991-2000 рр., так і використання залишку потужностей, створених ще у радянські часи [49].

Науковці на чолі з академіком НАН України В. М. Гейцем [19] визначили такі трансформаційні етапи: 1991-1995 рр. – етап найбільш високих темпів спаду виробництва; 1996-1998 рр. – етап структурних диспропорцій промислового виробництва внаслідок значного спаду в інвестиційно спрямованих галузях та галузях споживчої орієнтації; 1999-2002 рр. – етап відновлення виробництва завдяки підвищенню цінової конкуренції вітчизняної продукції.

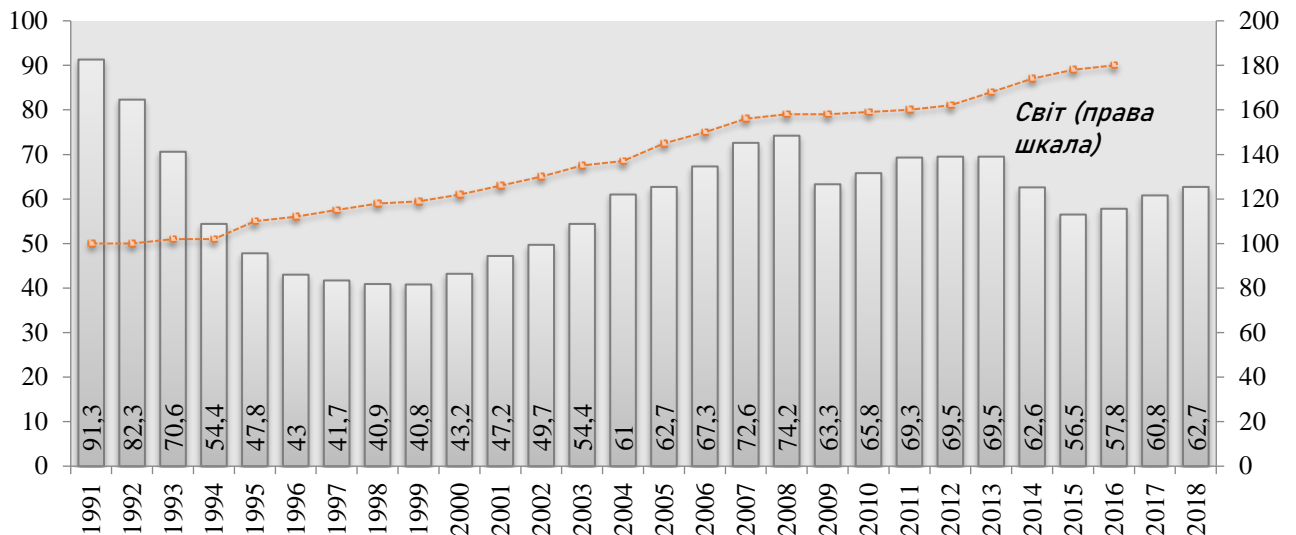


Рис. 2.5. Динаміка базових темпів зростання ВВП, 1991-2018 рр., % (ВВП у 1990 р. = 100%)

Джерело: на основі даних Державної служби статистики України

О. Красота натомість акцентував на залежності розвитку вітчизняної економіки від зовнішніх впливів і виокремив такі системні періоди криз: [49] 1997-1998 рр. – азійська криза в країнах АСЕАН і Японії, дефолт у Росії; 2001-2002 рр. – занепади у США та Західній Європі; 2008-2009 рр. – глобальна фінансово-економічна криза, яка розпочалася в американській економіці в 2007 році, а потім перекинулася в Європу, Азію, Латинську Америку, Африку та мала значний вплив на українську економіку; 2013-2015 рр. – системна соціально-економічна політична військова криза в Україні; серпень 2015 р. – початок економічного спаду в Китаї (на фондовому ринку Китаю глибоке – на 8,5% – падіння індексу Shanghai Composite, на валютному ринку Китаю найбільша за останні 11 років девальвація юаня до долара США); 2015 – до теперішнього часу – загроза світовій стабільності.

Для підтвердження гіпотези про існування стабілізаційно-стагнаційних тенденцій розвитку країн світу слід проаналізувати особливості розвитку вітчизняної економіки відповідно до виділених етапів та визначити найбільш суттєві стратегічні помилки, що спровокували виникнення кризових явищ.

Перехід України до ринку було засновано на експортноорієнтованій моделі ринку, що характеризується глобальною лібералізацією економіки країни. Лібералізація торгівлі, на думку деяких науковців, таких як Д. Бреді, М. Лопез, Дж. Бхагваті, також є однією з причин деіндустріалізації [4, 104]. Вона має більший вплив на торгові товари, ніж на неторгові, залежно від їх конкуретоспроможності на момент відкриття ринку. Занадто швидка лібералізація торгівлі не дозволяє промислового виробництва провести реструктуризацію відповідно до нових умов.

Закриття важливих промислових підприємств практично по всій території України, розрив народногосподарських зв'язків, що історично склалися по всій території СРСР, відсутність досвіду конкурентного менеджменту, низький купівельний попит внаслідок зміни регіональних ринків збуту, парадигма розвитку господарюючих суб'єктів «виробництво заради виробництва», тягар соціальних виплат через високий рівень непрацевдатного населення, висока питома вага підприємств-гігантів, повна відсутність інституційних основ ринкової економіки і, як наслідок, катастрофічно низька конкурентоздатність країни і її підприємств на зовнішньому міжнародному ринку – ось основні причини, що спровокували швидкий розвиток кризи в нашій країні.

Вплив на кризові явища в економіці України мала, поза всяким сумнівом, і зміна моделі взаємодії України з країнами світу на початку періоду незалежності. Так, зняття державної монополії у сфері здійснення експортно-імпорتنих операцій та швидкі темпи лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, яка характеризувалася і відкриттям внутрішніх ринків для товарів з-за кордону, результувалися економічними потрясіннями та стали фундаментом довгострокових деструктивних процесів у реальному секторі економіки, фінансовій і соціальній сферах. Першочергово це пов'язано з неспроможністю вітчизняних підприємств-представників переробної промисловості конкурувати з іноземними суб'єктами господарювання на внутрішньому та зовнішньому ринках, що суттєво послабило позиції українських виробників, мало наслідком охоплення ніші сировинної промислової і сільськогосподарської продукції

низькотехнологічного характеру.

Зовнішньоекономічна лібералізація для економіки України мала негативні наслідки через неефективність здійснення та відсутність зв'язку між особливостями її проведення та врахуванням ситуації у виробничому секторі, зокрема, наявними ризиками неконкурентоспроможності вітчизняних підприємств та потребою повної модернізації і реструктуризації виробничих потужностей. Така невизначеність й необґрунтованість обраних напрямів реформ пояснювалася тезою, що лібералізація є основним чинником стимулювання модернізації та введення інновацій у країні. Попри невідповідність економічним реаліям, державна політика підтримки зовнішньоекономічної лібералізації продовжувалася тривалий період, і за декілька років вітчизняна економіка була однією з найбільш відкритих у світі, що супроводжувалося двома негативними наслідками:

- 1) відсутністю державної підтримки вітчизняних товаровиробників і підприємців та їх низька конкурентоздатність;
- 2) великою залежністю української економіки від впливу зміни циклів світової товарної кон'юнктури, що супроводжується проциклічністю і стратегічно невизначеним характером економічної політики держави.

Результати аналізу, проведеного Віденським інститутом міжнародних економічних досліджень (WIIW), свідчать про те, що в Україні за період 1990-1994 рр. темпи зростання ВВП склали 52,2% (у середньому на рік спостерігалось падіння на 13,7%), темпи зростання продуктивності праці – 40,9% (у середньому на рік – 12,6%), темпи зайнятості – 6,1% (у середньому за рік – 1,3%) [72]. Цей трансформаційний період характеризувався стрімким зменшенням обсягів промислової продукції – на 22,5%, виробництва товарів народного споживання – на 19,9%, капітальних вкладень – на 15,4%, продукції сільського господарства – на 18%, перевищенням видаткової частини бюджету над дохідною (у 1994 р. видаткова частина бюджету була на 20% вищою за дохідну). За перші роки трансформації економіки індекси споживчих цін і цін виробників промислової продукції вирости відповідно у 26 і 38 разів.

Криза товарного обігу, що була зумовлена гіперінфляцією, мала наслідком велике зниження рівня купівельної спроможності населення та, в результаті, знецінення оборотних коштів більшості підприємств. Ці чинники водночас із багаторазовим зростанням цін на товари, які імпортувалися у країну (наприклад, на енергоносії із РФ), вплинули на економічну ситуацію і призвели до глибокої кризи у сфері важкої та легкої промисловості, зокрема у чорній металургії, паливній та хімічній промисловості. Утім у структурі промислового виробництва питома вага енерго- та матеріаломістких секторів зросла, адже підприємства-монополісти у цих галузях у результаті лібералізації цін мали змогу компенсувати падіння виробництва збільшенням цін. Відтак найвагоміших втрат зазнали не монополізовані, а галузі економіки, які були представлені багатьма підприємницькими структурами, особливістю яких була можливість швидкої ефективної реструктуризації. Зниження рівня виробництва (рис. 2.6) у них викликало кумулятивний ефект загального падіння економічної активності, відтак чисельність збиткових підприємств у цьому періоді зросла майже у півтора раза.

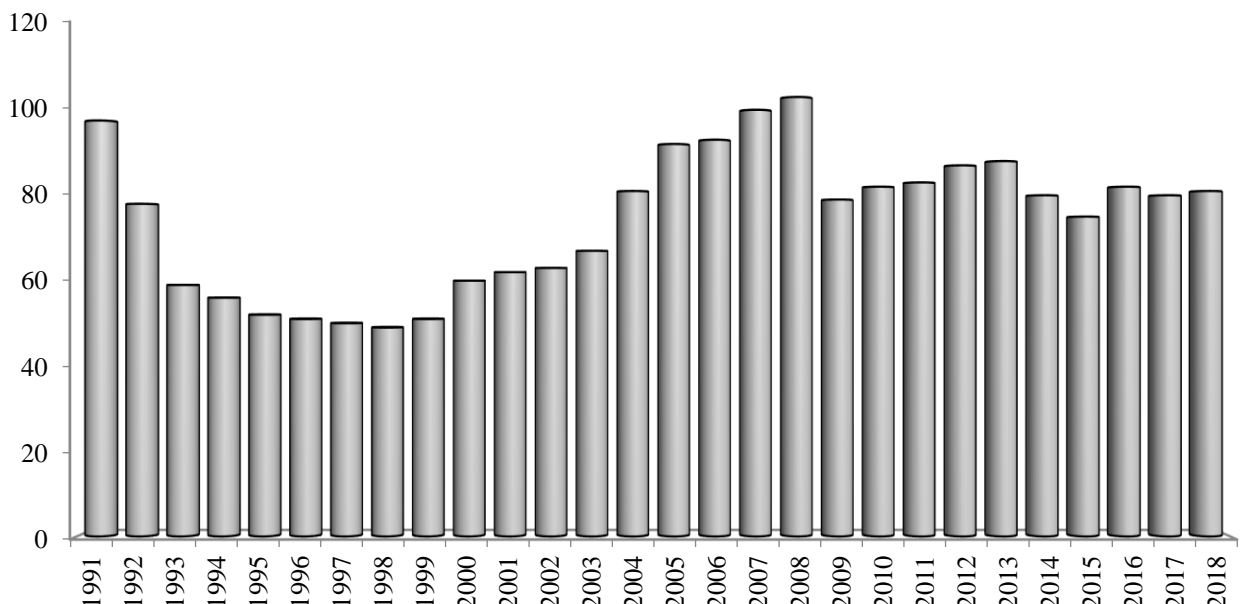


Рис. 2.6. Динаміка індексу промисловості України, 1991-2018 рр., % (індекс у 1990 р. = 100%)

Джерело: на основі даних Державної служби статистики України [24]

Динаміка структурних зрушень у промисловості України у 1991-1994 рр. сформувала негативну тенденцію перетворення ресурсоспоживчої економіки в ресурсозабезпечуючу. Швидко збільшувалася складова матеріало- і енергоємних галузей, що виробляють проміжну продукцію, і стрімко скорочувалася частка галузей, що виробляють кінцеву продукцію. У 1994 р. у порівнянні з 1990 р. відсоток електроенергетики в загальному обсязі промислового виробництва збільшився майже у чотири рази, паливної промисловості і чорної металургії – удвічі, натомість у машинобудуванні скоротився вдвічі, в легкій промисловості – у 2,5 рази. Такі структурні зміни характеризують становлення і розвиток експортно-сировинної моделі економіки, характерної для слаборозвинених країн.

Однак у цей період відбулися й істотні зміни в самому ресурсовидобувному комплексі. Так, за 1991-1994 рр. виробництво електроенергії скоротилося на 32%, видобуток вугілля – на 43%, марганцевої руди – на 53%, залізної руди – на 52%. Такі тенденції спостерігалися і у наступні періоди, що результувалося наступним чином: через десять років після здобуття Україною незалежності та початку трансформаційних процесів в економіці нашої країни в секторі промисловості вироблялося лише 57,7% продукції від рівня 1990 року (рис. 2.7).

Негативні тенденції у всіх сферах життєдіяльності економіки не могли не відобразитися на соціальному захисті населення. Так, за аналізований період ВВП на душу населення за даними Світового банку скоротився з 6372 до 4097 дол. США в 1994 р., тобто на 46%. Найбільш важким для населення виявився 1993 рік, що характеризувався незабезпеченим підвищенням номінальних доходів населення у відповідь на гіперінфляцію цін. Це, зі свого боку, спровокувало розвиток тенденції зuboжіння широких верств населення. Зокрема, починаючи з 1993 року, темпи зростання доходів населення країни не перекривають їхні витрати, що свідчить про скорочення накопичень населення; рівень безробіття виріс у 10 разів; кількість зареєстрованих безробітних збільшилася у два рази.

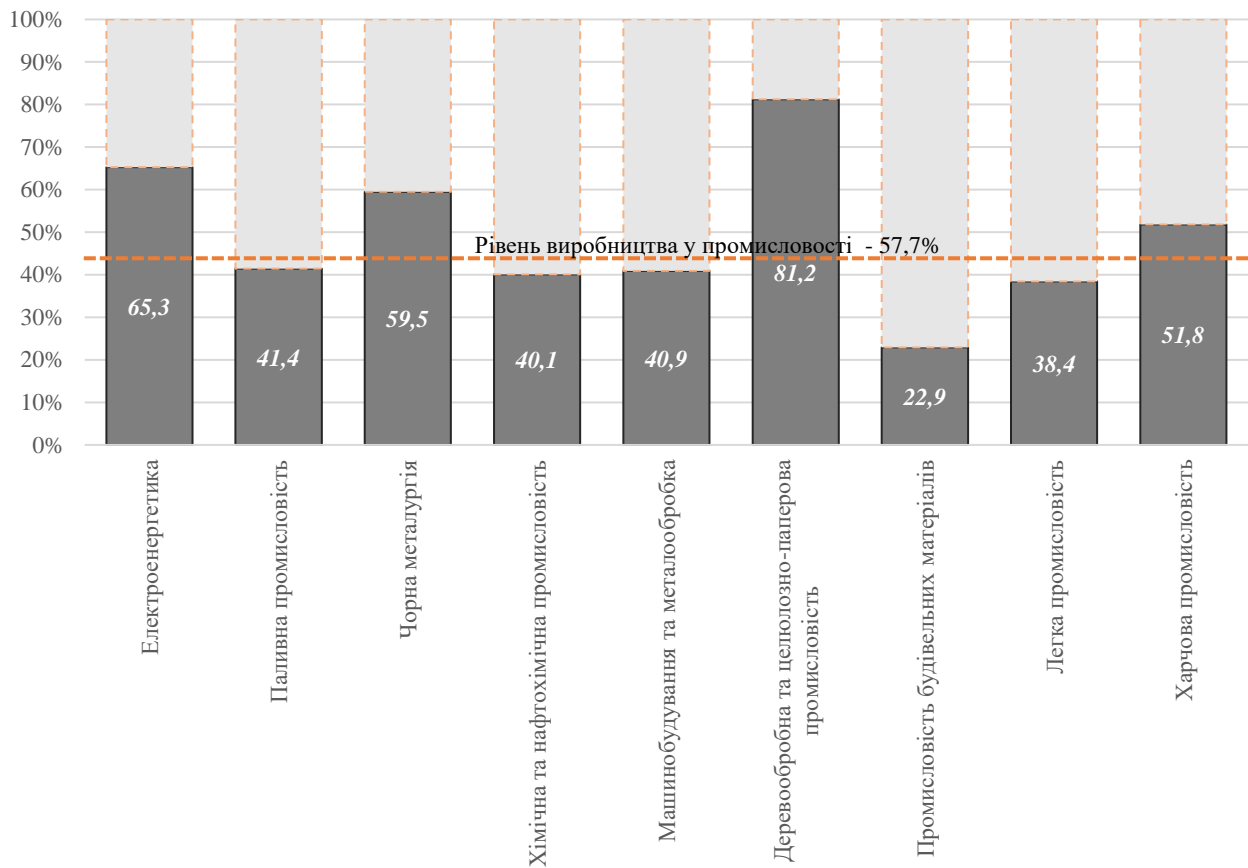


Рис. 2.7. Індеси промислового виробництва України по галузях, 2000 р., % (індекс у 1990 р. = 100%)

Джерело: на основі даних Державної служби статистики [24]

Треба відзначити той факт, що подібні процеси проходили практично у всіх країнах постсоціалістичного простору, результатом чого стала поява терміна «нові бідні». Джерелом появи цього прошарку населення був середній клас, тобто той, що становить ядро нації (кваліфіковані робітники, інженерно-технічна інтелігенція, вчені, працівники культури, освіти, охорони здоров'я) і на який мали бути орієнтовані економічні реформи.

Етап уповільнення системної кризи (1995-1999 рр.) характеризувався як негативними, так і позитивними наслідками [27]. Проблеми і негативні тенденції обраного курсу економічного розвитку, що сформувалися на етапі бурхливого розвитку системної кризи, максимально проявилися в період 1995-1998 рр., коли, наприклад, щорічний темп падіння ВВП у середньому склав 1,75%. При цьому, у 1998 році обсяг виробленого ВВП у порівнянні з рівнем 1990 р. досяг максимально низького для України значення – 40,8%. З іншого боку, цей етап можна назвати етапом стрімкого формування інституційних основ ринкової

економіки, що навіть у далеко не досконалому вигляді дали змогу призупинити розпочате з 1991 році падіння значень усіх соціально-економічних індикаторів життєдіяльності країни.

Загалом, позитивні процеси, які характеризувалися нарощуванням обсягів промислового виробництва, простежувалися, починаючи із 1999 року. У 2000-2008 рр. обсяги виробництва у країні зросли уп'ятеро. Це супроводжувалося і зростанням ВВП загалом по Україні та в промисловому секторі, зокрема. Так, у 2008 р. ВВП у порівнянні з 2001 роком зріс у 4,5 разів, у промисловості – у 4,1 раза.

Проте вплив екзогенних чинників на розвиток економіки країни у період 2008-2009 рр. проявився суттєво. Інерція негативних процесів, пов'язаних із поширенням світової фінансової кризи у світі, відбилася на розвитку країни повною мірою в 2009 р. Зниження обсягів промислової продукції зумовлено погіршенням багатьох економічних показників. За підсумками 2009 р. у країні спостерігався спад виробництва промислової продукції проти попереднього року на 39,4 % (рис. 2.8).

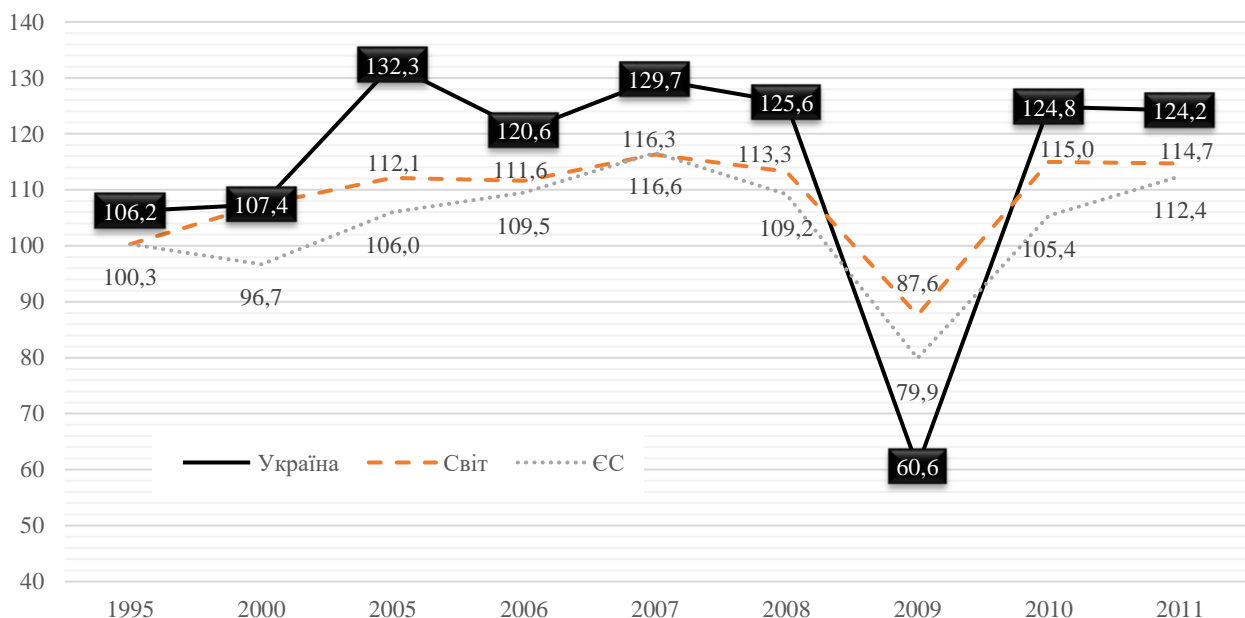


Рис. 2.8. Порівняння динаміки темпів приросту промислового виробництва в Україні, ЄС та світі, %, 1995, 2000, 2005-2011 рр.

Джерело: складено автором на основі даних [24,161]

Світова фінансово-економічна криза 2008-2009рр. проявилась також, як криза політична, акцентувавши найгостріші проблеми в суспільстві, які актуалізувались і посилювалися у зв'язку зі зменшенням обсягів виробництва у промислово розвинених країнах, країнах Центральної та Східної Європи, СНД, Південної Америки та Карибського моря. У абсолютних величинах найбільший «внесок» у зменшення світового ВВП було зроблено промислово розвинутими країнами, до яких віднесено 34 країни. Серед них вберегтися від економічного спаду вдалось лише трьом державам: Південній Кореї, Австралії та Ізраїлю. В усіх інших промислово розвинених країнах було зафіксовано спад реального ВВП [27].

Суттєве зниження темпів зростання виробництва спостерігалось у різних регіонах світу. Якщо аналізувати у відносних показниках, то найбільше падіння спостерігалось у країнах Балтії і СНД. Так, Латвія та Україна стали рекордсменами спаду виробництва з-поміж країн світу. У Латвії показник реального ВВП у 2009 р. у порівнянні із попереднім роком знизився на 17,7%, в Україні – на 14,8% [27].

Загалом фінансову кризу 2008-2009 рр. слід порівнювати із світовою кризою початку 1930 рр., що можна пояснити такими аспектами: а) криза 2009 р. уперше з 1985 р. характеризувалася від'ємним приростом реального ВВП; б) світова фінансова криза 2008-2009 рр. характеризувалася одночасним економічним спадом США, країн ЄС, Японії; такі тенденції не спостерігалися з періоду кризи 1929-1933 рр., коли усі технологічні країни-лідери також зазнали спаду економіки одночасно [46].

В Україні фінансово-економічна криза проявилася восени 2008 р., коли стало очевидним погіршення багатьох економічних показників та поглибилися фінансові проблеми комерційних банків. У результаті скорочення попиту на залізо і сталь відбулося зменшення обсягів експорту та надходження валюти. Однією з суттєвих ознак кризи стало падіння на 25 % восени та на початку зими цін на нерухомість, що зумовило призупинення понад 80% будівельних проектів [144].

Обсяг валового зовнішнього боргу України станом на 2004 р. склав 23811 млн дол., а на початок жовтня 2008 р. – 105 429 млн дол. США. Починаючи з 2006 р. Україна мала негативне сальдо зовнішнього торговельного балансу: в 2006 р. – 3 068 млн дол. США, у 2007 р. – 8 152 млн дол. США, за перші 9 місяців 2008 р. – 10 071 млн дол. США [87]. У III кв. 2009 р. Держкомстатом України було зафіксоване суттєве (у 2 рази, до 432 млн дол. США) прискорення відтоку прямих іноземних інвестицій із України. Як результат такого відтоку і курсової переоцінки, було встановлено, що притік прямих іноземних інвестицій за III кв. 2009 р. скоротився до 614 млн дол. [72].

Загалом, за підсумками 2008 р., тіньова економіка склала 31% ВВП, зрісши на 3,1%, що стало максимальним показником із 2001 року. Згідно з оцінкою МВФ, ВВП України впродовж 2009 р. знизилося на 35,6% і склало 115,7 млрд дол. [46]. Узагальнюючи, слід наголосити, що фінансова криза 2008-2009 рр. мала в Україні певні особливості та притаманні специфічні риси, а саме: дефіцитний платіжний баланс; високу концентрацію виробничих потужностей та капіталу у країні, особливості децентралізації ризиків; соціальну поляризацію, відсутність достатнього досвіду застосування інструментів адресної соціальної політики; високий рівень залежності від експорту зернових культур та металів, і, натомість, імпорту капіталу, інновацій, високих технологій, нафтопродуктів та газу; політична нестабільність, неспроможність формувати і реалізовувати ефективні рішення в економічній політиці, зумовлені світовими негативними тенденціями і підсиленням нереалізації антикризових програм; високий показник приватного споживання у ВВП – на початок 2009 р. він склав 60% та наблизився до рівня розвинутих країн (для порівняння, цей показник у Китаї становив 30-34%, у Росії – 48-52%); низький показник обсягів міжнародних резервів Нацбанку України (так, міжнародні резерви станом на 1.10.2009 р. знизилися на 744,3 млн дол. США); доволі незначна питома вага продукції малих та середніх підприємств у ВВП.

Упродовж наступних років українська економіка відновлювалася після кризи 2008-2009 рр. На сьогодні в Україні спостерігається зростання реального

ВВП, що пов'язано з відновленням внутрішнього попиту, зростанням інвестицій та активізацією приватного споживання. Це стало наслідком зростання рівня доходів населення через підвищення середнього показника заробітної плати у приватному секторі, що зумовлено високим попитом на трудові ресурси. Відповідно, найвиразніше зростання валової додаткової вартості спостерігалось у секторах, орієнтованих на внутрішній попит (будівництві, торгівлі, інших секторах послуг).

Сьогодні споживчий попит гальмується невисокою динамікою номінальних доходів населення, які включають доходи від підприємницької діяльності, від власності тощо, значними тарифами на комунальні послуги, високим рівнем безробіття, який зростає навіть попри стрімке відновлення попиту на трудові ресурси. Відтак можна говорити про суттєві диспропорції між попитом і пропозицією на робочу силу і неефективну роботу підприємницьких структур щодо збільшення зайнятості в контексті підвищення витрат на оплату праці, а також залучення на ринок праці економічно неактивних осіб. Прогнози на 2020 р. показують зростання ВВП та збереження ролі приватного споживання як рушія економічного зростання.

Крім того, в останній період спостерігається поштовх зовнішнього попиту на фоні прискорення економічного росту в економічно розвинених країнах і покращення цінової кон'юнктури для вітчизняних експортерів. Обсяг експорту продукції, виробленої у сфері гірничо-металургійної промисловості, і далі залишається високим, попри негативний вплив зупинки торговельних відносин з РФ і захоплення підприємств на окупованому Донбасі. Причиною такої ситуації стали сприятливі ціни на світових ринках на товари вітчизняного експорту. Разом з тим, не на краще відбулися зміни структури українського експорту-імпорту, оскільки відбулося зростання питомої ваги аграрно-сировинної продукції в експорті та промислової високотехнологічної продукції в імпорті.

Такі особливості розвитку економіки України на сучасному етапі є наслідком «викривлення інвестиційної мотивації суб'єктів господарювання»

[144], непривабливості та ризикованості інвестиційної діяльності, що мало стримувальний ефект на відтворювальні процеси у сфері виробництва, неспроможність подолання його технологічної відсталості, прогресу рівня зношеності потужностей, що зумовило витіснення українського виробника і з внутрішнього ринку, і безальтернативність функціонування на світових сировинних ринках.

Щодо України, явище деіндустріалізації є наслідком посилення дезінтеграційних процесів у групі країн пострадянського простору. Ця дезінтеграція суттєво поглибилася через виникнення нових інтеграційних процесів і розвитку ринкових відносин. Занепад промисловості сьогодні призводить до деградації та катастрофічної економічної ситуації у промислових районах, збільшення соціальної напруги у країні, посилення і поширення політичних криз і радикалізму [144].

Окремі вчені вважають, що в умовах трансформаційного періоду деіндустріалізація є вагомим чинником для забезпечення збільшення питомої ваги третинного сектора в структурі національного виробництва. В умовах деіндустріалізації відбувається зменшення частки вторинного сектору, що відбувається в контексті формування та розвитку високотехнологічних галузей у вторинному і третинному секторах економіки. Процеси деіндустріалізації сприяють зростанню показника зайнятості в третинному секторі, натомість промислове виробництво переноситься до нових індустріальних країн. Ці процеси сприяють порушенню пропорційності розвитку галузей в економіках багатьох країн. Окрім того, спостерігається така тенденція: зі зменшенням частки промисловості в доданій вартості у момент розвитку і поширення явища деіндустріалізації збільшується імовірність негативності впливу деіндустріалізації на процеси економічного зростання. Загалом ефекти, які спостерігаються в умовах деіндустріалізації, залежать передовсім від характеристик розвитку промислового сектору у період зменшення частки у економіці, та сфери послуг, яка збільшує частку у структурі зайнятості і ВВП.

Частка сільського господарства у ВВП України у 2018 р. становила 10,1%, тоді, як у країнах світу в середньому цей показник становить 3,4%, а частка послуг залишається недостатньо високою (51,3% на противагу середньосвітовому 65,0%). Частка промисловості у структурі вітчизняної економіки дещо нижча аналогічного показника у світі (23,3% та 25,4%). Загалом аналіз динаміки показника ВДВ в Україні вказує на такі тенденції: упродовж 2000-2018 рр. суттєво знизилася частка промисловості (на 7,5 в.п.) та сільського господарства (на 4,4 в.п.). Натомість частка сфери послуг збільшилась у 1,3 раза (рис. 2.9).

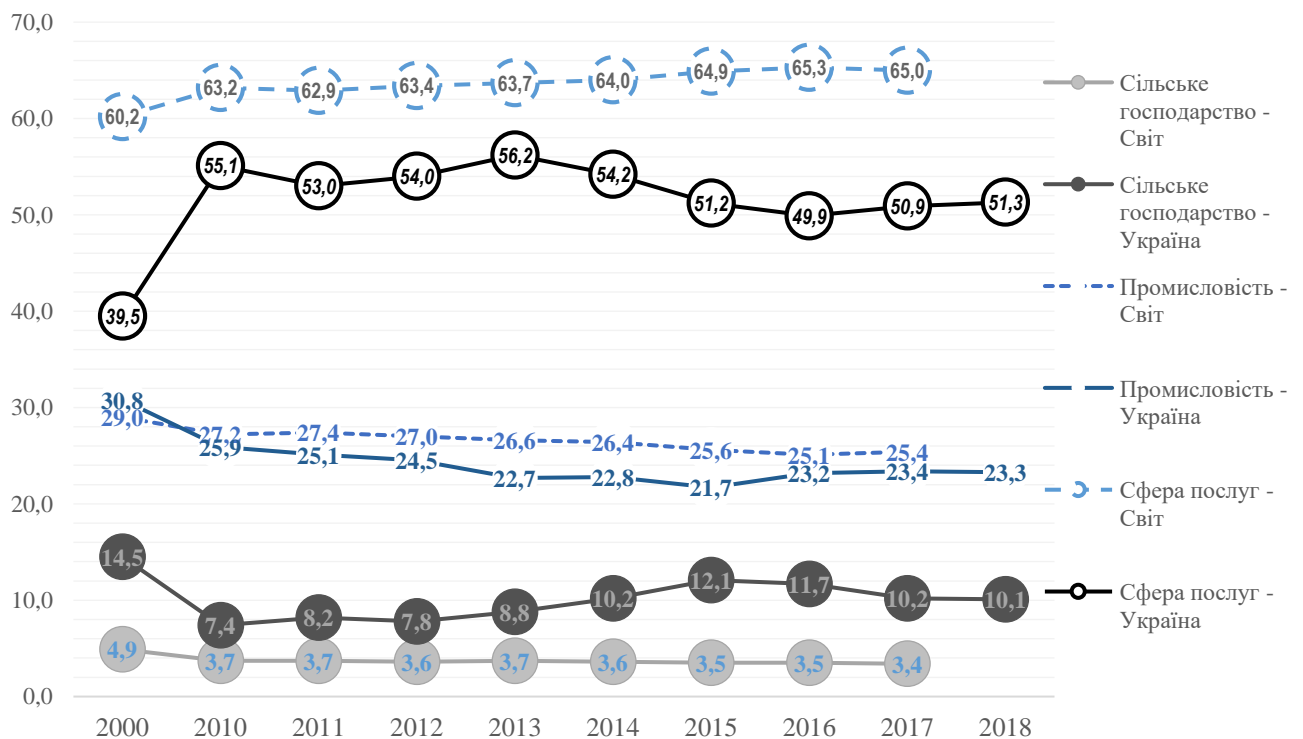


Рис. 2.9. Динаміка частки доданої вартості сільського господарства, промисловості та сфери послуг у ВВП в Україні та світі, %, 2000-2018 рр.

Джерело: складено автором на основі [24]

Отже, можна дійти такого висновку: вище описані зміни у галузевій структурі вітчизняної економіки відповідають світовим тенденціям, вони є притаманними країнам з перехідною економікою. Водночас спроби наблизити галузеву структуру української економіки до тих пропорцій, що характерні для конкурентоспроможних розвинених країн світу, є неефективними, що можна

пояснити низкою чинників. Передовсім – скорочення частки реального сектора економіки має супроводжуватися значним зростанням продуктивності праці через впровадження сучасних інноваційних технологій, натомість в Україні цього не спостерігається, а продуктивність праці на вітчизняних підприємствах легкої промисловості у 7 разів нижча, ніж у Китаї.

Аналізуючи тенденції розвитку економіки України та впливу деіндустріалізації на її промисловість, варто акцентувати увагу на визначенні місця України між іншими країнами за основними показниками розвитку. Для цього здійснено аналіз даних Всесвітнього економічного форуму, яким проведено оцінку промислового розвитку країн світу за такими напрямками: поточний рівень розвитку промисловості; чинники, які сприяють зростанню промисловості у майбутньому. Згідно з проведеною діагностикою Україна посідає 43 місце серед 100 країн світу, обраних для аналізу, за рівнем розвитку промисловості. Наша країна віднесена до країн з нижчим за середній рівнем розвитку промислового потенціалу (табл. 2.2). Таке дослідження дає змогу порівняти особливості розвитку промисловості України з референтними країнами та виявити сучасний стан сектора.

Таблиця 2.2

Позиціонування України за окремими показниками в рейтингу 100 країн світу з готовності промисловості до майбутнього

<i>Показник</i>	<i>Позиція в рейтингу</i>	<i>Бал</i>
Розвиток технологій та інновацій	74	3,5
Роль прямих іноземних інвестицій у передачі технологій	95	3,5
Розвиток промислових кластерів	87	3,1
Впровадження бізнесом нових технологій	71	4,3
Рівень витрат на дослідження і розробки у ВВП, %	50	0,7
Державні закупівлі передової технічної продукції	72	3,0
Інвестиції компаній у технології, що розвиваються	60	3,5
Взаємодія між стейкхолдерами	47	3,7
Число абонентів мобільного зв'язку на 100 осіб	32	132,6
Людський капітал	34	5,8

Здатність залучати та утримувати таланти	90	2,4
Підвищення кваліфікації на робочих місцях	65	4,0
Якість професійної освіти	43	4,3
Наявність вчених та інженерів	24	4,7
Якість викладання природничо-наукових дисциплін	24	4,8
Розвиток навичок роботи з цифровими пристроями у населення	32	4,7
Якість університетів	38	6,0
Міжнародна торгівля, інвестиції та інфраструктура	59	5,1
Якість логістичних послуг	71	2,8
Обсяг експорту та імпорту по відношенню до ВВП, %	29	104,8
Обсяги кредитування приватного сектору по відношенню до ВВП, %	64	47,3
Розвиток енергетичної інфраструктури	51	82,3
Розвиток транспортної інфраструктури	74	38,2
Обсяг прямих іноземних інвестицій, млн. дол. США	46	3921,4
Розвиток інституційного середовища	94	3,4
Рівень корупції	89	29,0
Ефективність державного регулювання	99	52,8
Орієнтація державної політики на довгострокову перспективу	91	2,7
Сталий розвиток	88	4,6
Рівень викидів CO ₂	99	1,8
Частка атомної та альтернативної енергетики в енергетичному балансі, %	50	0,2
Очищення стічних вод	58	73,3
Попит на продукцію	58	4,5
Число оцінюваних споживачами чинників при ухваленні рішення про покупку	78	3,1
Обсяг ринку	45	54,5

Джерело: сформовано автором на основі [143]

Встановлено, що на отримані результати оцінювання передовсім позитивно вплинула масштабність виробничого сектора, а не складність і комплексність самих процесів. Перевагами промисловості України є розвинений людський капітал, що виступає результатом якості освіти та розвитку навичок, і внутрішній ринок.

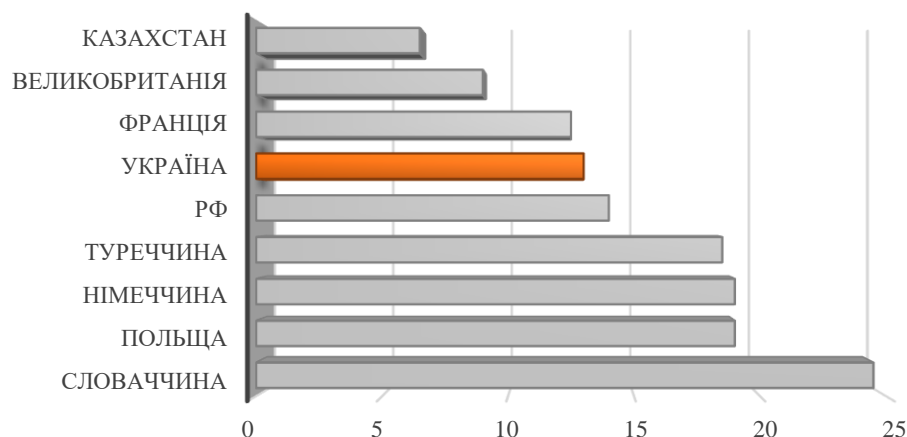
Проте у сфері інновацій та високотехнологічних галузей (рис. 2.10) Україна суттєво відстає від інших країн, займаючи 74 позицію в рейтингу. Питома вага технологічних і високотехнологічних галузей у виробленій доданій вартості сектору переробної промисловості в Україні складає 31%, що відповідає рівню Туреччини, проте є значно нижчим показником, ніж у розвинених країнах Європи (Німеччині, Франції, Великобританії) та країнах-сусідах (Словаччині, Польщі). Серед іншого, такий показник – це наслідок низького рівня прямих іноземних інвестицій у вітчизняну промисловість (рис. 2.10) (для порівняння, обсяг залучених інвестицій у переробну промисловість України складає лише 12% обсягу інвестицій у російську промисловість).

Крім того, слід зауважити, що наша країна займає серединні позиції у питанні зайнятості населення у промисловості (12,6%). Проте акцентуючи на країнах з потужним промисловим сектором (Словаччині, Туреччині, Польщі, Німеччині), слід наголосити на потребі нарощення трудового потенціалу для забезпечення потреб промисловості у кадрах.

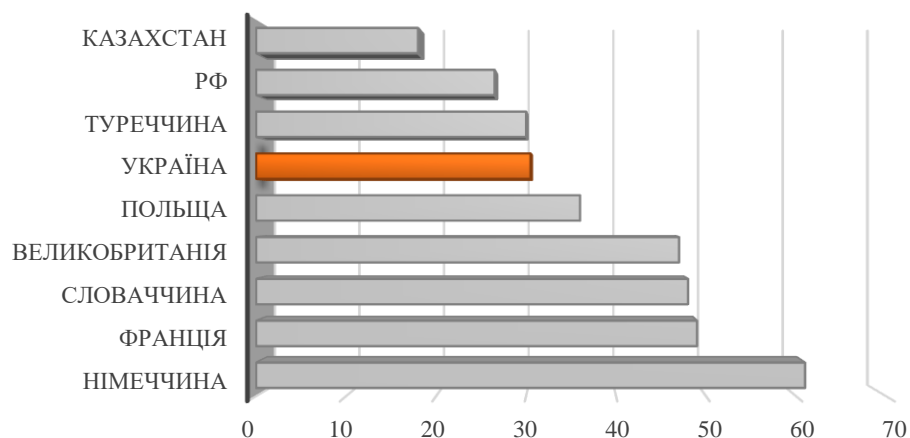
Таким чином, проведені дослідження проблем, що виникли перед економікою України, дають підставу для висновків про найбільш суттєві прорахунки, що вплинули на формування орієнтира розвитку національної економіки:

1) орієнтація на швидке зайняття Україною вигідних позицій у системі міжнародного поділу праці, що склало зміст зовнішньоорієнтованої стратегії розвитку країни, не була можливою, оскільки наша країна не мала у своєму розпорядженні достатнього спектру конкурентоздатної на міжнародному ринку продукції. Певним рівнем конкурентоздатності володіли видобувна і переробна галузі, що відбилося на різкому збільшенні темпів зростання експорту (за період 1993-1994 рр. експорт збільшився в 2,2 раза). Однак експорт продукції цих галузей за низькими цінами (при порівнянні з цінами на аналогічні товари розвинених країн) лише змінив структуру економіки, перетворивши її з індустріальної ресурсоспоживної на ресурсозабезпечувальну;

**Частка зайнятих працівників у обробній промисловості,
% до загальної кількості зайнятих**



**Частка технологічних і високотехнологічних галузей у
доданій вартості обробної промисловості, %**



**Прямі іноземні інвестиції в промисловість, млн дол.
США**

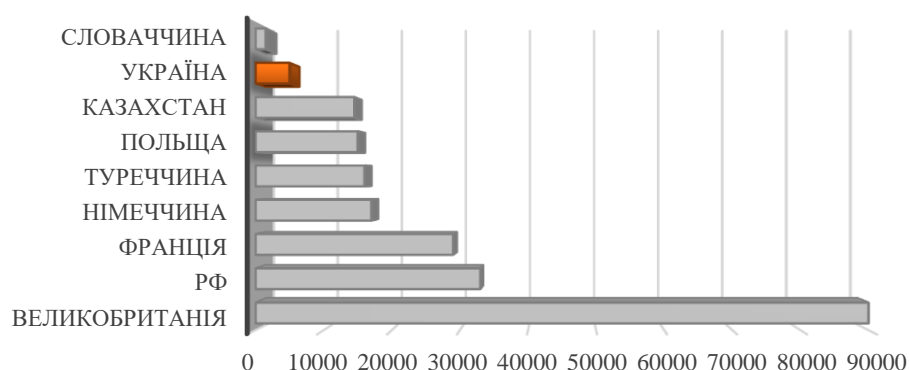


Рис. 2.10. Порівняння окремих показників розвитку промисловості в Україні з іншими країнами, 2017 р.

Джерело: складено на основі [93]

2) відкриття внутрішнього ринку для імпортованих товарів з метою насичення

ринку споживчих товарів і усунення кризи споживання (збільшення імпорту за 1993-1994 рр. склало 41%) викликало широкомасштабне падіння національного виробництва, скорочення доходів бюджету, зубожіння широких верств населення, передовсім, економічно активного, і, як наслідок, різке скорочення соціальних програм;

3) відсутність у керівників національних підприємств та організацій не лише необхідних знань і кваліфікації, але й досвіду управління господарюючими суб'єктами в умовах переходу до ринкової економіки, оскільки до такого переходу керівництво підприємствами забезпечувалося за допомогою способів, методів і прийомів, вироблених в межах командно-адміністративної системи.

З іншого боку, обмеження та сповільнення промислового розвитку, зумовлені перерахованими чинниками, мали негативний вплив на економіку країни, а саме:

- промислова стагнація є чинником послаблення національної економічної системи;

- зміна технологічної структури промисловості в негативному контексті результується зниженням рівня конкурентоспроможності економіки країни на світових ринках;

- низькі витрати на впровадження інновацій та розвиток науки сповільнюють технологічну трансформацію промислового сектора;

- низький рівень доходів підприємств сектора негативно впливає на їх спроможність за рахунок власного інвестиційного ресурсу забезпечити нарощення виробничого потенціалу;

- низький рівень продуктивності промислового сектору за показником створеної доданої вартості є ознакою деіндустріалізації економіки країни;

- недостатність інвестиційних ресурсів та несприятливий інвестиційний клімат гальмують розвиток промислових підприємств та результуються низькими показниками фінансового забезпечення таких суб'єктів господарювання;

- неефективність спрямування інвестиційних ресурсів у різні галузі

економіки, адже інвестиції передовсім спрямовуються у низькотехнологічні галузі, що суттєво сповільнює як технологічну, так і структурну модернізацію виробництва;

- висока частка імпорту засобів виробництва в країні є чинником посилення технологічної залежності національної економіки;

- несприятливі умови промислового експорту є стримувальним чинником для розвитку виробництва;

- невідповідність наявних трудових ресурсів потребам промислового сектору спричиняє зниження рівня продуктивності праці;

- низька якість та застарілість виробничої інфраструктури не сприяє індустріальному розвитку.

Галузева структура світової економіки впродовж 2000-2017 рр. залишалася незмінною. Найбільша частка у ВДВ у світовій економіці належала сфері послуг – близько 65,0%, а промисловість і сільське господарство становили 23,5% і 3,4% відповідно. Саме стрімкий розвиток сфери послуг, а також зростання показника продуктивності праці у сфері виробництва і зростання конкуренції на міжнародних ринках були причиною не лише скорочення вторинного сектору економіки, також зниження частки промислового виробництва у загальносвітовому ВВП. При цьому, склад першої п'ятірки країн-лідерів щодо формування доданої вартості у промисловому секторі впродовж останніх 30-ти років є практично незмінним. Зокрема, станом на сьогодні її очолює Китай. В свою чергу, основним чинником забезпечення економічного зростання є показник експорту промислових товарів.

Найбільше розвинута сфера послуг в економічно розвинених країнах, адже частка послуг у ВДВ складає більше 74%. Натомість у країнах із перехідною економікою і країнах, що розвиваються, аналізований показник є значно нижчий – відповідно 58% і 51% [111]. Відтак доцільним є проведення порівняння галузевої структури економіки України за доданою вартістю та аналогічних показників у інших країнах та аналіз зв'язку наявної структури із обсягами та напрямками інвестування у інновації (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3

Галузева структура національної економіки деяких країн у 2000 р. та 2017, 2018 рр.

Показник	Україна		РФ		Китай		США		Японія		Швеція	
	2000	2018	2000	2018	2000	2018	2000	2017	2000	2017	2000	2018
Сфера послуг	39,5	51,3	49,7	54,1	39,8	57,9	72,8	77,4	65,9	69,1	60,6	64,7
Сільське господарство	14,5	10,1	5,8	3,1	14,7	7,2	1,2	0,9	1,5	1,2	2,0	1,4
Промисловість	30,8	23,3	33,9	32,1	45,5	40,7	22,5	18,2	22,6	29,1	26,3	22,6

Джерело: на основі [15]

Для комплексності та всебічності аналізу слід взяти країни з різними економічними характеристиками і різними позиціями на світовому ринку: із країн постсоціалістичної трансформації – Російську Федерацію, із країн зі зростаючою економікою – Китай, серед країн - лідерів – США, Японію і Швецію. Такий вибір можна пояснити існуванням достовірних та зіставних даних, з одного боку, та дотриманням універсальних підходів до систематизації країн світу, з іншого.

Результати аналізу галузевої структури економіки України та Росії вказують на те, що питома вага послуг у ВДВ вітчизняної економіки менша від аналогічного показника російської економіки; частка сільського господарства в Україні майже утричі перевищує аналогічний показник економіки Росії. Це можна пояснити передовсім вигідним географічним положенням України та сприятливими кліматичними умовами, що привело до розвитку сільського господарства, продукція якого забезпечує Україну усім необхідним та йде на експорт. Утім частка промисловості у ВДВ України є нижчою на 8,8%, що пов'язано з розміщенням на території Росії підприємств провідних світових компаній, які, своєю чергою, використовують інновації та мають високу додану вартість. Водночас видобувні галузі характеризуються низькою доданою вартістю, занижуючи загальний показник.

При порівнянні економіки України з економікою Китаю, варто зауважити, що економіка цієї країни характеризується суттєво більшою часткою доданої вартості у промисловості та, порівняно з іншими країнами, високою часткою сільського господарства у створенні доданої вартості. Галузева структура Китаю досить схожа зі структурою економіки України у 2000 році. Це характеризує економіку Китаю як індустріальну, оскільки у цю країну вливаються значні інвестиційні потоки і розвиваються інновації. Натомість аналіз стану української економіки свідчить про її перехідний характер, оскільки тут низький рівень впровадження інновацій і у сільське господарство, і в промисловий сектор.

Як уже зазначалося, за своєю суттю зміни у промисловості розвинених країн відрізняються від тих, які відбуваються у країнах, що розвиваються, і це спричинюється використанням новітніх технологій і здобутків науково-технічного прогресу у сфері виробництва, а також зростанням якості й ефективності виробництва, і є відображенням змін у галузевій структурі промисловості у всьому світі. Найвищі темпи зростання в умовах сьогодення помітні у сфері виробництва засобів зв'язку, тобто радіо- і телекомунікації, а також комп'ютерного та електронного обладнання.

З-поміж країн, що розвиваються, найвищою інтенсивністю щодо зростання промислового виробництва характеризуються такі країни: Китай, Індія, Бразилія, а також «нові індустріальні» країни Азії. Зокрема, стрімке зростання Китаю стало знаковою подією у розвитку світової промисловості. Якщо у 1980 році країна увійшла у першу десятку країн у світовому рейтингу на восьмій позиції (3,3% ВДВ світової промисловості), та станом на початок 2009 р. країна була на другій позиції, а в 2016 р. зайняла лідируючу позицію у більшості галузей виробництва. У групі країн, що розвиваються, та нових індустріальних країн позиції лідерів, окрім Китаю, займають Мексика, Індія, Таїланд та Польща, складаючи в сумі 23% світового обсягу.

Як видно на табл. 2.4, додана вартість виробництва стабільно зростає, за винятком наслідків світової фінансової кризи у 2009 році. Світовий показник збільшився більш, ніж вдвічі з 1991 до 12,316 млрд дол. США у 2016 [102].

Спостерігається збереження високотехнологічної експортної спеціалізації країн з високим рівнем капіталомісткості. Відтак основний технологічний потенціал та промислове виробництво залишаються зосередженими у розвинених країнах.

Таблиця 2.4

Динаміка галузевої структури економіки груп країн
у 2000-2010 рр.

Регіон	Показник	2000	2008	2009	2010
Світ	Валова додана вартість, %	100,00	100,00	100,00	100,00
	Сільське господарство, %	3,61	3,90	3,99	4,26
	Промисловість, %	28,92	29,76	28,00	29,41
	Послуги, %	67,47	66,33	68,01	66,34
Країни, що розвиваються	Валова додана вартість, %	100,00	100,00	100,00	100,00
	Сільське господарство, %	10,14	9,26	9,66	9,60
	Промисловість, %	36,31	40,25	38,21	39,02
	Послуги, %	53,55	50,49	52,13	51,39
Країни з перехідною економікою	Валова додана вартість, %	100,00	100,00	100,00	100,00
	Сільське господарство, %	10,34	5,73	6,12	5,58
	Промисловість, %	37,31	36,49	34,15	36,61
	Послуги, %	52,35	57,79	59,73	57,82
Розвинуті країни	Валова додана вартість, %	100,00	100,00	100,00	100,00
	Сільське господарство, %	1,68	1,52	1,39	1,45
	Промисловість, %	26,73	24,93	23,19	24,13
	Послуги, %	71,59	73,56	75,42	74,41

Джерело: складено за даними [120]

Експорт промислових товарів на душу населення є важливим показником конкурентоздатності країни на світовому ринку та показує, якою мірою країна може адаптуватися до власних умов і використовувати технологічні новації. У країнах, що розвиваються, та нових індустріальних країнах, середньорічний приріст експорту промислових товарів на душу населення у 2000-2015 рр. склав 10,2%, що майже у 2,5 рази більше за аналогічний показник у розвинених країнах (4,2%) (табл. 2.6). Водночас, сукупний показник експорту на одну особу

населення в 2015 р. склав 732 дол. США та 6778 дол. США в країнах, що розвиваються, і економічно розвинених країнах відповідно [5,15].

Таблиця 2.6

Частка експорту промислових товарів у загальній структурі експорту

Групи країн	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Світ	83,8	82,0	82,7	82,5	84,0	87,7
За рівнем промислового розвитку						
Індустріальні економіки	88,0	86,7	87,2	86,0	86,5	89,1
Нові індустріальні економіки	82,2	80,0	80,3	81,2	84,3	88,4
Інші країни, що розвиваються	43,5	41,0	43,1	46,2	49,6	63,1
Країни з низьким рівнем розвитку	58,7	68,4	73,7	73,7	66,0	76,7
За регіональною приналежністю						
Африка	41,2	41,4	39,7	40,8	43,8	54,8
Азія і Океанія	80,9	78,1	80,1	81,7	83,9	89,3
Європа	91,4	91,3	91,0	90,3	90,9	91,3
Латинська Америка	67,4	63,8	64,7	64,7	70,3	74,6
За рівнем доходів						
Країни з високими доходами	87,9	86,3	86,6	85,4	86,1	89,2
Країни з доходами вище середнього рівня	78,5	76,8	79,1	79,9	83,0	86,8
Країни з доходами нижче середнього рівня	65,6	62,8	62,7	66,9	69,0	78,4
Країни з низькими доходами	67,6	77,8	76,1	73,5	58,9	78,8

Джерело: складено автором на основі [15]

Таким чином, проведений аналіз внутрішнього виробництва та зовнішньої торгівлі показав, що, враховуючи процес деіндустріалізації, можна трактувати багато трансформацій у країнах. Для прикладу, у одній з країн частка промислового виробництва може знижуватися завдяки зростаючій продуктивності праці в цій галузі порівняно з іншими. У випадку, коли спостерігається зростання зайнятості у галузі зі збереженням низької продуктивності праці зростання не спостерігатиметься, а показник ВВП може знижуватися. При одночасному зниженні продуктивності праці, зменшенні

зайнятості та зменшені обсягів випуску продукції промисловість країни зазнає кризи.

Якщо деіндустріалізація в країні відбувається передчасно, тобто є негативним явищем (при занадто низьких показниках доходу на душу населення та рівня промислового розвитку економіки), існує ризик структурних змін, які формують сферу неформальних послуг з низькою продуктивністю праці. Такі зміни не мають майже ніякого потенціалу для підтримання економічного зростання.

Негативна деіндустріалізація такого характеру є загрозовою для країн, що розвиваються, а також нових індустріальних країн з кількох причин. Значимість фактора обробної промисловості, який становить підґрунтя сталого економічного розвитку, зменшується. Як стверджують експерти ЮНІДО [82], при настанні деіндустріалізації на стадії «зрілості», тобто у розвиненій економіці, підгалузі зростаючої сфери послуг набувають тих ж якостей, які в минулому були притаманні обробній промисловості – сильних зв'язків з іншими галузями, зростання продуктивності праці і технологічних інновацій. Такий вид сфери послуг може бути фактором економічного зростання.

Якщо деіндустріалізація є передчасною, то сфера послуг часто представлена неформальними послугами, в яких відсутні динаміка і потенціал підтримки зростання. Вкрай жорсткі політичні заходи в макроекономіці, а саме високі процентні ставки і переоцінені курси валют, будуть мати більш помітний негативний вплив на промисловість (і на інші галузі реального сектора економіки), ніж на фінансовий.

Останні десятиліття характеризуються зростаючою технологічною інтенсивністю виробництва та переходом до виготовлення високотехнологічної продукції. Продукти галузей високих та середньо-високих технологій складають більше 60% у загальному світовому експорті промислових товарів.

Як свідчать дані, експорт товарів, виготовлених у промисловості, зростає порівняно швидше, ніж показник доданої вартості виробництва, і, що важливо, така тенденція сьогодні спостерігається у всіх регіонах світу, що є

відображенням глобалізації процесу виробництва. Сьогодні країни, що розвиваються, і нові індустріальні країни показують високі темпи росту промислового виробництва та експорту промислових товарів.

Нинішня загроза нового етапу глобальної фінансово-економічної кризи виникла через шоковий спад на фондовому та валютному ринках Китаю. Обвал фондових індексів і падіння вартості сировинних товарів для багатьох стали шоком. Проте це неминуче мало статися, оскільки центральні банки розвинених країн вкачали в ці ринки трильйони доларів після кризи 2008 року, які так і не трансформувалися в інвестиції в реальну економіку. ЄС загалом та євронезона зокрема, перебувають у стані рецесії або слабкого зростання. Європейська економіка ледве оговтується після іпотечної та боргової кризи.

Експортно орієнтована економіка Німеччини потерпає від падіння рівня світової торгівлі. Валюти багатьох країн девальвують. Тепер питання у тому, чи зможуть влади Китаю, США та інших супердержав утримати світ від нового глобального спаду. Для розуміння ступеня цієї загрози слід визначити місце Китаю у світовій економічній системі.

По-перше, протягом трьох років поспіль, після зміщення з другої світової позиції Японії, це наступна після США за значенням економіка у світі, яка безпосередньо впливає на всі глобальні економічні процеси. Пріоритетом свого розвитку Китай ставить економічне зростання, яке було досить активним протягом останніх двох десятиліть і нагадує «японське економічне диво». Так, до 2010 р. річні темпи в країні перевищували 10% при нормі 3-5%, що спричинило китайський економічний бум.

По-друге, Китай займає друге місце за розподілом світового ВВП з розміром 13,9% (перше місце – США, на долю якого припадає майже чверть всього світового ВВП – 23,32%). На відміну від американської економіки, яка здебільшого орієнтована на розвиток сфери послуг, в економіці Китаю доля промисловості та сфери послуг майже рівні при тенденції до зростання останньої.

По-третє, вплив однієї країни на економіку інших залежить від її частки у світовій торгівлі і від рівня коливання імпорту. У цьому плані стан Китаю є надзвичайним, однак він – один з найбільших імпортерів сировини – нафти і газу, а також руди та продовольства. Центральну роль Китаю у світовій торгівлі можна продемонструвати такими даними: імпорт залізної руди складає 57,7%, мідної руди – 31%, нафти – 14,4%, сої – 57,7%, мікročіпів – 31,8%, автомобілів – 6,3% від світового імпорту такої продукції. Проте за 2015 рік імпорт до Китаю вже знизився на 14% при падінні експорту з нього на 7% [24]. Якщо ж китайська економіка продовжуватиме сповільнюватися і країна почне імпортувати менше сировини, це спричинить зменшення попиту та подальше подешевшання не лише нафти, а й усіх сировинних товарів на світових ринках. Окрім того, Китай є найбільшим експортером у світі, і протягом десятиліть його економіка зростала саме завдяки розвитку експорту, через продаж дешевих копій іноземних товарів на міжнародних ринках.

Для якнайшвидшого подолання кризи необхідно використовувати комплекс заходів економічного й організаційного характеру, зокрема, щоб не бути залежною від світових катаклізмів і економічних спадів у країнах-економічних партнерах, експортоорієнтована економіка має компенсувати втрати на світовому ринку за рахунок розвитку свого внутрішнього ринку.

2.3. Аналіз впливу економічних ефектів деіндустріалізації на економічний розвиток країн світу

Як уже зазначалося, деіндустріалізація проявляється у значному скороченні кількості зайнятих у промисловості, зменшенні ролі вторинного сектора при створенні ВДВ та ВВП та подекуди зниженні виробництва. Серед питань, що піднімаються та обговорюються науковцями і практиками щодо зміни значимості промислового сектора, особлива увага приділяється причинам і факторам, що спричинили структурні зміни у промисловості, тісному

взаємозв'язку та взаємообумовленості розвитку промисловості й сфери послуг, ролі промисловості у регіональному розвитку та інноваційному поступі, а також впливу економічних ефектів деіндустріалізації на економічний розвиток країн світу. В цьому контексті слід погодитися з думкою А. Каірнкроса [95], котрий акцентує увагу на чотирьох ознаках деіндустріалізації:

- послідовне зниження обсягів промислового виробництва та зайнятості у сфері виробництва;
- перехід від виробництва товарів до виробництва послуг;
- зниження обсягу промислової продукції у експорті;
- довгостроковий дефіцит торгового балансу, який у підсумку результується формуванням умов, коли складно оплачувати імпорт та спостерігається стрімке зниження промислового виробництва.

Аналіз впливу економічних ефектів деіндустріалізації на економічний розвиток більшості країн світу показав, що деіндустріалізація найчастіше означає явище з негативним відтінком, адже призводить до зменшення питомої ваги промислового виробництва та зниження конкурентоспроможності промислових підприємств. Аналіз особливостей виникнення та протікання процесу деіндустріалізації дає змогу визнати причинами деіндустріалізації певні кризові явища у суспільстві. Тому деіндустріалізація вважається явищем тимчасовим, відхиленням від нормального ходу подій. Вона усувається шляхом реіндустріалізації, поверненням на нормальні шляхи економічного розвитку.

В останні роки термін «деіндустріалізація» набуває нового, позитивного значення. І пов'язують її не з кризами, а зі становленням постіндустріального суспільства. Показовою є стаття В. Левера [132], який, починаючи з 1987 р., пропагує неоднозначність оцінювання наслідків деіндустріалізації. Це негативний процес, якщо він пов'язаний з економічними кризами, але позитивний, якщо відображає рух суспільства до постіндустріалізму. Автор вважає, що скорочення ролі промисловості зумовлене реструктуризацією економіки і зростанням ролі сфери послуг. Інші науковці підтверджують зростання «третинного» сектора нинішніми реаліями економічного розвитку.

Скорочення частки і ролі промисловості зумовлюється реструктуризацією економіки на фоні зростання питомої ваги сфери послуг. За словами Р. Заблоцької, зростання важливості послуг на сучасному етапі розвитку світової економіки можна пояснити шляхом розширення виробництва послуг за межами національних та регіональних ринків [45]. Більшість країн збільшують масштаби сфери послуг, відповідно, зростають їх частки у структурі ВВП. Тенденції збільшення частки сфери послуг у ВВП в деяких країнах розпочалися у 60-70-ті роки ХХ ст., а з другої половини 90-х років частка ВВП, що вироблена у сфері послуг в США, сягає 81%, Японії – 71%, Великобританії – 80%. Сьогодні у США в сфері послуг працює 75% усіх зайнятих (понад 80% зайнятих у сферах інтелектуальної праці, а такж 87% висококваліфікованих працівників). У розвинених країнах Європи у сфері послуг зайнято більше 70% економічно активного населення. Відповідно, на сучасному етапі економічного розвитку, за оцінками Світового банку, питома вага сфери послуг становить близько 62% світового ВВП [161], а це значить, що ми є свідками того, як відбувається деіндустріалізація.

Досвід розвинених країн показує, що підприємства можуть стати успішними у випадках, коли у них достатньо сприятливий бізнес-клімат, високий професійний рівень працівників та розвинуті підприємницькі здібності керівництва, що спрямовує діяльність підприємства в руслі постійного доступу до інформаційних технологій та нових технологічних розробок на фоні зростання усіх видів сервісу, у т. ч. умови праці, заробітну плату, культурний відпочинок. Практика доводить, що нині практично кожне додатково створене робоче місце в сфері виробництва забезпечує 0,5-2 робочих місця у інших сферах економіки.

Таким чином, деіндустріалізацію можна розглядати як «похідний продукт» становлення інформаційного суспільства, що базується на знаннях («похідний продукт», оскільки не деіндустріалізація складає сутність того, що відбувається, а тільки супроводжує його). Для використання у подальшому назвемо цей вид деіндустріалізації утворювальним.

Водночас, для України в період з кінця ХХ до початку ХХІ століття характерним був руйнівний характер деіндустріалізації. Як і в інших пострадянських країнах, в Україні цей процес тривав від середини 80-х років минулого століття і супроводжувався скороченням питомої ваги промисловості у створенні ВВП; зменшенням питомої ваги промисловості у виробництві національного доходу при значному зростанні частки сільського господарства (з 1980 р. по 1990 р.); зростанням питомої ваги сировинних галузей за рахунок зменшення частки переробних; збільшенням в експорті питомої частки сировинних продуктів; падінням конкурентоспроможності підприємств, скороченням населення; зміною цільових настанов поведінки людей; руйнуванням системи людських цінностей, притаманним індустріальному суспільству, на фоні еміграції великої частки активного населення в країни, де можлива діяльність зі зростаючою капіталовіддачею.

Зниження питомої ваги промисловості в структурі зайнятості і ВДВ було притаманним економіці усіх розвинених країн світу в останні десятиліття. Скорочення частки робочої сили, залученої до промислового виробництва, відбувалося з різними темпами у різних країнах, хоч траєкторія руху була подібною, на що вказують дані, наведені у табл. 2.7.

Кількість працюючих у промисловості постійно зменшувалась як в абсолютному, так і відносному вимірах. Статистика показує, що на початок 80-х рр. у сфері обробної промисловості зайнято 26% працюючих, у 2008 р. – 15%, у 2018 р. – 22%. Тобто, показник зменшився на 11%, а в абсолютному значенні – на 11,3 і 15,4 млн осіб. Суттєве скорочення (у 3,5 раза) спостерігалось і в зайнятості у видобувній промисловості. Найбільшого скорочення серед обробних галузей за досліджувані три десятиліття зазнала текстильна галузь, де кількість зайнятих скоротилась більш, ніж удвічі.

Таблиця 2.7

Зміна зайнятості у промисловості в окремих розвинутих країнах світу, 1955-2019 рр.

Країна	Рік максимального значення частки зайнятості у промисловості	Частка зайнятих у промисловості у рік максимального значення показника, %	Частка зайнятих у промисловості у 2019 р., %	Зменшення зайнятості у порівнянні з роком максимального значення показника, %
Великобританія	1955	47.9	18.0	37.6
Бельгія	1957	47.0	20.5	43.6
Швейцарія	1964	48.8	20.1	41.2
Швеція	1965	42.8	17.8	41.6
Нідерланди	1965	41.1	16.1	39.2
США	1966	36.0	19.2	53.3
Канада	1966	33.7	19.4	57.6
Німеччина	1970	49.3	26.9	54.6
Данія	1970	37.8	18.5	48.9
Норвегія	1971	37.5	19.1	50.9
Італія	1971	39.7	25.6	64.5
Франція	1973	39.5	20.1	50.9
Австрія	1973	42.8	24.5	57.2
Японія	1973	37.2	24.4	65.6
Ірландія	1974	32.6	18.3	56.1
Фінляндія	1975	36.1	21.8	60.4
Іспанія	1975	38.4	19.7	51.3
Греція	1980	30.2	15.3	50.7
Португалія	1982	37.5	24.4	65.1

Джерело: розраховано та складено автором за даними [93] та базою даних STAN

Тенденційність до зменшення числа працюючих була характерною також для швейної, шкіряно-взуттєвої, металургійної та суднобудівної галузей. Винятком щодо тенденцій розвитку останньої є Норвегія, де період спаду 1980-х змінився підйомом у 1990-х роках та поступовим скороченням на початку XXI ст. з відповідними змінами у показнику зайнятості.

Розвиток цих галузей відображає зміни порівняльних переваг ЄС на міжнародному рівні. Відбулось переміщення малопродуктивної роботи в менш розвинуті країни, а також зменшилась роль цих виробництв у формуванні валового внутрішнього продукту.

Поряд з праце-, матеріало- і енергомісткими галузями скорочення зазнали більш складні у технологічному відношенні промислові сектори. Наприклад, кількість працюючих у виробництві радіо-, теле- та комунікаційного обладнання у ЄС постійно зменшувалася впродовж останніх трьох десятиліть. Для Ірландії, Швеції та Фінляндії були характерними інші тенденції розвитку цих галузей: стрімке зростання впродовж 1990-х та скорочення у 2000-х роках. У авіакосмічній промисловості та виробництві офісного обладнання тенденції зростання були панівними у 1980-х роках, коли відбувалось переміщення робочої сили з низькотехнологічних до високотехнологічних виробництв, після чого спостерігається зменшення числа працівників.

У низці галузей зайнятість залишалась стабільною. Зокрема, у харчовій промисловості, де коливання показника абсолютної кількості працюючих було не таким значним, особливо впродовж останніх 10-15 років. Порівняно стабільно розвивалася поліграфічна промисловість, гумово-пластмасове, фармацевтичне, а також, виробництво металевих виробів. Незначне скорочення відбулось у виробництвах, пов'язаних з деревообробкою та виробництвом електронних ламп, наукового обладнання, електротехнічної апаратури.

Таку нерівномірність можна пояснити кількома причинами. По-перше, розвинуті країни мають відносні переваги у певних секторах, а також відчують значні потреби у виробництві деяких товарів, як скажімо, фармацевтичних, що допомагало утримувати зайнятість, а в деяких країнах навіть наростити. По-друге, в окремих галузях, наприклад, харчовій, виробництво розташовується переважно поблизу ринків збуту і міжнародна конкуренція не спричиняє значне скорочення робочих місць. Деякі дослідники вважають, що перенесення таких виробництв заради економії на зарплаті не має сенсу у порівнянні з перевагами мобільного місцевого логістичного ланцюга [107].

Практика показала, що деіндустріалізація розпочалась наприкінці 1950-х років у Великобританії та Бельгії, країнах, які були на передньому краї індустріалізації у ХІХ столітті. Зміна структури зайнятості Європи відбувається також за рахунок переміщення виробництва у країни з дешевою працею,

зокрема, в Індію та Китай. Це явище охопило не лише працездатне виробництво, а й галузі середнього рівня складності, що складають основу європейської економіки і, навіть, високотехнологічний сектор. Наприклад, Індія розробляє та реалізує стратегії освоєння ніш на ринку біотехнологій та інформаційно-комунікаційних технологій, створюючи кластери з місцевих підприємств та філій американських і європейських транснаціональних корпорацій. Перед цілими регіонами європейських країн постала проблема реструктуризації у зв'язку переміщенням виробництва як європейських, так і неєвропейських компаній з їх території до інших країн.

Особливо високими темпами відбувалася деіндустріалізація в останні 20 років. І основними формами прояву цього процесу стало різке скорочення питомої ваги промисловості у створенні ВВП та збільшення частки сфери послуг. Іноді це трактується як позитивне явище, оскільки відповідає аналогічним тенденціям у розвинених країнах, як перші паростки становлення постіндустріального суспільства. Однак з такою думкою навряд чи можна погодитися, оскільки випереджувальне зростання сфери послуг у передових країнах спостерігалось не за рахунок виробничої сфери, а на її основі. У багатьох країнах світу обсяги виробництва дають змогу не лише задовольнити базові потреби населення, а й забезпечити високий рівень споживання. Стосовно України, то не можна вважати рівень матеріального виробництва достатнім навіть для розв'язання базових завдань. Тому надзвичайно швидкий розвиток невиробничої сфери (сфери послуг) фактично проходить на шкоду реальному сектору народного господарства, відкидаючи усе суспільство на доіндустріальну стадію.

Аналіз наукових джерел дає усі підстави стверджувати, що процеси деіндустріалізації у постсоціалістичних країнах супроводжувалися заміщенням складних, наукомістких виробництв сировинними із неминучим занепадом обробної промисловості. Ці явища зачепили більшість країн, що розвиваються.

Першим стратегічним кроком практично всіх постсоціалістичних країн став вибір зовнішньо орієнтованої стратегії і експортноорієнтованої моделі

розвитку. Ключовими умовами цих маневрів є лібералізація економіки та відкриття внутрішніх ринків. Лібералізація цін виявила недоліки адміністративно-командної економіки, що була властивою пост-соціалістичним країнам: милітаризовану структуру, технічну відсталість, низьку ефективність і низьку конкурентоздатність галузей. Криза дефіциту товарів змінилася кризою збуту, що швидко наростала і проявилась у складних економічних і соціальних проблемах: зниженні реальної заробітної плати; прихованому і відкритому безробітті; скороченні обсягів надання соціальних послуг; скороченні державного фінансування основних галузей економіки, таких як охорона здоров'я, освіта і наука, культура. Значне зростання цін, з одного боку, та посилена конкуренція у вигляді імпортованих товарів, з іншого, призвели до глибокого спаду національного виробництва, а також до значного падіння рівня життя населення (рис. 2.11).

Початок реформ у 1990-х роках супроводжувався спадом виробництва та кризою з поступовим відновленням і зростанням обсягів ВВП. О. Бланшардт [52] називає цю кризу «трансформаційною рецесією» та стверджує, що це лише елемент глибокої комплексної кризи для цих країн, яка розпочалася приблизно в середині-кінці 1970-х років, коли резерви примусової індустріалізації у країнах Центральної та Східної Європи почали вичерпуватися. Значно зріс дефіцит зовнішньої торгівлі, і майже всі країни регіону зіткнулися з проблемою заборгованості. На час падіння соціалістичного режиму борг Угорщини склав 20 млрд. дол. США, Болгарії – 10 млрд. дол. США, решти соціалістичних держав – 110 млрд. дол. США в загальному [52]. На обслуговування боргу витрачалася значна частка доходу держав, від 40 до 70%, і в деяких випадках це супроводжувалося значною інфляцією.

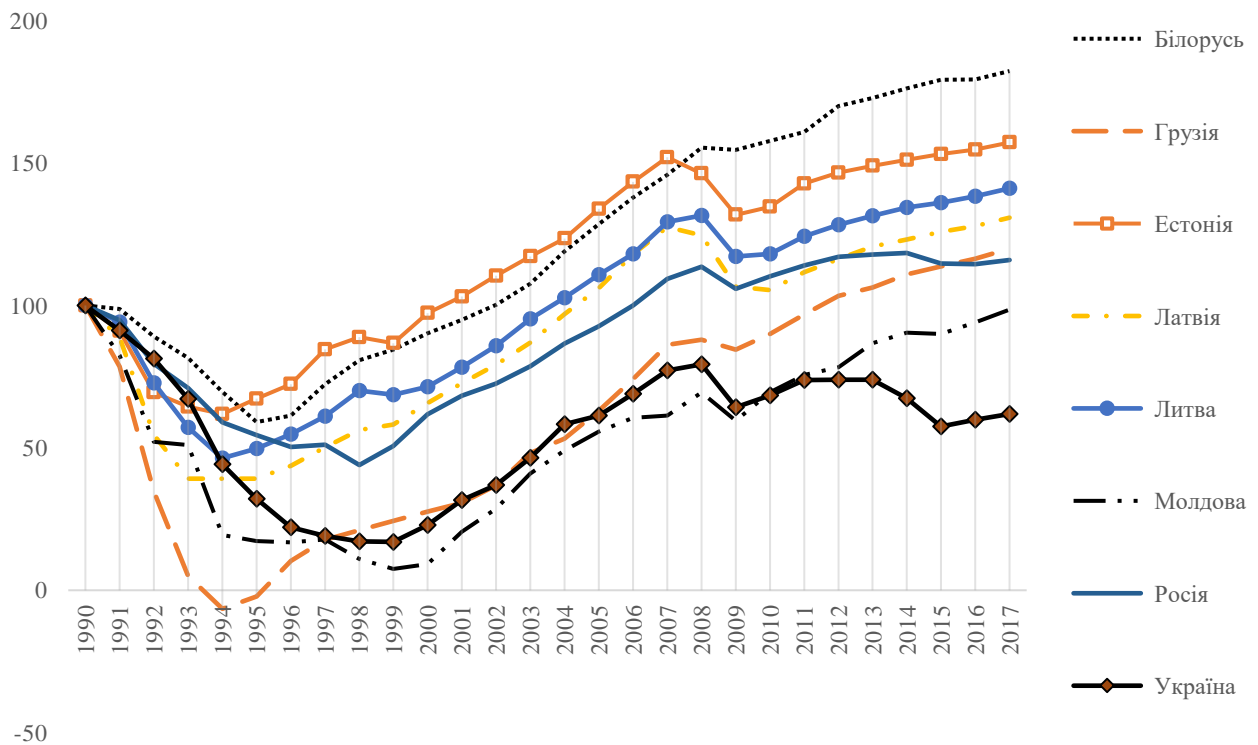


Рис. 2.11. Динаміка ВВП України та інших пострадянських країн за період 1990–2017 рр., % до показника 1990 року

Джерело: складено автором на основі [24]

Обсяги випуску промислової продукції повернулися до рівня 1989 року тільки в 1997-1998 рр., тоді як у Чехії, Словаччині та Словенії цей показник досяг лише 75-80% у 1999 р. У деяких країнах падіння відновилося або продовжувалося, і в результаті вони відставали дедалі більше. Болгарія та Румунія після серйозного зниження на початку 1990-х років та часткового відновлення в середині 1990-х років зазнали нової кризи, коли обсяги випуску продукції і ВВП знову знизилися. Як наслідок, в 1999 році Болгарія та Румунія досягли лише 66 і 74% рівня ВВП 1989 року відповідно. У Росії та Україні, а також деяких інших пострадянських державах падіння продовжувалося впродовж усього десятиліття. Росія (53%) та Україна (35%), а також усі держави СНД (53% по співдружності) досягли лише половини рівня 90-го у 1999 р. У 1989 р. відношення між ВВП Росії та Польщі становило 7:1; у 1998 – приблизно 3: 1.

Під час періоду рецесії у Росії в 1990-1998 рр, обсяг виробництва промислових товарів зменшився на 60% та у серпні 1998 року сягнув найнижчої

точки – 37% від рівня 1990 року. Майже через 10 років після цих подій, обсяг виробництва склав 66% від показника січня 1990 року. Незважаючи на відновлення промисловості країни, у Росії не було сильної економічної системи на порозі світової кризи. Більше того, темпи зростання промисловості, особливо таких галузей, як залізвидобування та металургія, значно сповільнилися у 2000-х роках на фоні загального сповільнення економічного зростання.

Інші країни СНД характеризувалися схожими тенденціями у цей період. У відносних показниках найбільший спад було зафіксовано в країнах СНД і Балтії. В Латвії показник реального ВВП в 2009 р. в порівнянні із 2008 р. знизився на 17,7%, натомість в Україні на 14,8% [46].

Аналіз наукових джерел дає підставу стверджувати, що в основному в постсоціалістичних країнах відбувався спад, а потім підйом і стабілізація частки промислового сектора. Водночас, в більшості країн не відбулося відновлення обробної промисловості до рівня 1990 року, окрім Угорщини, Польщі та Чехії, де впродовж аналізованого часового періоду спостерігалися тенденції росту. Як наслідок, в Угорщині частка обробної промисловості зросла з 20,89% до 23,45% у 1990 і 2011 рр. відповідно, у Чехії – 27% у 2013 р. проти 23,4% у 1990 р. У Польщі після деякого спаду показники повернулися на рівень, аналогічний з періодом, який передував реформам, а саме 20,8% у 1990 р. та 20,45% у 2011. Розширення ЄС створило нові можливості для європейського бізнесу не лише з точки зору розширення ринку збуту, але й реорганізації виробничого ланцюга в межах Європи, для використання конкурентних переваг «нових» членів ЄС. Та все ж усвідомлення того, що переваги, пов'язані з дешевою працею східноєвропейських країн, є тимчасовими, змушує Євросоюз вживати заходів для підтримки необхідного розвитку промисловості та нарощування темпів зростання продуктивності праці.

Таким чином, можна стверджувати, що у деяких постсоціалістичних країнах відбулася докорінна зміна промислового сектора, коли неефективні старі підприємства не пережили структурних змін та були замінені новими. Однак у деяких країнах, (Україна, Білорусь та Азербайджан) відбувся драматичний спад

та занепад сектора обробної промисловості. Натомість, у Білорусі рівень зайнятості у виробництві залишається одним з найвищих серед постсоціалістичних країн.

Запровадження ставки ПДВ до 28-30% у 1992-1993 рр. у країнах СНД закономірно призвели до знищення переважної більшості інноваційних та високотехнологічних виробництв, зупинення і перепрофілювання оборонних підприємств і загального спаду виробництва із неминучими соціально-економічними наслідками – масовим безробіттям, виїздом науковців і кваліфікованих робітників, які працювали в галузях високих технологій, за кордон тощо. Усі ці явища характеризують ефекти «деіндустріалізації».

Процеси деіндустріалізації супроводжувалися також «сировинізацією», тобто заміщенням складних, наукомістких, інноваційних виробництв сировинними із неминучим занепадом обробних галузей. Ці явища зачепили більшість «периферійних» країн світу, перетворюючи їх на сировинні придатки й ареали збуту готової продукції високорозвинених авангардних країн. Об'єктивні за своєю природою глобалізаційні процеси супроводжувались складними реформаційними соціально-економічними процесами у більшості країн світу (реформи у постколоніальних країнах набули назви «неоколоніалізм», а в постсоціалістичних країнах – «ринкові реформи», які здебільшого мали псевдоринковий характер).

У новому тисячолітті процеси деіндустріалізації на фоні глобалізації, охопивши країни і континенти, почали втрачати однозначність. У деяких донедавна «авангардних» країнах Заходу виявилися ознаки стагнації, до країн Сходу почалися переміщуватися підприємства, адміністрації й капітали, що обернулося підвищенням їх конкурентоспроможності і зростанням прибутків.

Нині усе частіше в економічній літературі з'являється поняття «нова індустріалізація», що пов'язано зі стратегічними завданнями, які повинні розв'язати країни пострадянського простору, що пройшли у своєму розвитку процеси деіндустріалізації від середини 80-х років минулого століття. Відомо, що своєрідним чутливим барометром стану економіки є обсяги та динаміка

інвестицій. Значні їх розміри свідчать про модернізацію виробничого потенціалу, використання нових технологій, удосконалення організації праці тощо. Невеликі інвестиції, навпаки, вказують на відсутність перспектив для економічного розвитку.

Практика доводить, що в постсоціалістичних країнах реформи відбувалися шляхом заміни старих неефектних підприємств на нові за допомогою прямих іноземних інвестицій.

Відомо, що своєрідним індикатором стану економіки країни є обсяги та динаміка прямих іноземних інвестицій. Ліберальні й неоліберальні науковці дотримуються позиції про позитивний вплив прямих іноземних інвестицій як одного джерела економічного зростання. Значні їх розміри свідчать про модернізацію виробничого потенціалу, використання нових технологій, удосконалення організації праці тощо. Невеликі інвестиції, навпаки, вказують на відсутність перспектив для економічного розвитку.

Прямі іноземні інвестиції відіграли важливу роль у постсоціалістичних країнах у 1990-х роках. За результатами дослідження, Чехія, Угорщина та Польща отримали майже 75% всіх прямих іноземних інвестицій у Центрально-Східну Європу, включаючи країни Балтійського регіону. Базуючись на даних на душу населення, інвестори надавали перевагу невеликим країнам, таким як Естонія (947 дол. США), Латвія (634 дол. США) та Словенія (596 дол. США). Таким чином, інвестиції у ці країни склали приблизно 3-4% від їхнього ВВП, натомість, наприклад, у Росії аналогічний показник був на рівні 1%.

Попри це, аналіз наукових джерел [46;67;94] дає підставу стверджувати, що в багатьох країнах відбувався підйом і стабілізація частки промислового сектора (табл. 2.8).

Порівняльна перевага країни для іноземних інвесторів, виміряна шляхом відношення прямих іноземних інвестицій до ВВП, показує беззаперечну перевагу Угорщини та Естонії з рівнем у 39 та 35% відповідно (табл. 2.9). Ці країни стали лідерами за рівнем прямих іноземних інвестицій, тоді як Чехія та Латвія демонстрували середньосвітовий показник у 15%.

Таблиця 2.8

Рецесія та зростання у постсоціалістичних країнах

Країна	Кількість років зниження ВВП	Середньорічний темп приросту ВВП, %			ВВП, 1997 (1989=100%)	Рейтинг
		90-93	94-97	90-97		
Польща	2	-3,1	6,3	1,6	111,8	1
Словенія	3	-3,9	4,0	0,0	99,3	2
Чехія	3	-4,3	3,6	-0,4	95,8	3
Словаччина	4	-6,8	6,3	-0,3	95,6	4
Угорщина	4	-4,8	2,5	-1,1	90,4	5
Узбекистан	5	-3,1	-0,3	-1,7	86,7	6
Румунія	4	-6,4	2,1	-2,2	82,4	7
Албанія	4	-8,8	4,9	-2,0	79,1	8
Естонія	5	-9,7	4,1	-2,8	77,9	9
Хорватія	4	-9,9	3,0	-3,4	73,3	10
Білорусь	6	-5,4	-2,6	-4,0	70,8	11
Болгарія	6	-7,4	-3,6	-5,5	62,8	12
Киргизстан	5	-9,3	-2,4	-5,8	58,7	13
Казахстан	6	-6,7	-6,0	-6,3	58,1	14
Латвія	4	-13,8	2,2	-5,8	56,8	15
Македонія	6	-12,9	-0,8	-6,9	55,3	16
РФ	7	-10,1	-5,3	-7,7	52,2	17
Туркменістан	7	-4,5	-12,5	-8,5	48,3	18
Литва	5	-18,3	0,5	-8,9	42,8	19
Вірменія	4	-21,4	5,4	-8,0	41,1	20
Азербайджан	6	-14,5	-5,7	-10,1	40,5	21
Таджикистан	7	-12,2	-8,4	-10,3	40,0	22
Україна	8	-10,1	-12,1	-11,1	38,3	23
Молдова	7	-12,6	-10,2	-11,4	35,1	24
Грузія	5	-24,1	2,9	-10,6	34,3	25

Джерело: складено автором на основі [162]

Таблиця 2.9.

Прямі іноземні інвестиції у країни Центральної та Східної Європи,
1989-1999 рр.

Країна	Прямі іноземні інвестиції (млрд. дол. США)	Прямі іноземні інвестиції на одну особу (дол. США)
Чехія	13,5	1350
Угорщина	18,3	1830
Польща	24,8	653
Країни Центральної Європи, Балтики і Балканського півострова	72,1	566
Країни колишнього СРСР	23,7	84

Джерело: сформовано автором на основі [58]

Таким чином, прямі іноземні інвестиції помітно вплинули на економічне зростання у деяких країнах центрально-східної Європи. Вони створили передумови для зростання внутрішнього виробництва в Польщі. Можна стверджувати, що обсяги інвестицій у національну економіку Польщі після істотного спаду в 1990-1991 рр. поступово збільшувалися, а з 1994 року розпочався справжній інвестиційний вибух. Він тривав до кінця десятиліття, коли розмір інвестицій у 1997 році перевищив рівень 1990 року удвічі. Транснаціональні компанії також відіграли значну позитивну роль у структурній перебудові та підтримці економічного зростання у цих країнах.

Росія, інші країни СНД і більша частина країн Балканського регіону досягли мінімального прогресу у реструктуризації. Прямі іноземні інвестиції в ці країни були мінімальними і спрямовувалися переважно у видобувні галузі нафти, газу та сировинних матеріалів, а тому для них експорт не став основною рушійною силою економічного розвитку. Динамічні тенденції спостерігалися лише у видобувній промисловості, тоді як обробна виробляла неконкурентні товари для внутрішнього ринку.

Ключові елементи трансформаційних реформ у постсоціалістичних країнах – отримання нових технологій, поява високотехнологічних галузей, і створення конкурентоспроможної, високопродуктивної експортної сфери – в

більшості випадків не були досягнуті. Цей процес розпочався лише на момент початку 2000-х рр. в Угорщині, Польщі, Чехії та Словаччині. Балканські країни та Росія з іншими членами СНД, тобто близько двох третин колишнього радянського блоку, навіть не наблизилися до початку процесу технологічно-структурного перетворення та спустилися в затяжну і глибоку кризу.

Отже, збільшення інвестування господарства слід розглядати як важливу передумову виходу країни з економічної кризи. Для прикладу, прямі іноземні інвестиції, для яких в Польщі були створені сприятливі умови, відіграли помітну роль в стабілізації економіки. Посприяла цьому процесу також практика повної лібералізації іноземних підприємств, які почали успішну господарську діяльність. Натомість, в українську промисловість подібного роду інвестицій було вкладено в кілька разів менше, ніж у господарські структури Польщі. Вони становили лише незначну частину від тодішніх потреб країни, які визначалися у 40-50 млрд дол. щорічно. Різниця в обсягах названих надходжень стає ще помітнішою, якщо їх зіставити з кількістю населення обох країн, тобто на душу населення. Щодо України, то цей показник виявився значно меншим з тієї причини, що впродовж 90-х років у ній проживало, у середньому, на 10 млн населення більше, ніж у сусідній країні. Варто також зазначити, що у згаданий період у Польщі вже функціонувало понад 30 тис. спільних підприємств з участю іноземного капіталу, а в Україні – всього кілька тисяч. Як свідчать статистичні дані, починаючи з 2004 року надходження прямих іноземних інвестицій було еквівалентним 3,3% ВВП та 17,9% загальних капіталовкладень у основні фонди (порівняно з 1,8% та 11,4% відповідно у 1994 році). Стосовно підприємств з участю іноземного капіталу, то на їх частку в зазначеному році припадало вже близько 57% загального експорту Польщі та понад 60% імпорту.

Маємо підстави для припущення, що наведені факти могли бути одними з найбільш суттєвих, які впливали на хід реформ, їх результативність в Україні та Польщі, відіграючи все помітнішу роль в економічному розвитку обох країн.

М. Мальський та Ю. Біленко наголошують, що аналізуючи державну інвестиційну політику у ЄС та зміни Пакту стабільності і зростання, суворі

норми бюджетного законодавства сильно обмежать розвиток фіскального простору, що, скоріше за все, буде перешкоджати зростанню держаного інвестування [52].

Допоміжну роль у державних програмах ЄС з підтримки інвестицій відіграє бюджет ЄС, який спрямований на поліпшення використання коштів Спільноти шляхом перепрограмування коштів на кінець завершального періоду дії програм та скорочення частки національного фінансування через тимчасове підвищення ставок співфінансування до 95% для допомоги країнам-членам, які зазнають найбільших труднощів (Греція, Угорщина, Ірландія, Латвія та Португалія).

Проекти, в які Європейський Інвестиційний Банк вкладає гроші, повинні відповідати певним критеріям, зокрема [48]:

- сприяти виконанню завдань ЄС, зокрема, підвищувати конкурентоспроможність європейської промисловості і малих підприємств, стимулювати розвиток інформаційних та інноваційних технологій, зберігати навколишнє природне середовище, покращувати освіту та охорону здоров'я;
- здійснюватись передовсім на користь відсталих регіонів;
- залучати додаткові джерела фінансування.

Крім того, Європейський Інвестиційний Банк надає позики і гарантії з метою фінансування проектів у ключових секторах економіки, а саме [48]: проекти розвитку відсталих регіонів; проекти модернізації окремих підприємств і розвитку абсолютно нових видів діяльності, коли проекти за масштабом чи, зважаючи на інші особливості, не можуть повною мірою фінансуватися за рахунок коштів окремої країни; проекти, якими цікавляться декілька країн та які не можна вповні фінансувати з інших джерел, що є у розпорядженні окремих країн. Переважну більшість позик Європейський Інвестиційний Банк надає всередині ЄС, однак значна частина позик спрямована на допомогу майбутнім членам.

Окрім вже проаналізованих чинників, доречно звернути увагу на деякі моменти, що стосуються впливу економічних реформ на соціальну сферу. Для

порівняння як вихідний пункт нами взято 1990 рік, коли національний дохід на душу населення в Україні та Польщі був приблизно на однаковому рівні. Можна припустити, що і стандарти життя населення обох країн також були майже однакові. Натомість, у другій половині згаданого десятиліття ситуація почала поступово змінюватися не на користь України. У цей період сумарна вартість ВВП, згідно з офіційним курсом валют, дорівнювала: в Україні 49,7 млрд дол. США, а в Польщі – 133,5 млрд дол. США. Якщо зіставити ці величини з демографічним потенціалом обох країн, то виявляється, що на одного жителя України припадає менше 1000 дол., а на одного жителя Польщі – майже 3500 дол. Водночас на початковому етапі ринкових перетворень економіки Польщі, внаслідок впровадження реальних роздрібних цін, рівень життя в країні помітно знизився. Так, реальна заробітна плата в 1992 році була на 25% меншою, ніж у 1989. Згодом, однак, почалося поступове підвищення цього показника. Зник дефіцит продовольчих і промислових товарів, значно поліпшилася їх якість. У доларовому еквіваленті зростання середньої заробітної платні виглядало так: 1989 рік – 69 дол., 1990 рік – 149; 1994 рік – 250; 1997 рік – 320, в середині 1998 року – близько 380; на початок нинішнього століття вона сягнула до 1000 дол. США. Тому можна стверджувати, що здійснення радикальних соціально-економічних перетворень спричинило, якщо брати в загалом, підвищення рівня життя польського населення, хоча це було й досягнуто внаслідок значної майнової диференціації. Так, вважається, що життєвий рівень 1/3 сімей у Польщі залишається надто низьким і є гіршим порівняно з тим, який був у них в середині 80-х років.

В Україні згадані процеси, тобто фінансово-економічне оздоровлення господарства, відбувалося не так успішно, як у сусідній країні. На початку 90-х рр. спостерігалися, як вже згадувалося, суттєвий спад промислового виробництва, гіперінфляція, відчутне зuboжіння населення.

Цікавим у цьому контексті є приклад США, де скорочення індустріального сектора та, відповідно, кількості робочих місць розпочалося у період до Великої депресії внаслідок зростання показника продуктивності праці у промисловому

секторі. Варто відзначити, що це позитивний фактор, адже свідчить про суттєве збільшення валової доданої вартості у ВВП країни. Таким чином, у США відбувалася деіндустріалізація, основною характеристикою якої стало зростання ефективності індустрії, тобто «позитивна деіндустріалізація». Проте із початку 70-х рр. спостерігалися тенденції закриття заводів і фабрик або їх перенесення у інші країни з метою здешевлення виробництва. Пік спостерігався у 1990-2009 рр., адже частка обробної промисловості у ВВП країни знизилася на 6 в.п. до 11%. Проте, починаючи із 2009 і до 2012 р., цю тенденцію було переборено, а частка обробної промисловості у ВВП зростає до 11,9% [85].

У країнах Латинської Америки процеси деіндустріалізації стали наслідком впливу факторів, які умовно можна віднести до інструментів неоліберальної концепції макроекономічного регулювання. У 1990-ті роки до таких було віднесено:

1) лібералізацію сфери зовнішньої торгівлі, що результувалося закриттям багатьох промислових підприємств, які не витримали жорстку конкуренцію;

2) завищення банківського проценту, що спрямовувалося на стримування інфляції, проте це стимулювало блокування інвестиційних ресурсів, що необхідні для виробництва;

3) завищення обмінного курсу як антиінфляційний засіб, який водночас стимулює імпорт товарів та послуг і пригнічує експорт, що суттєво підірвало конкурентоспроможність товарів промислової групи.

У підсумку, у всіх провідних латиноамериканських країнах впродовж останнього тридцятиріччя суттєвих змін не відбулося у виробництві доданої вартості. В Аргентині, Бразилії, Мексиці частка обробної промисловості у світовій доданій вартості зменшилась у 2013 р. у порівнянні із 1980 р. (із 0,86% до 0,67% – в Аргентині; із 2,67% до 1,64% – у Бразилії; із 2,06% до 1,72% – у Мексиці; натомість у Чилі цей показник суттєво не змінився, адже у 1980 р. він складав 0,2%, а у 2013 р. – 0,22%) [93].

Окремі дослідники вважають, що деіндустріалізація у латиноамериканських країнах стала наслідком системних неоліберальних

реформ, які призвели до суттєвого скорочення обробних галузей та посприяли зростанню сфери аграрно-сировинного виробництва. Водночас розуміння негативного характеру процесу деіндустріалізації у політичних колах окремих країн Латинської Америки, зокрема Бразилії, результувалося пошуком альтернативних цьому процесу програм. Однією з найбільш істотних рис перехідної економіки є глибоке падіння виробництва, що зумовлено тим, що у перехідній економіці втрачають силу передусім старі інститути та механізми діяльності, а нові ринкові ще тільки формуються.

Процеси у перехідних економіках стали результатом не лише ринкової трансформації, а й наслідком світових тенденцій поступу до розвитку постіндустріального суспільства. У цьому плані основним завданням трансформаційних економік є не просто реформувати свою економічну систему для створення ринкових умов господарювання, а створити передумови для розвитку постіндустріального типу суспільства із притаманними йому якісними особливостями і ціннісними ідеалами, у тому числі у економічній сфері.

На думку багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, практичний хід реформ у країнах Центрально-Східної Європи і колишнього СРСР вказує на те, що для цих країн характерна деіндустріалізація національних економік, і здебільшого цей процес не корелюється із рухом країни до постіндустріального суспільства. Натомість спостерігається зниження частки високотехнологічного виробництва та зростання ресурсозатратних виробництв, які пов'язані із первинним обробленням сировини.

Проте рух перехідних економік до постіндустріального суспільства має деякі особливості порівняно із розвиненими ринковими державами. У трансформаційних економіках на передові позиції виступає імпорт інновацій та нових технологій, оновлення основних фондів, упровадження світових стандартів якості. Аналіз економічних перетворень та досвід, набутий у країнах Центральної і Східної Європи, дає змогу виділити найбільш вірогідні тенденції та закономірності трансформаційної економіки для здійснення ринкових перетворень. До рис трансформаційного спаду передовсім можна віднести такі:

перехід від ринку продавця до ринку покупця; структурну перебудову, яка в перехідний період протікає інтенсивніше, ніж у звичайному економічному циклі; порушення економічної координації, яке супроводжується невизначеністю та ризиком; незавершеність інституційних перетворень та невизначеність права власності; відсталість фінансового сектора; скорочення інвестицій; зuboжіння великої частини населення і швидка диференціація доходів; високі показники інфляції та гіперінфляція тощо.

Отже, в економіці перехідного типу відбуваються структурні зрушення, які можна характеризувати як структурну перебудову, яка потребує формування певного механізму, зокрема засобів, форм та методів, які сприятимуть здійсненню перебудови у найкоротші строки та з максимальним ефектом. У кожній країні існує своя специфіка структурної перебудови, але є й дещо загальне, до чого належить процес нагромадження капіталу. У контексті структурних трансформацій, які поступово поширюються у світовому економічному просторі, перевагу отримують сфери обробної промисловості і послуг, куди здійснюється переміщення капіталу і висококваліфікованої робочої сили. При цьому, інші галузі характеризуються гострим дефіцитом факторів виробництва, що сприяє посиленню депресивності їх стану.

В умовах сьогодення позитивним проявом процесу деіндустріалізації є: розвиток сервісної економіки; ноосферизація виробництва; перехід до нової економіки. Це знайшло відображення у трансформації структури торгових потоків у світі, зростанні частки наукомістких та інноваційних товарів, в підвищенні значення інтелектуального капіталу у забезпеченні конкурентоспроможності економіки. Негативним аспектом у цьому контексті виступає загроза повернення до традиційних застарілих і архаїчних структур господарювання у країнах, які розвиваються, і у перехідних економіках через їхню неконкурентоспроможність та слабкість ресурсної бази.

Сьогодні модель економічної політики багатьох розвинених країн світу характеризується неефективністю, адже вона не досягнула очікуваних результатів і спрямована передовсім на стримування інфляції за умови

одночасного укріплення споживання і торгівлі, сфери послуг. У реальному секторі натомість відбувається згортання виробництва та його перенесення у країни так званої нової індустріалізації. При цьому, лідером деіндустріалізації на поч. XXI ст. є США, передовсім внаслідок впливу кризи 2008 р. та загрози соціальних загострень. У останніх десятиліттях у США назривала така криза, що прослідковувалося у відставанні експорту від імпорту, а також зростанні благополуччя та внутрішнього попиту через зростання обсягів кредитів. У результаті відбулося зростання закредитованості населення та його перевантаження боргами. Заробітні плати у сфері послуг у середньому були в 1,5 раза нижчими, ніж на виробництві, що пов'язано з розповсюдженістю часткової і тимчасової зайнятості у сфері послуг. Ще одним чинником кризи стало зростання соціальної нерівності, що спостерігався у США, починаючи із 1980-х рр. та знижує величину внутрішнього попиту. З іншого боку, деіндустріалізація призводить до перекосів у банківській системі.

Практика показує, що в результаті деіндустріалізації рано чи пізно настає ситуація «багато вільних грошей – мало хороших угод». Як наслідок, впродовж 2000-х рр. спостерігалось суттєве скорочення питомої ваги промислового сектору в ВДВ в усіх економіках, окрім ФРН, адже у цій країні цей показник за дванадцять років не змінився. Промисловість Німеччини відзначається високою конкурентоспроможністю, що пов'язано з її інноваційною складовою. Це результувалося тим, що економіка цієї країни характеризувалася стійкістю та пододала кризу 2008-2009 рр. доволі легко завдяки високому рівню конкурентоспроможності промисловості.

В умовах сьогодення у ЄС впроваджується Стратегія економічного розвитку до 2020 р., в основі якої лежить промислова політика, що спрямована на розвиток високотехнологічного сектора [68].

Тренд у бік створення нових робочих місць у сервісному й інформаційному секторах одночасно із відповідним зменшенням зайнятості у первинному, аграрному, і вторинному секторах вважається ознакою становлення постіндустріальної економіки. Зсув у структурі зайнятості від обробної

промисловості до сфери послуг зумовлений економічним розвитком, а також вищим рівнем продуктивності в промисловій сфері порівняно із сервісною. У цьому контексті деіндустріалізація розглядається як природний процес у перебігу поступального економічного розвитку [80]. При цьому, розвиток ринку повинен відбуватися під стимуляційним впливом науково-технічного прогресу та поділу праці [41].

У цьому зв'язку Г. Дугінець зазначає, що до проблем, які безпосередньо пов'язані із розвитком міжнародної економіки в умовах ХХІ ст., перш за все, слід віднести «глобальні структурні перетворення міжнародних економічних відносин», адже вони впливають на усі сфери життєдіяльності людини. Ключовими проявами таких перетворень є зростаюча інтенсивність розвитку науково-технічного прогресу, зміна суспільного менталітету, зв'язків та бізнес-процесів [23].

Висновки до розділу 2

1. Аналіз впливу економічних ефектів деіндустріалізації на економічний розвиток більшості країн світу показав, що деіндустріалізація означає явище з негативним відтінком, адже призводить до зменшення питомої ваги промислового виробництва та зниження конкурентоспроможності промислових підприємств. Доведена відносна «новизна» явища деіндустріалізації в економіці, що супроводжується відсутністю стандартизованого критерію чи способу його вимірювання. Переважна більшість науковців зосереджуються на аналізі структури зайнятості, частці промислового виробництва, не акцентуючи увагу на визначенні критеріїв вимірювання. Відтак у контексті виділення основних проявів деіндустріалізації, з-поміж яких: процес поступового переходу від виробництва товарів до виробництва послуг, зниження промислового виробництва у експорті країни чи регіону, акцентовано увагу на особливостях цих проявів.

2. У контексті двокомпонентного розкладу змін рівня зайнятості у виробництві та трикомпонентного розкладу змін частки виробництва у загальній зайнятості визначено основні тенденції зміни доданої вартості (а саме, рівня і частки у загальній доданій вартості); зайнятості (зокрема, рівня і частки загальної зайнятості); продуктивності у секторах виробництва в окремих країнах. Запропоновано вимірювати явище деіндустріалізації у контексті визначення критеріїв у взаємозв'язку з ефектами трудомісткості виробництва (вимірює внесок змін у трудомісткість виробництва до змін частки виробництва у загальній структурі зайнятості) і ефектом секторного зростання сектора (вимірює зміну частки виробництва в загальній доданій вартості у відношенні до зміни частки виробництва в структурі зайнятості).

3. Доведено, що сучасні процеси деіндустріалізації розгортаються як між промислово-розвиненими країнами, так і охоплюють країни, що розвиваються. Встановлено, що глобалізація зміцнює позиції країн першої групи, надаючи їм додаткові переваги. Водночас, процеси глобалізації в контексті міжнародного поділу праці можуть результуватися замороженням нинішнього стану менш розвинених країн, – так званої «світової периферії», що перетворюються в об'єкти, а не суб'єкти деіндустріалізації.

4. Визначено, що у високорозвинених країнах існує тенденція до зростання частки сфери послуг у структурі ВВП та зайнятості, але високорозвинений промисловий сектор усе-таки залишається основою забезпечення високого рівня економічного розвитку. У країнах, які розвиваються, має місце швидка індустріалізація, що проявляється не стільки у зміні співвідношення між промисловістю та послугами на користь першої, скільки у значно вищих темпах нарощування промислового виробництва порівняно з іншими групами країн.

У країнах з перехідною економікою та у слаборозвинутих з технологічно відсталим виробництвом, низькими доходами і продуктивністю відбувається «передчасна деіндустріалізація», коли виробництво заміщується послугами, зокрема, торгівлею, орендою, ремонтом тощо.

5. У результаті проведеного економічного аналізу процесів деіндустріалізації у внутрішньому виробництві та зовнішній торгівлі в Україні обґрунтовано тенденції, які негативно вплинули на формування орієнтиру розвитку національної економіки: орієнтація на швидке зайняття Україною вигідних позицій у системі міжнародного поділу праці; відкриття внутрішнього ринку для імпортних товарів, що супроводжувалося широкомасштабним падінням національного виробництва.

6. На забезпечення сталого розвитку України негативно вплинули три масштабні економічні кризи за період її незалежності: перша економічна криза 1991-2000 рр., коли глибина падіння економіки була однією з найбільших, друга 2008-2010 рр., що була викликана першою фазою глобальної світової фінансово-економічної кризи 2008-2010 рр., третя соціально-економічна криза розпочалася в 2013 році, виникла внаслідок складного економічного та політичного стану в країні. Сумарні втрати, яких зазнала Україна в 2013–2016 роках сукупно визначаються: падінням економіки – біля 30%; втратою 41.8 тис. кв. км території (6.9 %); втратою населення – біля 5 млн осіб (12–13 %).

Основні результати дослідження, викладені в даному розділі, опубліковано в наукових працях автора: [9; 10; 12; 14; 15].

РОЗДІЛ 3

МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ

3.1. Моделювання каузального зв'язку деіндустріалізації та окремих параметрів економічного розвитку країн світу

В умовах сьогодення тенденції до подолання деіндустріалізації в економіці є характерними для великої кількості країн, вимагаючи при цьому різних підходів до запуску та підтримки процесу. З метою виявлення причиново-наслідкового зв'язку між деіндустріалізацією економіки і окремими економічними факторами проведемо кореляційно-регресійний аналіз. Підсумовуючи аналітичні розрахунки та висновки щодо закономірності економічного розвитку країн та процесів деіндустріалізації, здійснимо постановку гіпотези про існування тісного причиново-наслідкового (каузального) зв'язку між посиленням деіндустріалізації й окремими параметрами економічного розвитку країн світу, який відрізняється коротко-, середньо- та довготерміновими перспективами, а також ступенем інноваційності економіки. Таким чином, масштаби деіндустріалізації економіки країн світу збільшуються з часом: у короткостроковій перспективі деіндустріалізація здебільшого залежить від технологізації промисловості та дефлятора ВВП, а в довгостроковій перспективі – від високотехнологічного виробництва та рівня комерціалізації наукових розробок.

Стрімкість відновлення порівняльних переваг промисловості США за затратами спричинило падіння частки промислового виробництва у ВВП країни та мінімізації його виведення за кордон. Реальними передумовами економічного зростання США й ефективної деіндустріалізації економіки, крім здешевлення енергоресурсів, можна виокремити наукомістке виробництво, зростання продуктивності інноваційної праці, збільшення обсягів інвестицій в інфраструктуру й розвиток освітньої системи.

Умовні позначення для економетричного моделювання подано у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Умовні позначення економічних факторів та інструментальної змінної
(рівень деіндустріалізації)

№	Фактори	Позначення
1.	Високотехнологічний експорт (виробленого експорту)	EXPORT
2.	Валовий капітал (% ВВП)	CAPIT
3.	Рівень зайнятості населення у промисловості (загальної кількості зайнятості) (методологія МОП)	EMPL
4.	Переробна промисловість, додана вартість (ВВП)	MAN_IND
5.	Промисловість, будівництво, додана вартість (% ВВП)	MANUF
6.	Зростання ВВП (річний)	GDP
7.	Тривалість життя при народженні, загальна (роки)	LIFE
8.	Інфляція, дефлятор ВВП (річний)	INFL
9.	Індекс умов торгівлі (2000 р. базовий)	INDEX
10.	Рівень безробіття (загальної робочої сили) (методологія МОП)	EMPL
11.	Рівень деіндустріалізації національного господарства	DEIND

Джерело: складено автором

Так, на підставі емпіричних розрахунків можна стверджувати, що для таких країн як США, Велика Британія і Канада, найбільший зв'язок за шкалою Чеддока мають високотехнологічний експорт (коефіцієнт кореляції рівний 0,696), рівень зайнятості населення у промисловості та річне зростання ВВП (0,607; 0,646). Помірний вплив на процес деіндустріалізації спостерігається на додану вартість промисловості і будівництва (0,353), а також індекс умов торгівлі (0,478).

Помітна відсутність суттєвого впливу валового капіталу і переробної промисловості. Передусім, це пояснюється тим, що у цих країнах поширені процеси цифрової трансформації економіки, електронної комерції, які сприяють розвитку сфери послуг.

Результати дослідження представлено у табл. 3.2.

Для зазначених чинників змодельуємо лінійну пряму залежність, що дасть змогу обчислити частинний вплив кожного фактору на результативну ознаку (рівень деіндустріалізації). Залежність деіндустріалізації економіки для країн англо-американської групи від факторів визначено за допомогою методу найменших квадратів з інструментальними змінними (2SLS), який враховує

можливість взаємної причиновості між залежними змінними. Примітно, незалежною змінною є рівень деіндустріалізації у формі розрахованого індексу (п. 2.1).

Таблиця 3.2

Взаємозв'язок деіндустріалізації та окремих параметрів економічного розвитку: країни англо-американської групи

Змінні	Стандартне відхилення	Коефіцієнт кореляції	Коефіцієнт детермінації	t - критерій Стюдента, t(3)	Рівень значущості	Constant Y	Коефіцієнт нахилу(Y)	Constant X	Коефіцієнт нахилу (X)
EXPORT	0,101	0,696	0,485	5,820	0,000	-0,112	2,085	0,401	0,233
CAPIT	0,056	-0,003	0,000	-0,018	0,986	1,276	-0,005	0,729	-0,002
EMPL	0,051	0,607	0,368	4,577	0,000	0,658	0,918	0,196	0,401
MAN_IND	0,082	0,084	0,007	0,507	0,615	0,919	0,204	0,690	0,035
MANUF	0,037	0,353	0,125	2,262	0,030	1,028	0,385	0,304	0,324
GDP	0,159	0,646	0,418	5,083	0,000	-1,827	3,057	0,673	0,137
LIFE	0,008	-0,229	0,053	-1,413	0,166	1,936	-0,056	2,517	-0,944
INFL	0,181	0,321	0,103	2,031	0,050	-1,015	1,726	0,713	0,060
INDEX	0,014	0,478	0,228	3,264	0,002	1,862	0,191	-1,666	1,196
EMPL	0,099	-0,253	0,064	-1,571	0,125	1,294	-0,747	0,791	-0,086

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення Statistica 7

Усі значення факторів і результативної ознаки зведені до однорідного ряду (прологарифмовано) та «очищені» від сезонності, що дає змогу отримати високі оцінки достовірності побудованої моделі. У запропонованій економіко-математичній моделі (формула 3.1) скориговане значення коефіцієнтів детермінації (R^2_{adj}) становить 0,986, а статистики Дарбіна-Ватсона (DW) перебувають у допустимих межах, не виявляючи автокореляції залишків.

$$DEIND_1 = 0.565 - 0.220EMPL + 0.137INFL - 0.339GDP + \\ + 0.043INDEX - 0.311MANUF + 0.146CAPIT$$

$$R^2_{adj} = 0.986 \quad DW=2.05 \quad (3.1)$$

Значущість моделі перевірено за допомогою показників детермінації, t-критерію Ст'юдента, критерію Фішера тощо (табл.3.3).

Таблиця 3.3

Результати множинної регресійної залежності рівня деіндустріалізації країн англо-американської групи від окремих параметрів економічного розвитку

Змінні	Параметри регресії					
	Стандартизовані регресійні коефіцієнти Beta	Стандартна похибка Beta	Нестандартизовані регресійні коефіцієнти Beta	Стандартна похибка Beta	t- критерій Стюдента, (t(28))	Рівень значимості, (p)
Вільний член			0,565160	0,191398	2,95280	0,006311
EMPL	-0,660194	0,03767	-0,220447	0,012579	-17,5250	0,000000
INFL	0,646686	0,024826	0,136727	0,005249	26,04869	0,000000
GDP	-0,820182	0,10094	-0,338921	0,041713	-8,12511	0,000000
INDEX	0,229103	0,026956	0,042543	0,005006	8,49916	0,000000
MANUF	-0,470381	0,08396	-0,310817	0,055483	-5,60199	0,000005
CAPIT	0,241786	0,060318	0,145858	0,036387	4,00852	0,000411
Оцінка достовірності						
Коефіцієнт множинної кореляції					0,99482160	
Коефіцієнт детермінації					0,98967002	
F-критерій Фішера					298,06	
Ступені свободи					9,28	
Стандартна похибка оцінка					0,00393	

Примітка: оцінка здійснена методом покрокової регресії з F-виключенням

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення EViews 11

При зменшенні річного ВВП рівень деіндустріалізації економіки країн англо-американської групи буде зростати, а зменшення усіх інших досліджуваних показників спричиняє зростання рівня деіндустріалізації. Таким чином, можна стверджувати, що динаміка реального ВВП країн завжди буде причиною дисбалансу між сферами промисловості та послуг. Так, при зменшенні середньооблікової кількості зайнятості у промисловості рівень деіндустріалізації

економіки зросте на 0,22%, а відсоткового співвідношення валової доданої вартості у промисловості та будівництві до ВВП – на 0,31 %.

Для країн з високим рівнем доходів простежується зв'язок деіндустріалізації з тими факторами, які визначають високотехнологічні процеси та інноваційну діяльність (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Взаємозв'язок деіндустріалізації окремих параметрів економічного розвитку:

країни з високим рівнем доходів

Змінні	Стандартне відхилення	Коефіцієнт кореляції	Коефіцієнт детермінації	t - критерій Стюдента, t(3)	Рівень значущості	Constant Y	Коефіцієнт нахилу(Y)	Constant X	Коефіцієнт нахилу (X)
EXPORT	6,276	0,729	0,531	1,564	0,012	10,390	10,265	0,639	0,002
CAPIT	2,334	0,672	0,452	0,862	0,030	20,908	2,117	0,613	0,002
EMPL	3,925	0,036	0,001	0,436	0,664	23,247	1,802	0,649	0,001
MAN_IND	3,685	0,440	0,194	5,884	0,000	2,579	20,536	0,513	0,009
MANUF	3,426	0,401	0,161	5,257	0,000	12,905	17,402	0,440	0,009
GDP	2,221	0,236	0,056	2,911	0,004	-2,515	6,626	0,651	0,008
LIFE	1,766	-0,223	0,050	-2,743	0,007	83,474	-4,981	1,466	-0,010
INFL	1,117	0,037	0,001	0,447	0,656	1,097	0,526	0,663	0,003
INDEX	4,547	0,440	0,194	5,882	0,000	81,042	25,331	-0,082	0,008
EMPL	4,539	-0,361	0,130	-4,643	0,000	22,334	-20,735	0,720	-0,006

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення Statistica 7

Так, високий зв'язок спостерігається з експортом високотехнологічної продукції та валовим капіталом (коефіцієнт кореляції рівний 0,729 і 0,672 відповідно). Помірний вплив мають такі регресори, як додана вартість у обробній промисловості, будівництві та індекс умов торгівлі (0,440; 0,401 і 0,440 відповідно). Найменш помітний вплив на процеси деіндустріалізації у цих країнах має частка зайнятого населення у промисловості і рівень інфляції (0,036 і 0,037 відповідно). Безробіття і тривалість життя населення обернено впливають на процеси деіндустріалізації країн з високим рівнем доходів.

Країни з високими доходами пройшли процес структурних перетворень, їхній економічний центр тяжіння перемістився поступово від сільського господарства до сфери виробництва, а потім – до сфери послуг. Тому процес деіндустріалізації за сучасних умов залежить на 0,44 % від річного росту ВВП і на 0,035 % від обсягу експорту високотехнологічної продукції, трансферу технологій чи інновацій (формула 3.2). При зростанні частки зайнятості населення у промисловості рівень деіндустріалізації зменшиться на 1,42 %, що демонструє високу залежність процесів трансформації цифрової економіки і економіки послуг від традиційних форм зайнятості і нових видів праці. Варто додати, що зростання доданої вартості у промисловості на 1% зменшить рівень деіндустріалізації на 0,62 %.

$$\begin{aligned}
 DEIND_2 = & 0.861 + 0.444GDP - 1.415EMPL - 0.618MANUF + \\
 & + 0.031INDEX + 0.035EXPORT \\
 R_{adj}^2 = & 0.447 \quad DW=1.97
 \end{aligned}
 \tag{3.2}$$

Примітка: результати достовірності та значущості проведеного моделювання наведено у додатку А.

При низькому рівні валового національного продукту на одну особу, що характерно для постсоціалістичних країн, економічне зростання і поживлення процесів деіндустріалізації відбувається разом зі зростанням частки зайнятості у промисловості. У проміжному пункті траєкторії зростання національних доходів промисловий сектор досягає піку і після цього взаємозв'язок змінюється на зворотний – подальше економічне зростання поєднується із більш низькою часткою зайнятості у промисловому секторі.

Найвищі пікові значення зайнятості у промисловості мали місце у країнах, що індустріалізувалися раніше: Польща, Словаччина, Латвія – досягли частки зайнятості в промисловості понад 40 %, перш ніж розпочати деіндустріалізацію економіки. Для цієї групи країн процеси деіндустріалізації найбільший зв'язок мають з рівнем інфляції, тривалістю життя і зайнятістю населення у промисловості (коефіцієнти кореляції рівні відповідно -0,654; 0,743; -0,712). Помірний вплив спостерігається для річного ВВП, а найменший вплив на

деіндустріалізацію економіки має високотехнологічний експорт, капітальні інвестиції і валова додана вартість у промисловості (0,261; -0,230; -0,207 відповідно). Для постсоціалістичних країн обернений вплив на процеси деіндустріалізації має частка зайнятого населення у промисловості, валова додана вартість у будівельному секторі, індекс умов торгівлі (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Взаємозв'язок деіндустріалізації та окремих параметрів економічного розвитку:
пост-соціалістичні країни

Змінні	Стандартне відхилення	Коефіцієнт кореляції	Коефіцієнт детермінації	t - критерій Стюдента, t(3)	Рівень значущості	Constant Y	Коефіцієнт нахилу(Y)	Constant X	Коефіцієнт нахилу (X)
EXPORT	0,224	0,261	0,068	2,954	0,004	0,616	0,586	0,443	0,117
CAPIT	0,083	-0,230	0,053	-2,579	0,011	1,461	-0,190	0,930	-0,278
EMPL	0,063	-0,712	0,507	-2,538	0,012	1,569	-0,143	1,089	-0,359
MAN_IND	0,101	-0,136	0,018	-1,492	0,138	1,273	-0,136	0,714	-0,135
MANUF	0,066	-0,207	0,043	-2,306	0,023	1,512	-0,137	1,002	-0,312
GDP	0,408	0,438	0,192	1,521	0,131	0,868	0,562	0,572	0,034
LIFE	0,019	0,743	0,552	0,588	0,558	1,861	0,010	0,019	0,286
INFL	0,642	-0,654	0,428	-1,702	0,091	1,031	-0,989	0,564	-0,024
INDEX	0,078	-0,188	0,035	-2,085	0,039	2,102	-0,146	1,040	-0,241
EMPL	0,157	0,135	0,018	1,484	0,140	0,815	0,211	0,473	0,086

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення Statistica 7

Передчасна деіндустріалізація, що мала місце в постсоціалістичних країнах, спричинила не лише втрату промислових потужностей і відтік кваліфікованих працівників. Показники, що відображають роль промисловості у ВВП, включають частку промислового виробництва у загальному обсязі випуску, у валовій доданій вартості, частку зайнятих у промисловості. Так, в Україні спостерігалось стрімке падіння частки промисловості у ВВП, як і самого ВВП у доларовому еквіваленті. Основною структурною проблемою

національних економік країн колишнього соціалістичного табору, що гальмує їхній розвиток, є слабкий інноваційний потенціал промисловості, низька активність промислових підприємств у сфері створення, трансферу та комерціалізації інновацій. Це підтверджує результати проведеного моделювання (формула 3.3), які демонструють залежність деіндустріалізації від рівня інфляції і зайнятості населення у промисловому секторі, а також від частки промисловості у ВВП та тривалості життя як індикатора належних умов життя. Однак не спостерігається впливу високотехнологічного експорту чи капітальних інвестицій на рівень деіндустріалізації економіки чи індексу умов торгівлі.

$$DEIND_3 = 1.610 + 0.184EMPL - 0.558MANUF - 0.380INFL + 0.572LIFE$$

$$R_{adj}^2 = 0.2178 \quad DW=2.55 \quad (3.3)$$

Примітка: результати достовірності та значущості проведеного моделювання наведено у додатку Б.

Для нових індустріальних країн Азії (Гонконг, Сінгапур, Тайвань) спостерігається тенденція до скорочення галузей переробної промисловості. Сьогодні і у країні з найвищим рівнем індустріалізації, Південній Кореї, питома вага зайнятих у переробній промисловості не є значною, що свідчить про високу ефективність процесів деіндустріалізації. Однак, окремі країни Азії характеризуються одночасним збільшенням частки переробної промисловості у ВВП, а це вказує на зростання показника продуктивності праці у реальному секторі. Відбувається підвищення частки цих країн у виробництві світової доданої вартості, що підтверджено результатами емпіричного дослідження (табл. 3.6). Так, деіндустріалізація економіки країн Азії залежить від рівня зайнятості населення у промисловості (коефіцієнт кореляції рівний 0,643) і експорту високотехнологічної продукції (0,763). Наймеш помітний вплив на процеси деіндустріалізації має додана вартість у промисловому секторі (-0,012). Обернений вплив на процеси деіндустріалізації має рівень інфляції й індекс умов торгівлі (-0,0377, -0,401), що є закономірним явищем, оскільки країни цієї групи перебувають на найвищих етапах технологічно-інноваційного розвитку, цифровізації економіки та формування smart-спеціалізації.

Таблиця 3.6

Взаємозв'язок деіндустріалізації та окремих параметрів економічного розвитку:
високотехнологічні країни Азії

Змінні	Стандартне відхилення	Коефіцієнт кореляції	Коефіцієнт детермінації	t - критерій Стюдента, t(3)	Рівень значущості	Constant Y	Коефіцієнт нахилу(Y)	Constant X	Коефіцієнт нахилу (X)
EXPORT	0,593	0,763	0,582	9,283	0,000	0,637	0,021	-3,951	27,737
CAPIT	0,066	-0,378	0,143	-3,212	0,002	1,453	-0,001	207,059	-123,184
EMPL	0,112	0,643	0,414	6,617	0,000	1,233	0,003	-133,257	123,660
MAN_IND	0,112	0,415	0,172	3,586	0,001	1,286	0,002	-75,219	79,575
MANUF	0,070	-0,012	0,000	-0,095	0,924	1,564	0,000	38,630	-3,743
GDP	0,200	0,171	0,029	1,368	0,176	0,676	0,002	19,344	18,447
LIFE	0,016	0,386	0,149	3,297	0,002	1,865	0,000	-948,742	523,680
INFL	0,452	-0,377	0,142	-3,203	0,002	0,781	-0,008	42,161	-17,982
INDEX	0,057	-0,401	0,161	-3,448	0,001	2,039	-0,001	336,454	-151,556
UNEMPL	0,242	0,484	0,234	4,351	0,000	0,155	0,005	18,426	43,021

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення Statistica 7

Варто зазначити, що деіндустріалізація у країнах Азії тотожна реіндустріалізації національного господарства як процесу розвитку нових, високотехнологічних, наукомістких виробництв, що трансформують старі галузі економіки. Зокрема, представлена економіко-математична модель (формула 3.4) демонструє, що з-поміж інших досліджуваних груп у країнах Азії спостерігається найбільш помітний вплив високотехнологічного експорту на рівень деіндустріалізації (8,93 %). В останні роки випереджальними темпами збільшуються обсяги промислового виробництва у В'єтнамі, Сінгапурі та Малайзії. Під час моделювання виявлено вплив частки валової доданої вартості промисловості у ВВП на рівні 0,62 %.

$$DEIND_4 = -0.506 + 8.930EXPORT - 4.934CAPIT + \\ +0.854EMPL + 0.619MAN_IND + 4.420LIFE$$

$$R_{adj}^2 = 0.846 \quad DW=2.10 \quad (3.4)$$

Примітка: результати достовірності та значущості проведеного моделювання наведено у додатку В.

Деіндустріалізація економіки відбувається за активної участі іноземного капіталу. Транснаціональні корпорації сприяють нарощенню експортного потенціалу, отриманню додаткових гарантій від можливостей націоналізації в умовах макроекономічної нестабільності. Зокрема, зазначений вплив капітальних інвестицій для країн Азії виявлено на рівні 4,93 %. Варто наголосити, що деіндустріалізація економіки цих країн визначається і таким індикатором, як тривалість життя населення (4,42 %).

Загалом, у результаті проведених досліджень та розрахунків варто зауважити, що країнам, що характеризуються суттєвим відставанням від країн-економічних лідерів, на даний час притаманна не неоіндустріалізація, а реіндустріалізація як важливий напрям економічного розвитку, який передбачає «відновлення промислової бази майбутнього розвитку національної економіки з урахуванням трендів розвитку світової економіки» [107] і спрямовується на:

- перше – формування і розвиток високотехнологічних галузей вищого технологічного устрою, а саме наноіндустрії та біоекономіки;
- друге – технологічну модернізацію ключових у країні галузей оброблювальної промисловості;
- третє – розвиток секторів мінерально-сировинного спрямування за рахунок їх технологічної модернізації.

У результаті здійсненого аналізу серед основних орієнтирів економічного розвитку у світі, який передбачає формування на основі розумного зростання та стійкого усебічного розвитку з метою подолання явища деіндустріалізації і переходу до нового технологічного укладу, відносимо наступні:

- стимулювання співпраці між провідними науково-дослідним, освітніми і підприємницькими установами з метою акумулювання інновацій і їх практичної реалізації;

- модернізація ринку праці з метою підвищення кваліфікації зайнятих та їх досвіду відповідно до потреб сучасної економіки;
- стимулювання діяльності освітніх і науково-дослідних установ в напрямі розвитку і поширення інновацій у сфері виробничих технологій;
- забезпечення індивідуалізації і адаптації виробничого процесу і продукції до умов економіки, що сприятиме зростанню і полярності виробництва окремих спеціалізованих товарів; формування глобальних мереж на основі об'єднання різних ланцюгів постачання продукції та інформаційних потоків.

3.2. Напрями неоіндустріальної трансформації економіки країн світу

Впродовж тривалого часу індустріалізація розглядалася як єдиний спосіб для країн, що розвиваються, наздоганяти за соціальними та економічними показниками передові країни. Але у теперішній науковій думці є багато дискусій щодо того, чи і сьогодні індустріалізація є найвагомим шляхом для розвитку. До основних чинників, які потрібно розглядати у цьому контексті, відносяться переваги і недоліки явища деіндустріалізації у системі сучасних міжнародних форм та способів виробництва, які передовсім характеризуються зростаючою популярністю глобальних ланцюгів формування доданої вартості, врахуванням відмінностей між країнами, що розвиваються, за показниками промислового розвитку і конкурентоспроможністю галузей виробництва, ступенем неоднорідності і зростання потенціалу видів виробничої діяльності.

Економічні трансформації, які відбуваються в умовах сьогодення у сфері міжнародної економіки, є результатом переходу розвинених країн до шостого неоіндустріального технологічного укладу, який характеризується якісно оновленими соціальними і ресурсними показниками та акцентує на потребі забезпечення високих екологічних стандартів економічного розвитку. При цьому, особливостями, притаманними світовій економіці у таких умовах, є:

- стрімкий поступ науки і інтелектуалізації секторів економіки, пришвидшення процесу комп'ютеризації та цифровізації суспільного життя і інформаційного середовища (приміром, видатки на придбання комп'ютерної техніки суттєво вищі, ніж видатки на придбання житла, авто, нерухомості, комерцію і промислове виробництво);

- прискорення капіталізації ринкової вартості корпорацій та компаній, які розвиваються у галузі НДДКР, внаслідок розгалуження їх мереж; притаманною особливістю цих компаній перш за все є невелика кількість працівників і незначні, порівняно, капітальні ресурси;

- людиноцентричність державної політики, яка спрямована передовсім на зростання освіченості населення та збереження їх здоров'я, забезпечення однакових умов життя і діяльності членів суспільства;

- високі темпи оновлення капіталу в секторі виробництва.

Як констатує Г. Дугінець, «в ХХІ столітті фінансова криза в умовах глобальної пандемії є ще одним тривожним сигналом для більшості країн переглянути свої довгострокові стратегії економічного розвитку... деякі загальні принципи, в тому числі позитивні соціально-економічні наслідки деіндустріалізації можуть бути використані в процесі формування стратегій економічного розвитку України» [26]. Період зміни одного технологічного устрою другим тому і є періодом кризи, оскільки у цей період спостерігається відтік та знецінення капіталу з неактуальних і застарілих технологічних ланцюгів і країн, що спеціалізуються на випуску традиційних товарів. «Перетікання» капіталів у цьому контексті з одних країн у інші має наслідком масштабні економічні та геополітичні зміни (Таблиця 3.7).

Таблиця 3.7

Особливості зміни технологічних укладів в світі

Техно-логічний уклад	Хроно-логічні межі	Основний чинник технологічних змін	Передові галузі та сфери	Переваги	Країни – технологічні лідери	Назва епохи
I	1770-1830 рр.	Текстильні машини	Текстильна промисловість і машинобудування, виплавка чавуну, залізообробка, будівництво каналів	Концентрація та механізація виробничого процесу на фабриках	Великобританія, Бельгія, Франція	Ранній капіталізм
II	1830-1880 рр.	Паровий двигун, верстати	Машино- та пароплазобудування, транспорт та залізничне будівництво, станкоінструментальна промисловість, вугільна промисловість, чорна металургія	Підвищення концентрації виробництва за умови введення у процес парового двигуна	Великобританія, Бельгія, Франція, США, Німеччина	Класичний капіталізм
III	1880-1930 рр.	Електродвигун, сталь	Електротехнічне та важке машинобудування, будівництво ліній електропередач, виробництво та прокат сталі, неорганічна хімія	Підвищення гнучкості виробництва, стандартизація	Німеччина, США, Великобританія, Бельгія, Франція, Нідерланди, Швейцарія	Імперіалізм
IV	1930-1970 рр.	Двигун внутрішнього згорання, нафтохімія	Нафтова промисловість, автомобіле- та тракторобудування, виробництво синтетичних матеріалів, виробництво товарів тривалого користування, кольорова металургія, органічна хімія	Запуск масового та серійного виробництва	США, країни Західної Європи, Японія	Індустріалізм
V	1970-2010 рр.	Мікроелектронна і процесорна техніка	Електронна промисловість та програмне забезпечення, виробництво оптико-волоконної та обчислювальної техніки, розвиток телекомунікацій, роботобудування, надання інформаційних послуг, виробництво і переробка газу	Зростання ролі індивідуального виробництва, зниження енерго- та матеріаломісткості процесу виробництва	США, ЄС, Японія	Постіндустріалізм
VI	2010-2040 рр.	Нано- та клітинні технології	Наноелектроніка, наноматеріали, нанобіотехнології та наносистемна техніка, молекулярна і нанофотоніка	Різке зниження енерго- та матеріаломісткості процесу виробництва, створення організмів та матеріалів з попередньо заданими властивостями	США, ЄС, Японія	Неоіндустріалізм

Джерело: сформовано автором на основі [125]

Сьогодні новий технологічний устрій переходить із стадії зародження до стадії зростання (табл. 3.7), що результується повільними темпами поширення внаслідок неготовності економічного середовища сприймати і впроваджувати нові технології. Водночас, навіть у таких умовах кризи витрати на дослідження, освоєння і упровадження інновацій та нових технологій щороку зростають із темпом приросту 120-135%. Таким чином, розвиток кризи і поширення глобальних змін у світовій економіці проходитиме у контексті таких процесів, як зміна чи занепад структури технологічного устрою, який передував сучасному, і розвиток нового устрою із характерними йому особливостями.

Це вказує, що будуть відбуватися зміни не лише у технологічній структурі економіки, а й у інституційній системі і складі лідерів і аутсайдерів між країнами, регіонами і компаніями. Відповідно, до лідерів будуть зараховані ті з них, хто слідуватиме курсу нового технологічного устрою уже з початкового етапу. Така трансформація устроїв характеризується ще однією перевагою, а саме: додатковими можливостями для країн із незначним технологічним та інноваційним відставанням для заощадження на пошукових дослідженнях внаслідок запозичення передових досягнень розвинених країн і спрямування інвестицій у перспективні напрями. До переліку цих країн сьогодні віднесено Китай, Індію, Бразилію, адже ці країни намагаються робити прорив у технологічно-інноваційному плані і досягти власного економічного суверенітету для забезпечення власних фінансових систем від зовнішньої експансії.

Сьогодні експерти говорять про суттєве зростання частки сфери послуг в економіці, тобто «сервісизацію» виробництва та збільшення питомої ваги послуг у кінцевих обсягах виробництва, бо ринок збуту для фірм визначається не лише якістю продукту, а й якістю пов'язаного сервісу. В умовах науково-технічної революції на ринки виходять нові послуги, які пов'язані із абсолютно новими способами взаємодії та комунікації, процесом комп'ютеризації виробництва й поширенням нових інформаційних технологій. Основою формування та поступу ринку послуг виступає рівень зрілості і розвитку економіки, а також показник життя населення. Окрім того, поступ ринку послуг забезпечується також

впливом науково-технічного прогресу і особливостей поділу праці [41]. Зважаючи на зазначені зміни в економіці, одночасно відбувається занепад промислових підприємств, який супроводжується зменшенням кількості зайнятих у секторі, а відтак вихід на ринок праці безробітних кваліфікованих фахівців і перетікання зайнятих зі сфери виробництва до сфери послуг. Для прикладу сьогодні у ЄС питома вага робочих місць в секторі промисловості, які пов'язані з обслуговуванням, складає 40% [7].

Попри ці тенденції сьогодні відбувається привернення уваги до питання доцільності запровадження нової індустріальної політики як підґрунтя модернізаційних процесів в світовому господарстві, що вказує на визнанні ключової ролі промислового сектору при вирішенні актуальних проблем сучасного розвитку економіки. У цьому контексті сьогодні у розвитку економіки можна виділити чотири основні моделі індустріалізації, які можуть стати основою розвитку національних економік (рис. 3.1).

Аналізувати вплив заміни технологічного устрою на економічний розвиток можна досліджуючи реакцію розвинених країн.

Так, у США як результат переходу на абсолютно новий технологічний устрій спостерігається неоіндустріалізація на основі інновацій і сучасних технологій. Такий процес характеризується «поверненням» у країну численних виробництв. На це вказує опитування Boston Consulting Group, відповідно до результатів якого чисельність великих підприємств, які повертаються у США, збільшилася на 1/4, натомість тих, які усерйоз розглядають таку можливість – на 1/5. Слід зауважити, що це пов'язано із зміною умов доступу фірм до висококваліфікованої робочої сили. Порівняно із початком 2000-х рр. сьогодні більшість країн, що розвиваються, не надають ТНК пропозиції дешевої робочої сили, оскільки обирають розвиток внутрішнього споживчого ринку та формування ринку праці із висококваліфікованими працівниками і високою оплатою праці.

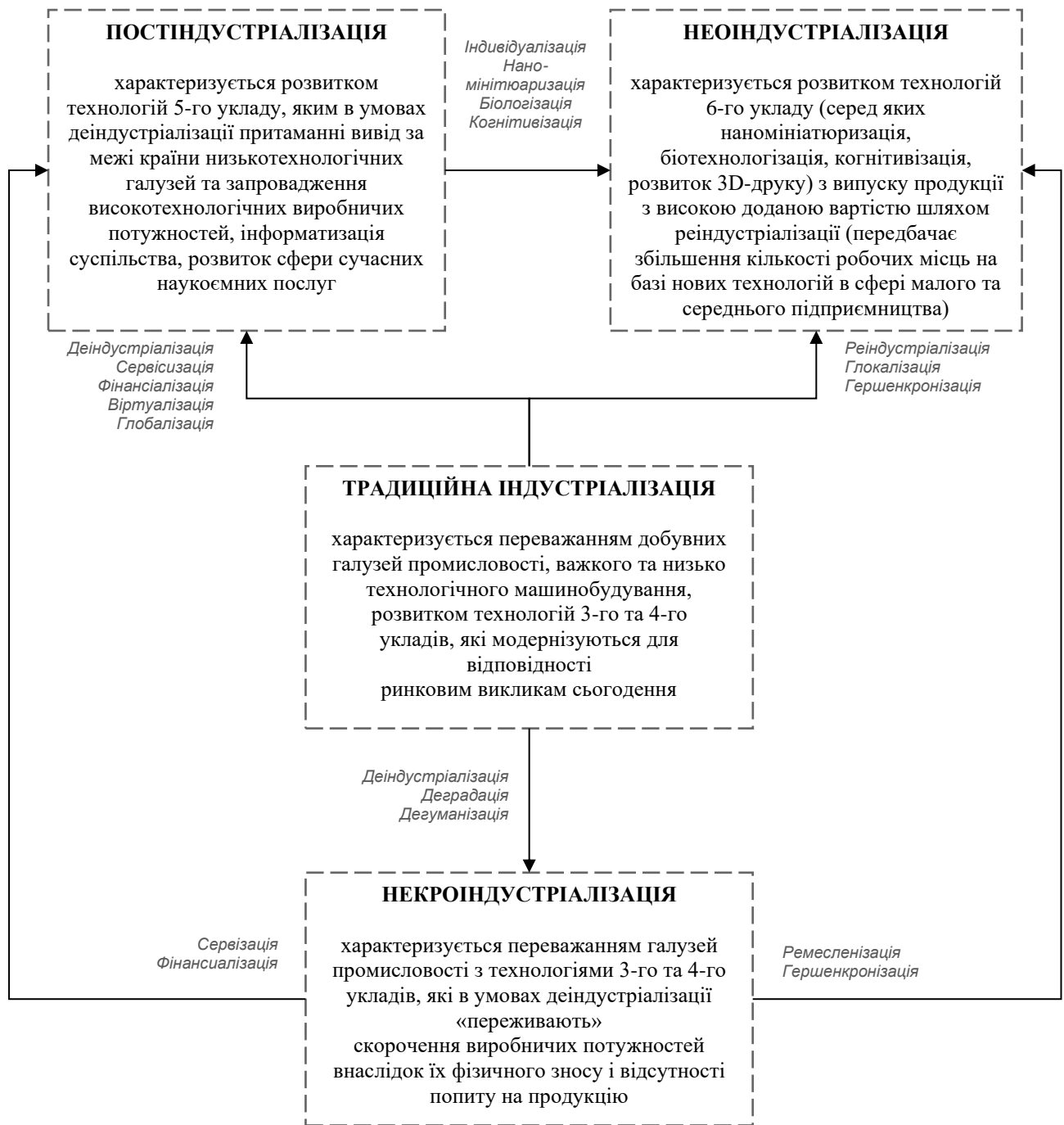


Рис. 3.1. Моделі індустріалізації і зв'язки між ними

Джерело: сформовано автором

На суттєві покращення розвитку промисловості вказує і так звана «сланцева революція», яка пов'язана із збільшенням видобутку таких природних ресурсів, як нафта і газ, внаслідок освоєння і використання нових технологій, що спричинило перехід країни із групи споживачів цих ресурсів до групи їх експортерів на міжнародний ринок. Розвиток інших галузей забезпечується технологічною першістю США серед країн світу. На це вказує опитування групи

Boston Consulting Group, відповідно до результатів якого 1/3 компаній у США спрямовують свою діяльність на автоматизацію виробничих процесів і введення у ці процеси сучасних технологій, розвиток робототехніки, цифровізації, поширення технології 3D-друку.

Ці тенденції у США проявили себе у зростанні частки оброблювальної промисловості у ВВП на 18% у останнє десятиліття і збільшенні чисельності зайнятих у цьому секторі до 11,3 млн осіб, зокрема, завдяки поверненню з-за кордону численних виробництв. Відтак, неоіндустріалізація проявилася із позитивного боку, про що свідчать такі аспекти:

- перше – оброблювальна промисловість забезпечує поширення «спіл-овер-ефекту» в економіці, сприяючи розповсюдженню новітніх технологій, інновацій, нових форм управління і знань;

- друге – зниження частки галузей, заснованих на інноваціях та знаннях, негативно позначається на економіці; у США у випадку зниження позицій аерокосмічної галузі підвищується ризик деградації та занепаду інноваційної системи;

- третє – повернення виробничих потужностей є значним позитивом для економічного розвитку, оскільки дає змогу забезпечити «повернення» інновацій і підвищити рівень конкурентоспроможності країни. Наприклад, в умовах переміщення виробничих потужностей у напівпровідниковій сфері із США до азійських країн спостерігався і автоматичний перехід у ці країни інноваційного процесу, що мало негативний вплив на позиції США на світових ринках [7].

У контексті неоіндустріалізації влада США реалізує федеральні програми, сприяє поширенню новітніх технологій і навчанню робітників зовсім нових навичок з метою їх відповідності новим вимогам ринку праці, зокрема:

- у співпраці між провідними науково-дослідними, освітніми і підприємницькими установами з метою акумулювання та реалізації інноваційних ідей, зокрема – утворено Національний інноваційний інститут адитивного виробництва, який включає 40 корпорацій та 11 некомерційних організацій, 9 науково-дослідних університетів і 5 коледжів, Інноваційний

інститут силової електроніки наступного покоління, в якому за рахунок співпраці передових фірм, наукових і освітніх установ продукуються інновації; варто зауважити, що у загальному планується утворення 45 інноваційних інститутів, що дасть змогу сформувати ефективну мережу виробництва інновацій;

- з метою стимулювання навчання та розвитку молодих кваліфікованих працівників реалізується програма наставництва молоді професійними працівниками; на реалізацію програми виділено близько 100 млн грн, а регіональною владою знижено рівень оподаткованого прибутку підприємств, що зроблено для їх стимулювання брати участь у проєкті;

- здійснюється також стимулювання розвитку освітніх і науково-дослідних установ у певних чітко визначених напрямках, зокрема формування та реалізація освітніх програм щодо розвитку інноваційних виробничих технологій; така законодавча ініціатива спрямовується на залучення 25 «виробничих університетів» для реалізації чітко визначених проєктів спільно із підприємствами оброблювальної промисловості» [7].

Розвиток промислової політики – це і вагома ініціатива ЄС у контексті стратегії «Європа - 2020», реалізація якої розпочалася в 2010 р. Європейською Комісією. Цей економічний курс передбачає досягнення розумного стійкого економічного розвитку з метою досягнення таких результатів: високого рівня зайнятості, продуктивності і соціальної згуртованості; стійкого розвитку, в основу якого входить формування «зеленої» конкурентоспроможної економіки та раціональне використання ресурсів; усебічного розвитку, що заснований на соціальній і територіальній цілісності. У контексті промислового розвитку документ передбачає, що «політична увага до промисловості ґрунтується на усвідомленні того, що сильна виробнича база має важливе значення для багатой економічно успішної Європи» [68].

З метою досягнення цих цілей ЄК спільно з іншими зацікавленими сторонами, а саме, підприємствами, науковими установами, профспілками, іншими організаціями, формує принципи і орієнтири нової індустріальної

політики для подолання проблем деіндустріалізації і пристосування до змін у світовій економіці. Сьогодні на наднаціональному рівні втілюються такі основні завдання: по-перше, розробляється індустріальна політика у контексті забезпечення сприятливих умов розвитку конкурентоспроможної промислової основи з багатовекторними характеристиками; по-друге, здійснюються горизонтальні заходи підтримки і поширення індустріальної політики, що ґрунтується на засадах розумного регулювання, конкуренції і стандартизації; по-третє, формується сприятливе середовище для підприємницької діяльності, у першу чергу малих і середніх підприємств; по-четверте, інтернаціоналізація середнього і малого підприємства; по-п'яте, використовуються енергоефективні технологічні й виробничі методи.

Нова європейська промислова конкурентна політика зосереджена на інвестуванні та впровадженні інновацій у таких основних видах діяльності: передові розвинені обробні технології, біологічні продукти, ключові технології, стала будівельна і промислова політика, екологічний транспорт та розумні мережі. Водночас у планах передбачено збільшення питомої ваги обробної промисловості до 20% ВВП завдяки зростанню інвестування та збільшення обсягів торгівлі на внутрішніх ринках, а також розвитку малого і середнього підприємництва в частині виведення їх на зовнішні ринки. Недоліками концепту є централізований характер планування заходів, що не дає змоги врахувати відмінностей у структурі економік країн ЄС, якості сировини, матеріалів, робочої сили.

Слід зауважити, що серед основних пріоритетів ЄС в контексті нової європейської промислової конкурентної політики – стратегія промислової політики «Інвестиції в розумну, інноваційну та стійку промисловість», яка передбачає: формування єдиного ринку, цифровізацію, інвестиції та інновації, ресурсощадність та низьковуглецеву спрямованість розвитку економіки.

У контексті практичного втілення промислової політики ЄС на сучасному етапі та з метою забезпечення інституційної спроможності ЄК створено: 1) експертну групу «Індустрія 2030», до ключових завдань діяльності якої

віднесено формування бачення розвитку європейської промисловості; 2) групу Стратегічного форуму для важливих проєктів спільного інтересу Європи (IPCEI) – завданням функціонування якої визначаються дослідження стратегічних ланцюгів доданої вартості для ЄС та сприяння укладанню договорів щодо спільного інвестування у ці ланцюги.

На сьогодні чітко окреслено шість стратегічних для ЄС ланцюгів доданої вартості: смарт-здоров'я; поєднані, чисті і автономні транспортні засоби; промисловий Інтернет; низьковуглецева промисловість; водневі технології і системи; кібербезпека. Слід зауважити, що умовою втілення стратегії промислової політики є створення ланцюгів доданої вартості лише за участі європейських учасників. В основі моделі цих ланцюгів – ініціативи Airbus; The European Battery Alliance, який створено з метою зниження залежності європейських виробників від зовнішніх постачальників; «Авангард», яка передбачає забезпечення сталого виробництва і розвиток 3D-друку; а також Стратегія Єдиного ринку, Інвестиційний план для Європи, Стратегія єдиного цифрового ринку, пакет Циркулярної економіки, Енергетичний союз, Стратегія торгівлі для всіх, Порядок денний нових навичок для Європи, Союз капітальних ринків.

Основним нормативно-правовим актом, який визначає фундамент втілення промислової політики у ЄС є Договір про функціонування ЄС, у статті 173 якого чітко визначено, що ЄС і кожна з країн-членів повинні забезпечити умови для конкурентоспроможного розвитку промисловості. Відтак до основних цілей нової промислової політики у ЄС віднесено такі: забезпечення та стимулювання процесу адаптації промислового сектора до структурних змін в економіці; формування середовища для розвитку підприємництва у ЄС, зокрема малого і середнього підприємництва; забезпечення умов для співробітництва підприємств різних профілів діяльності; сприяння ефективному використанню потенціалу промисловості щодо впровадження інновацій, проведенні наукових досліджень та втілення розробок (рис. 3.2). Водночас варто зауважити, що сучасна промислова політика ЄС доповнена великою кількістю стратегій,

ініціатив і програм (для прикладу, кохезійна політика, Горизонт 2020, європейська програма підтримки МСП, Фонд «Єднання Європи».

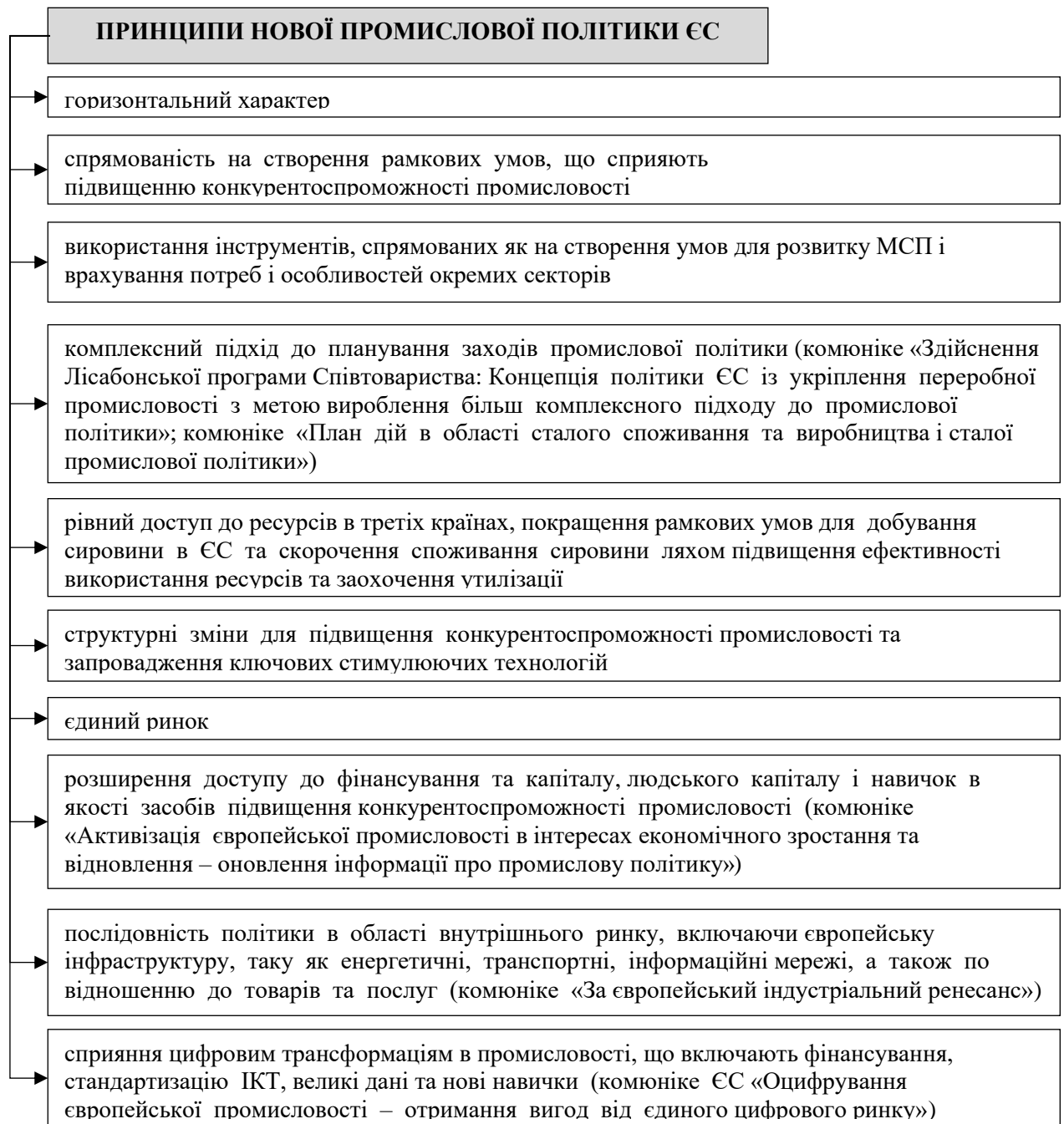


Рис. 3.2. Принципи промислової політики ЄС

Джерело: сформовано автором на основі [12]

Вавто зауважити, що вплив неоіндустріалізації сьогодні прослідковується не тільки у зазначених вище країнах, а й у контексті міжнародної економіки і проявляється у таких аспектах: 1) швидкому розвитку інновацій та нових технологій в різних сферах, що результується зростанням ефективності та розвитком світової економіки; 2) процесі індивідуалізації і адаптації виробленої

продукції до умов економіки, що забезпечить зростання і полярність виробництва окремих спеціалізованих продуктів і послуг; 3) об'єднанні інформаційних потоків та окремих ланцюгів товаропостачання у глобальні мережі; 4) усталенні ролі кластерів у світовій економіці; 5) актуалізації екологічного чинника при виробництві товарів і послуг; 6) популяризація індивідуалізму та індивідуальних виробників.

Відтак, здійснюючи аналіз впливу неоіндустріалізації на світову економіку, виділимо такі основні її риси (рис. 3.3): диверсифікацію структури економіки, яка включає посилення ролі оброблювальної промисловості як її складника; трансформацію ринку праці відповідно до потреб та умов неоіндустріалізації з метою забезпечення процесу відповідними трудовими ресурсами відповідної кваліфікації; зміну фінансової системи відповідно до умов розвитку економіки; посилення взаємозв'язків між наукою, освітою та виробництвом; імпорт новітніх технологій через їх залучення у промислову сферу у контексті трансферу наукових і технологічних розробок.

Необхідність обрання неоіндустріальної моделі розвитку в умовах сьогодення є нагальною і для України, яка характеризується складною ситуацією розвитку промисловості та системою промислової власності. Це завдання стоїть і перед іншими транзитивними країнами, зокрема з колишнього радянського простору.

Деіндустріалізація та ті проблеми, які викликали це явище, є характерними для промислового сектора України впродовж періоду незалежності, що вказує на їхню зумовленість низкою системних чинників і свідчить про неефективність реформ у сфері промисловості та державного управління. Сказане вище – вагомий аргумент на користь неоіндустріалізації як новітньої моделі стимулювання економічного розвитку України в умовах глобалізації та сучасних перманентних криз. Зважаючи на масштаби зниження промислового виробництва в нашій державі, модель неоіндустріального розвитку має ґрунтуватися на комплексному відродженні промисловості – реіндустріалізації. Утім вона не передбачає повернення до умов промислового виробництва періоду

радянської індустріалізації, адже останні були зумовлені як принципово іншими завданнями та цілями, так і іншими зовнішніми умовами і внутрішніми параметрами функціонування.

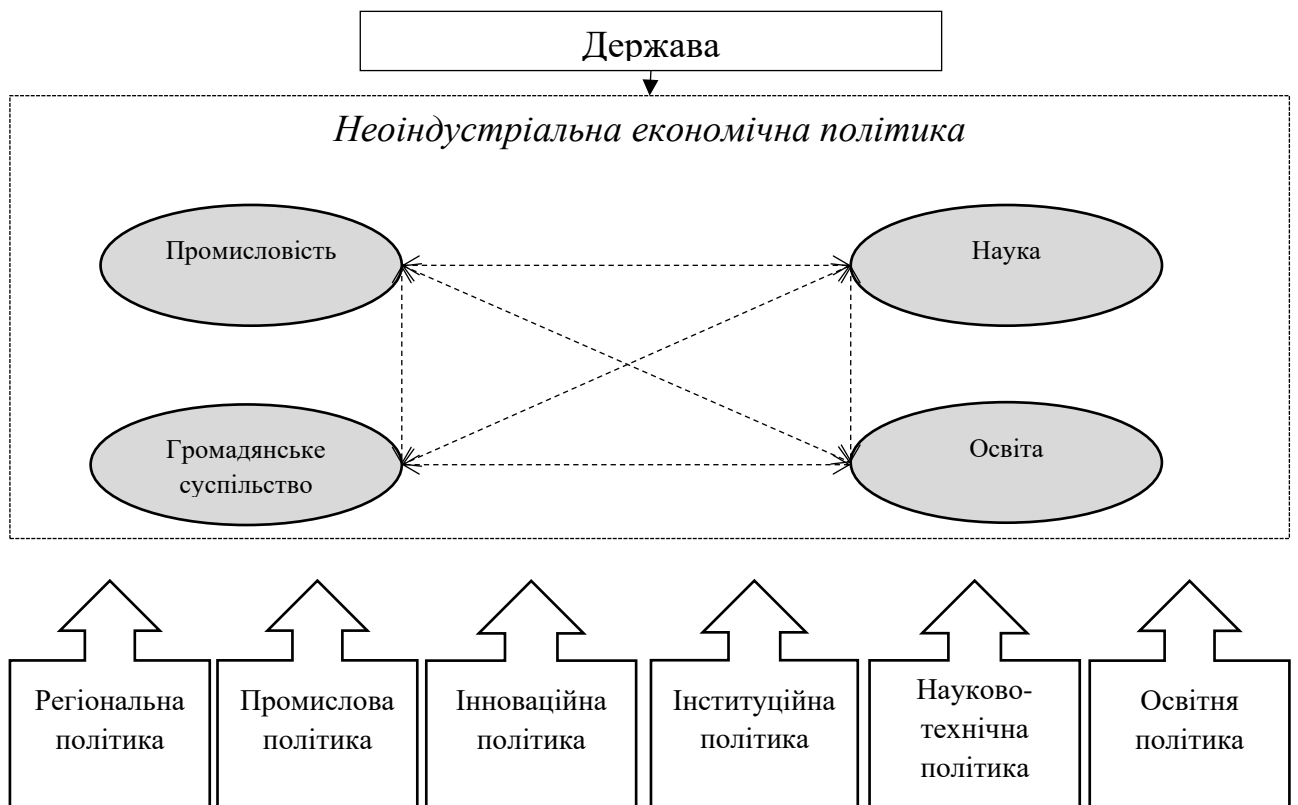


Рис. 3.3. Неоіндустріальна економічна політика

Джерело: розробка автора

Натомість у контексті неоіндустріалізації мова йде про повернення промисловому сектору ключової ролі у забезпеченні економічного зростання та посиленні позицій України в умовах глобальної конкуренції. Відтак чинниками економічного зростання відповідно до неоіндустріальної моделі є:

1) у виробничій ланці економіки – конкурентоспроможні технологічні і продуктові новації; НДДКР; людський капітал;

2) у контексті національної економіки – динамічний, структурно збалансований внутрішній попит; експорт товарів та послуг у економічно доцільних обсягах;

3) на міжнародній арені – науково-виробнича співпраця та взаємодія, зокрема у сфері НДДКР та високотехнологічного виробництва.

Втілення неоіндустріалізації в умовах розвитку національної економіки передбачає реалізацію низки стратегічних соціальних та економічних інтересів держави, громадськості, підприємництва, зокрема: по-перше, зміцнення позицій і посилення ролі держави на міжнародній арені як суб'єкта геополітичних і геоекономічних трансформацій; по-друге, забезпечення відповідного достатнього рівня безпеки держави; по-третє, економічна інтеграція у міжнародному, міжрегіональному, міжгалузевому форматах та посилення позицій у ресурсоспоживанні і створенні доданої вартості; по-четверте, досягнення нової якості у сфері соціально-трудова відносин в контексті підвищення рівня життєдіяльності, формування робочих місць, мотивації до праці та підвищення кваліфікації; по-п'яте, забезпечення екологізації сектора промислового виробництва; по-шосте, паритетний діалог та співробітництво державного, громадського, наукового і підприємницького секторів у забезпеченні економічного розвитку.

Для провадження моделі неоіндустріалізації в умовах вітчизняної економічної системи першочерговим є поетапне розв'язання низки завдань, а саме:

1) на першому етапі – подолання явища передчасної деіндустріалізації та деградації сектора промислового виробництва і виявлення потенційних осередків зростання;

2) на другому етапі – формування базових платформ забезпечення неоіндустріального розвитку: інноваційної, структурної, організаційної, ресурсної, інформаційно-комунікаційної, інституційної.

3) на третьому етапі – системний неоіндустріальний розвиток національної економіки, який проявляється у досягненні нових стійких трендів у сфері виробництва, інноваційно-інвестиційного розвитку, ресурсоефективності, досягнення позицій на міжнародних ринках і міжнародному поділі праці.

Варто наголосити на тому, що економічний зміст реалізації моделі неоіндустріалізації в Україні переплетений із системними завданнями

внутрішньої і зовнішньої політики, серед яких передовсім – забезпечення безпеки держави та збереження економічного суверенітету. Таким чином, ефективна національна модель неоіндустріалізації має ґрунтуватися на поєднанні інтересів розвитку держави, громадянського суспільства та підприємництва, що дає підстави виділити такі аспекти їх забезпечення: статуснобезпековий, який передбачає збереження економічного суверенітету та економічної безпеки; гео економічний, спрямований на визначення власних позицій у міжнародному розподілі праці та зайняття певних конкурентних позицій; соціально-економічна ефективність, яка включає екологічність, зайнятість і ефективне ресурсоспоживання.

Сьогодні у контексті подолання деіндустріалізації відбувається розвиток більшості країн, що, проте, вимагає різних підходів до процесу. Країнам, яким притаманне помітне відставання від лідерів, слід акцентувати не на неоіндустріалізації, а на реіндустріалізації як напрямку економічного розвитку. Реіндустріалізація передбачає «відновлення промислової бази майбутнього розвитку національної економіки з урахуванням трендів розвитку світової економіки» [16] і передбачає:

- формування і розвиток певних галузей нового технологічного устрою, зокрема, наноіндустрії та біоекономіки;
- технологічну модернізацію важливих галузей у сфері оброблювальної промисловості;
- розвиток і підтримку секторів мінерального і сировинного спрямування через їх технологічну модернізацію.

Отже, «серед орієнтирів розвитку світової економіки у контексті розумного зростання, стійкого і всебічного розвитку та з метою подолання деіндустріалізації і спрямування до щостого технологічного укладу відносяться:

- співпраця провідних науково-дослідних, освітніх та підприємницьких установ для акумулювання інноваційних ідей та їх реалізації;
- трансформація ринку праці в напрямі підвищення досвіду та кваліфікації працівників відповідно до вимог сучасної економіки;

- стимулювання освітніх та науково-дослідних установ до розвитку в конкретних напрямках у сфері інноваційних виробничих технологій;
- індивідуалізація й адаптація виробництва та продукції до різних умов, що сприяє росту та полярності виробництва спеціалізованих продуктів та послуг; об'єднання ланцюгів постачання продукції й інформаційних потоків у глобальні мережі» [7].

3.3. Шляхи трансформації промислового сектора України в умовах подолання деіндустріалізації

Станом на сьогодні в Україні сформувалася модель промислового розвитку інверсивного типу, яка характеризується експортною орієнтованістю і сировинною спрямованістю та пов'язана з процесом деіндустріалізації в економіці країни. Таким чином, цей етап розвитку промисловості характеризується системною розбалансованістю та невідповідністю рівню розвитку галузі у розвинених країнах. Розвиток промислового сектора в Україні гальмується у результаті впливу таких чинників: відсутність сформованої на перспективу виваженої державної політики та самоусунення держави від управління розвитком промисловості; низька конкурентоспроможність вироблених товарів та послуг на міжнародних ринках, висока енерго- та матеріаломісткість, спад виробництва і втрата ринків збуту продукції оброблювальної промисловості; неефективна структура експорту, відсутність кінцевих продуктів з високою доданою вартістю; критична зношеність основних фондів, ігнорування нормативів використання коштів амортизаційних відрахувань та частини прибутку на оновлення фондів; «відтік» кваліфікованих кадрів; відсутність дієвих механізмів інноваційного та інвестиційного спрямування у виробничому процесі; низький рівень забезпеченості інноваційно-інвестиційної діяльності ресурсами; перепони щодо задіяння інвестиційних ресурсів з-за кордону; невідповідність нормативних та законодавчих актів вимогам виробничого процесу, фінансово-

кредитної, цінової та податкової політик вимогам сьогодення і несформованість комплексного нормативно-правового забезпечення для стимулювання розвитку промислового сектору економіки; відсутність ефективного науково-технічного супроводу промислового розвитку та незадовільний стан системи галузевої науки; високий рівень корупційних ризиків та сформована система олігархічного капіталу, яка характеризується відсутністю ефективного контролю з боку держави, а також розвитком галузевих монополій; проблема відсутності відповідних умов, які б сприяли розвитку малого і середнього бізнесу у галузі.

Перераховані чинники сповільнення промислового розвитку в Україні дають підставу зауважити неможливість виведення сектору з кризи за рахунок застосування поодиноких локальних механізмів і потребу формування комплексної системної стратегії розвитку, заснованої на основі таких аспектів:

– по-перше, врахування стану промислового розвитку України, його переваг та недоліків, а також ситуації на світовому ринку, зокрема вступу передових країн у новий технологічний період та початок процесу неоіндустріалізації, який характеризується виробництвом товарів та послуг на засадах інноваційності й технологічних новацій;

– по-друге, обґрунтування ключової ролі держави у формуванні промислової політики та забезпеченні взаємозв'язку підприємницького сектора, науки і освітніх установ, громадських організацій;

– по-третє, формування нової державної політики у митній, податковій, кредитно-валютній, кадровій, управлінській та інноваційно-інвестиційній сферах для формування сприятливих умов розвитку промисловості в країні.

Відтак, стратегічною метою розвитку промислового сектора в Україні має бути формування конкурентоспроможного й інтегрованого у міжнародну систему промислового комплексу, який би відповідав аналогічним комплексам у розвинених країнах.

Передовсім слід зауважити, що трансформація промислового комплексу в Україні має відбуватися з урахуванням сучасного досвіду та основних тенденцій

розвитку промисловості в світі та за умови їх адаптації до вітчизняних умов розвитку економіки.

Сьогодні промисловий розвиток у світі, як уже зазначалося, базується на застосуванні як розроблених раніше технологій, які пройшли модернізацію, так і технологій 5-6 укладів. У нашій державі сьогодні можливості до впровадження таких новацій дуже обмежені, передовсім через відсутність структур з відповідною інституційною спроможністю, а інвестиційні ресурси спрямовуються у розвиток 3-4 технологічних укладів. 5-й технологічний уклад презентований в Україні структурами ІТ-сектора. А представників шостого практично немає, оскільки він передбачає кардинальні зміни системи діяльності промислових підприємств і орієнтування виробничого процесу на персоналізацію сервісів та продукції.

Відмова в процесі розвитку промислового сектора від надмірної орієнтації на експорт зумовлена першочергово неможливістю подолання проблеми нерівності торгових відносин з розвинутими країнами на світових ринках через сировинну спрямованість промислового виробництва в Україні, залежність його розвитку від впливів зміни кон'юнктури та політичної ситуації на міжнародній арені, а також корупційну складову на внутрішньому ринку. Водночас, не можна орієнтуватися і на швидкі зміни структури промислового виробництва із сировинного на високотехнологічне в результаті залучення на територію України іноземних виробництв по виготовленню комплектуючих через переваги та дешевизну робочої сили. Малоефективність обрання такого вектора розвитку промисловості та формування в цьому контексті державної політики пов'язана зі швидкими темпами роботизації та автоматизації виробничих процесів, що значно зменшує роль вартості робочої сили як переваги держави у розміщенні виробництва міжнародними корпораціями. Саме стрімка автоматизація виробництва в результаті нової промислової революції в умовах сьогодення виступає одним з ключових чинників подолання деіндустріалізації в розвинених країнах, оскільки стала фундаментом відродження промисловості в країнах ЄС

та стимулювала процес рещорингу – повернення промислових потужностей, раніше виведених із цих країн.

Сьогодні в нашій державі не прийнято стратегічних документів щодо перспектив розвитку промислового сектора. Серед реформ, перелічених у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [62], реформи промислового сектора не передбачено. Звичайно, ця сфера частково охоплюється програмою розвитку малого та середнього бізнесу, реформою захисту економічної конкуренції, ринку капіталів, сфери трудових відносин, програмою участі в транс'європейських мережах, програмою розвитку українського експорту, програмою залучення інвестицій та іншими документами; проте єдиного комплексного стратегічного документа з чітко визначеними кроками й напрямками трансформації промисловості в Україні немає, що є вкрай негативною тенденцією розвитку економіки нашої держави. Вітчизняні нормативно-правові та законодавчі акти радше зосереджені на розвитку високотехнологічних виробництв, інноваційної інфраструктури та розвитку національних наукових центрів. Проте комплексної промислової політики, сформованої в контексті відомих моделей, в нашій державі немає. Сьогодні її підмінено поняттям «інноваційна політика».

Розвиток промислового сектора в Україні має ґрунтуватися на ефективній державній політиці, яка б поєднувала інструментарій «горизонтальної» (в контексті стимулювання підприємницької активності та інноваційної діяльності підприємств галузі) та «вертикальної» (в частині зміни структури промислового виробництва в напрямі модернізації і за рахунок суттєвих технологічних запозичень) моделей. Акцент на трансформації промислового сектора лише за рахунок інструментів «горизонтальної» моделі, який сьогодні активно пропагується вітчизняним реформаторам зі сторони західних держав, не результуватиметься швидкими структурними змінами та якісною модернізацією виробничого процесу, навпаки – сприятиме використанню наявних переваг і збереженню сировинної орієнтації. Натомість розвиток промислового сектора в Україні повинен ґрунтуватися на формуванні та реалізації ефективної державної

політики, забезпеченні державно-приватного партнерства та розвитку підприємницького сектора в напрямі формування технологічної та галузевої структури, доцільної та перспективної для України у внутрішньому, європейському та глобальному масштабах (рис. 3.4). У контексті забезпечення розвитку промисловості доцільно дотримуватися таких принципів: свободи виробничої діяльності; рівноправності форм власності; соціальної відповідальності підприємництва; захисту вітчизняного товаровиробника на світових ринках; рівноправ'я вітчизняних та іноземних громадян на здійснення підприємницької діяльності; пріоритетності законодавчих актів прямої дії; оптимального застосування державою методів прямої і непрямой дії з метою посилення їх ефективності та пришвидшення отримання поставлених результатів.

Основні напрями розвитку промисловості, виходячи з сучасних реалій та потреби подолання деіндустріалізації, вважаємо такими:

1. Підвищення рівня завантаженості промислових підприємств з метою збільшення показників виробництва продукції та поліпшення результатів їх роботи. Реалізувати цей напрям доцільно в рамках державної програми для її чіткого визначення, узгодження кроків реалізації й отримання максимального ефекту. За рахунок реалізації цього напрямку має бути досягнути, по-перше, збільшення економічної активності у промисловому секторі, по-друге, зростання обсягів промислового виробництва вітчизняними підприємствами, по-третє, буде закладено основу подальшого економічного зростання в країні.

2. Акцент на поглибленні переробки сировини і сировинної продукції, збільшення частки продукції з високою доданою вартістю як одне з основних завдань у контексті реіндустріалізації в Україні. Вимагає введення в дію програм і проєктів щодо створення ефективних технологічних ланцюжків у сфері переробних виробництв промисловості, що результуватиметься збільшенням частки кінцевих продуктів у структурі промислового виробництва, зростанням доданої вартості продукції, виробленої на вітчизняних підприємствах, а також збереженням робочих місць в Україні.

3. Збільшення частки експорту високотехнологічної продукції з України на світові ринки та розвиток заходів із імпортозаміщення. Цей напрям передбачає реалізацію комплексних заходів у різних сферах економічного середовища в державі, зокрема: формування дієвої системи експортного страхування, забезпечення гарантування кредитування та виконання укладених договорів, створення системи дешевого та на вигідних умовах кредитування інвестиційних проєктів у сфері імпортозаміщення, розширення та пошук нових ринків збуту вітчизняної промислової продукції, на яких ця продукція була б конкурентоспроможною.

4. Забезпечення підвищення рівня технологічного оснащення виробничої бази промислових підприємств у контексті досягнення їх конкурентоспроможності на світових ринках, зокрема, у перспективних галузях в Україні – авіабудуванні, атомному, електротехнічному, енергетичному, космічному, транспортному, сільськогосподарському машинобудуванні.

5. Модернізація та утворення нових високотехнологічних виробництв, розвиток галузей з потужним науково-технологічним потенціалом.

До таких галузей станом на сьогодні в Україні варто віднести передовсім аерокосмічне машинобудування, галузь, яка в нашій державі має історію розвитку, наукову «школу» та вагомі досягнення. Попри певні прояви кризи в цій галузі, Україна і сьогодні характеризується значним інноваційним потенціалом у сфері виробництва аерокосмічної техніки, зокрема, у випуску ракет-носіїв, транспортних модулів, супутників, інноваційних двигунів, транспортних і пасажирських літаків.

Іншою такою галуззю є енергетичне машинобудування, перспективність якої сьогодні чітко прослідковують. Забезпечення її розвитку можливе передовсім за рахунок достатнього виробництва продукції відповідної якості та з необхідними технічними характеристиками, яка надалі використовуватиметься для модернізації і будівництва атомних, гідро- та теплоелектростанцій, а також розвитку «зеленої» енергетики (вітрової, сонячної, водневої тощо), а саме: енергоефективних котлів великої потужності, керамічних турбін,

електродвигунів та електрогенераторів з відповідними характеристиками, інноваційних теплогенераторів, обладнання для випуску сонячних батарей, систем підвищення безпеки й надійності електростанцій, газопроводів, електромереж, нафтопроводів, випуск засобів автоматики. Ще одним напрямом розвитку енергетичного машинобудування є організація виробництва енергетичної техніки, яка використовується на транспортних засобах (інноваційних поршневих двигунів, електромоторів, силових агрегатів, тепловозних дизелів).

Перспективним з позиції формування високотехнологічного виробництва є транспортне, сільськогосподарське машинобудування та суднобудування, розвиток яких можливий лише за рахунок досягнення відповідності сучасним світовим стандартам. Зважаючи на наявність морських портів, розгалужені річкові транспортні артерії, потужний аграрний сектор економіки країни та значний досвід машинобудування, розвиток цих галузей є одним з пріоритетних, потребує формування національних програм та проєктів їх поступового оновлення та перезапуску на засадах диверсифікації виробництва, впровадження інноваційних енергозберігальних технологій, формування інтегральних та числових систем управління.

Популярності в останні десятиліття набирає сфера виробництва побутової техніки. В Україні цей напрям має розвиватися передовсім за рахунок створення цілісної системи розробки та виробництва побутової техніки, конкурентної поряд з іноземною продукцією, а також матеріалів і комплектуючих до неї. Розвиток цієї сфери матиме вагомий соціальний вплив, оскільки сприятиме залученню до галузі малого та середнього підприємництва.

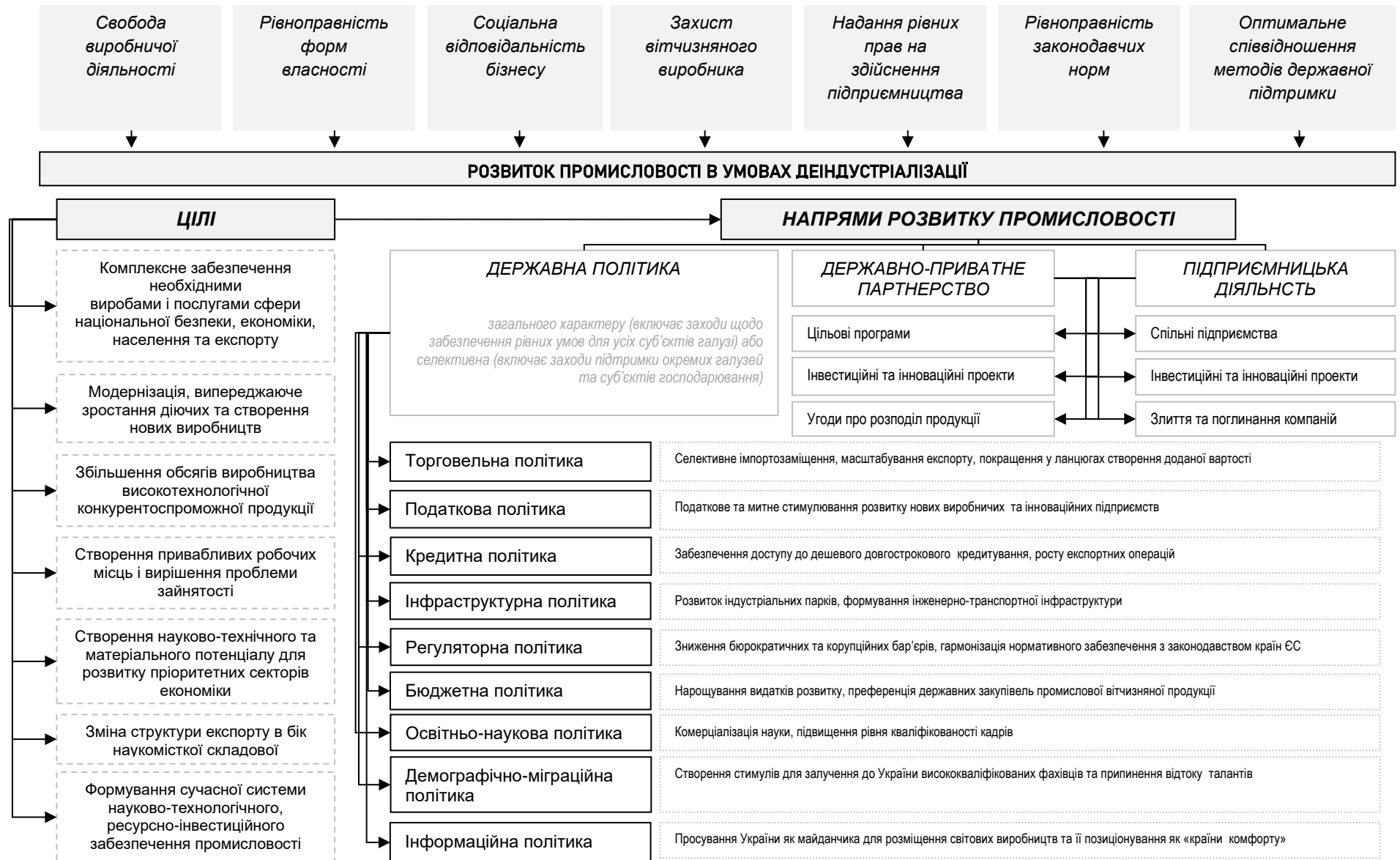


Рис.3.4. Напрями розвитку промисловості в умовах деіндустріалізації

Джерело: сформовано автором

В контексті розв'язання означених проблем фінансового забезпечення розвитку промислового сектора економіки України на передові позиції виступає питання створення спеціалізованої кредитної установи, основне завдання якої полягало б у формуванні та розвитку інноваційно-інвестиційної і кредитно-фінансової систем забезпечення промислового розвитку. До основних джерел фінансових ресурсів такої установи слід віднести: кошти державного бюджету; кошти, вилучені від приватизації майна; кредити, надані міжнародними фінансовими організаціями; банківські кредити, надані для реалізації інвестиційних проєктів та програм; довгострокові кредити НБУ з низькими відсотковими ставками; доходи від банківських операцій із цінними паперами; доходи від випуску та поширення облігацій.

Трансформація фінансово-кредитної системи під вимоги розвитку промислового сектора є неможливою без зміни позиції Національного банку України як суб'єкта забезпечення розвитку економіки країни в напрямі законодавчого підвищення відповідальності за формування умов кредитування суб'єктів реального сектора економіки, рівень монетизації, особливості валютного регулювання, здійснення експортно-імпортних операцій.

Крім того, вагомим джерелом фінансового забезпечення розвитку промислових підприємств виступають амортизаційні відрахування. У чинній сьогодні моделі відновлення виробничих фондів у розвинених індустріальних країнах амортизація є найвагомим стабільним інвестиційним ресурсом, а її частка сягає 70% загального обсягу інвестицій в основний капітал. В Україні схожої моделі не впроваджено, проте її формування виступає важливим завданням для стимулювання промислового розвитку. Для досягнення цього завдання потрібно сформувати механізми створення і використання амортизаційних фондів, здійснити переоцінку основного капіталу та, що не менш важливо, досягти цільового використання коштів, отриманих в результаті амортизаційних нарахувань.

Досліджуючи напрями розвитку промисловості в умовах деіндустріалізації, слід наголосити не лише на ключовій ролі держави у розв'язанні цього питання.

В сучасних умовах усі загальнодержавні програмні документи мають бути сформовані за участі та з погодження зацікавлених сторін, якими є держава, громадянське суспільство та суб'єкти господарювання, що вимагає формування ефективного організаційно-правового механізму, спрямованого на узгодження їх інтересів, посилення відповідальності кожного суб'єкта економіки та їх залучення до розвитку сектора на довгостроковій основі. За рахунок об'єднання інтересів, потреб та можливостей усіх суб'єктів можливе досягнення таких результатів: формування ефективної стратегії спільної діяльності у попередньо узгоджених напрямках; всебічний розгляд і погодження умов участі перелічених суб'єктів у відповідних проектах та програмах; ефективне чітке визначення пріоритетних напрямів та очікуваних результатів, вартості, термінів виконання запланованих заходів.

Окрім того, важливою є також зміна підходів до взаємодії з низкою міжнародних організацій, що має безпосередній вплив на розвиток промисловості та позиціонування вітчизняних промислових товарів на світових ринках, а саме: зміна зобов'язань перед ЄС і СОТ у сфері захисту вітчизняних товаровиробників та внутрішнього ринку, а також щодо строків переходу на встановлені міжнародні стандарти у сфері промисловості; виведення взаємодії з ЄБРР та МВФ на новий рівень за рахунок переходу до системного ефективного цільового кредитування відповідних державних проєктів і програм, що замінить чинну на сьогодні фрагментарну модель взаємодії.

Резюмуючи, можна виділити основні напрями розвитку економіки України в умовах подолання деіндустріалізації та з метою формування нової промислової політики (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Напрями розвитку економіки України в умовах подолання
деіндустріалізації

Напрямок	Інструменти і важелі втілення
Структурна політика	<p>Визначення оптимальної економічної спеціалізації України у світогосподарській системі та, відповідно, стимулювання розвитку цих напрямів</p> <p>Політика енергозбереження</p> <p>Збільшення частки наукоємної інноваційної та високотехнологічної продукції у складі товарів, вироблених в Україні</p> <p>Раціоналізація системи субсидування бізнесу відповідно до практики ЄС (акцентування на розвиток сільськогосподарської діяльності, фармацевтики, наукової діяльності; скорочення субсидій на підтримку вугільної промисловості, ЖКГ)</p> <p>Відновлення макроекономічних пропорцій у використанні ВВП</p> <p>Збільшення ефективності інвестиційних програм</p> <p>Забезпечення формування ефективної та оптимальної структури ЗЕД</p> <p>Ефективна грошово-кредитна і монетарна політика</p>
Промислова політика	<p>Державна організаційна та фінансова підтримка залучення новітніх технологій для модернізації виробничих процесів</p> <p>Реалізація великих інфраструктурних проектів у контексті державно-приватного партнерства</p> <p>Застосування нетарифних і тарифних засобів захисту вітчизняного ринку продукції</p> <p>Утворення Банку розвитку з метою фінансової підтримки підприємств</p> <p>Формування державної контрактної системи і використання механізму публічних закупівель з метою активізації інвестиційної діяльності підприємств</p> <p>Консультативна і фінансова підтримка виробників при переході на міжнародні стандарти якості продукції</p>
Політика регіонального розвитку	<p>Вдосконалення інституційного забезпечення регіонального розвитку на засадах «політики нового регіоналізму»</p> <p>Розвиток постіндустріальних чинників нового зростання економіки</p> <p>Запровадження моделі смарт-спеціалізації</p> <p>Зниження екологічного навантаження на навколишнє середовище</p>
Інвестиційна політика у контексті входження до міжнародних ланцюгів створення доданої вартості	<p>Формування ІРА на державному і регіональному рівнях для додаткового залучення інвестицій</p> <p>Забезпечення пільгових умов для зелених інвестицій</p> <p>Державна підтримка освітніх програм як механізм забезпечення потреб великих інвесторів</p>

Політика у сфері інновацій	Розвиток інноваційної інфраструктури Розвиток системи трансферу технологій Удосконалення податкового законодавства для стимулювання розвитку інновацій Державна організаційна та фінансова підтримка інноваційної інфраструктури
Інституційне забезпечення розвитку малого та середнього підприємництва	Розширення доступу малого та середнього підприємництва до фінансових ресурсів, зокрема, їх диверсифікація (спрощення доступу до банківського кредитування, формування державно-приватних фондів для підтримки малого підприємництва, лізинг) Забезпечення сприятливого бізнес-клімату і дерегуляція Розвиток системи підприємницьких мереж Кластерні технології
Забезпечення ефективності використання природного капіталу	Формування системи акумулювання/перерозподілу фінансових ресурсів, отриманих в контексті використання природних ресурсів, через Фонд майбутніх поколінь (запозичення досвіду Норвегії) та Стабілізаційний фонд на розвиток нових видів виробництва
Використання людського капіталу	Переструктурування системи фінансування освіти Стимулювання використання можливостей, наданих Horizon 2020 Досягнення гендерної рівності
Покращення ефективності використання основного капіталу	Оптимізація методики вартісної оцінки основного капіталу відповідно до стандартів Системи національних рахунків Забезпечення контролю над активами вітчизняних компаній, які розташовані на території України, проте не підконтрольні владі Удосконалення системи майнового оподаткування в частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, в напрямі зміни бази оподаткування з оподаткування площі на оподаткування вартості Формування єдиної повної бази об'єктів нерухомості для детінізації їх використання

Джерело: складено автором

Вагомою є також співпраця України з ЄС щодо виконання Угоди про асоціацію, зокрема в частині інноваційного розвитку. З приводу цього питання у статті 374 Угоди зазначено: «Сторони розвивають та посилюють наукове та технологічне співробітництво з метою як наукового розвитку як такого, так і зміцнення свого наукового потенціалу для вирішення національних та глобальних викликів... Врешті-решт Сторони розвивають свій науковий потенціал з метою дотримання глобальної відповідальності та зобов'язань у таких сферах, як охорона здоров'я, захист навколишнього середовища, зокрема

зміна клімату та інші глобальні виклики»; а стаття 375 чітко вказує на необхідність розвитку науково-технологічного потенціалу як основи забезпечення конкурентоспроможності економіки.

Імплементация Угоди про асоціацію з ЄС дає Україні суттєві переваги першочергово у промислових видах діяльності, зокрема: сприяє інтеграції інфраструктурних мереж у різних сферах (морського, повітряного та залізничного транспорту, енергетики, телекомунікацій); забезпечує безбар'єрність руху промислових товарів на західні ринки, що знижує витрати на їх реалізацію; стимулює інтернаціоналізацію діяльності промислових компаній та їх залучення до глобальних ланцюжків створення вартості; доступ до світових ринків на конкурентних умовах. При цьому, для різних галузей промисловості цей документ має свої переваги.

Для утримання позицій на політичній арені та світовому економічному просторі усе частіше високо розвинені держави звертають увагу на портебу впровадження розумних інновацій як фактора, який лежить в основі визначення стратегічних орієнтирів розвитку держав в глобальному масштабі. У цьому напрямку пішли в першу чергу країни ЄС, прийнявши на рівні Європейської Співдружності стратегію «Європа 2020» та обґрунтувавши напрям «Інноваційний Союз» як комплексний і системний стратегічний документ для стимулювання інноваційного розвитку країн-членів. Варто зауважити, що системність політики ЄС у сфері розвитку та впровадження інновацій ґрунтується на її реалізації у всіх сферах життєдіяльності в контексті посилення власних конкурентних позицій на міжнародних ринках. Політика щодо впровадження інновацій у розвиток держав ЄС сформована на чіткому обґрунтуванні національних пріоритетів у цій сфері і передбачає вертикальну взаємодію суб'єктів для втілення визначених завдань через формування і реалізацію інноваційних стратегій на рівні регіонів та забезпечення умов для ефективного використання кожним регіоном власних сильних сторін і можливостей (рис. 3.5).

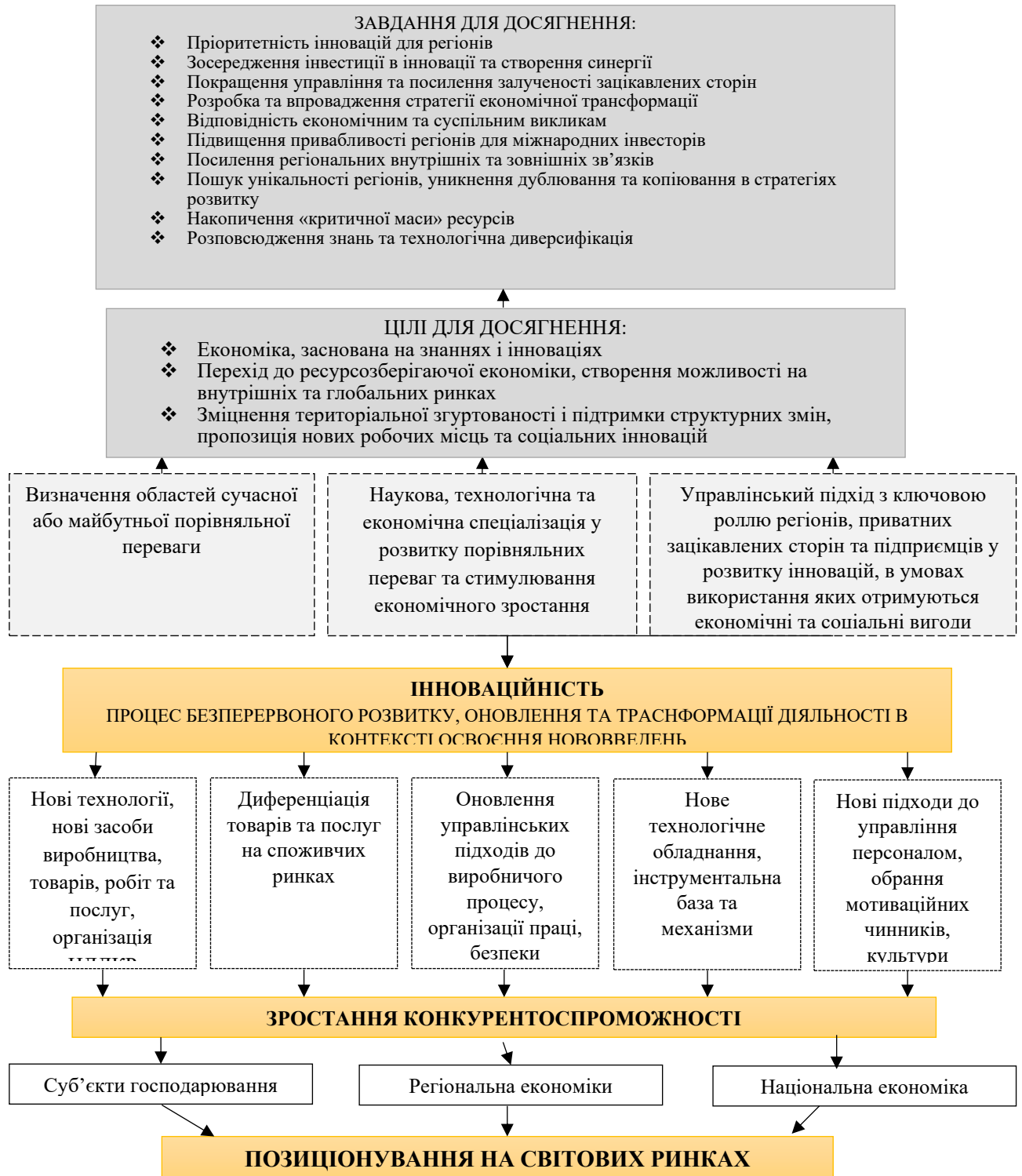


Рис. 3.5. Роль інновацій у забезпеченні конкурентоспроможності економіки держави і її позиціонування на міжнародних ринках

Джерело: сформовано автором

Таким чином, інструменти держави для досягнення визначених завдань щодо розвитку та впровадження засад інноваційної політики варто згрупувати так: інструменти попиту, які сформовані у контексті реалізації програм

державних закупівель і договорів щодо здійснення певних операцій або одержання товарів; інструменти пропозиції, які передбачають надання фінансової та технічної допомоги суб'єктам підприємництва з метою втілення у робочому процесі інновацій, зокрема, розвитку технічної та наукової інфраструктури, поновлення методів навчання, розвитку системи дотування і кредитування; нормативно-правові умови функціонування підприємництва, які включають використання механізму патентного регулювання, удосконалення податкового законодавства, встановлення ефективних антимонопольних норм, ефективне регулювання операцій на зовнішніх ринках, дотримання екологічних норм, вдосконалення трудового законодавства; інституційні інструменти, що спрямовуються на забезпечення підтримки трансферу інновацій та технологій.

Зазначені інструменти впровадження у практику орієнтирів інноваційної політики в умовах сьогодення доволі широко застосовуються у ЄС, проте у розрізі рівнів управління, а саме: наднаціонального, національного, регіонального та локального. Така система впровадження інновацій характеризується комплексністю заходів і орієнтуванням на позитивний якісний результат (рис. 3.6).

Вищевикладене ще раз доводить вагомість втілення державою ефективно сформованої та конструктивної інноваційної політики, основою якої є слідування обраному вектору стратегічного розвитку – необхідності формування та впровадження інноваційної політики з орієнтуванням на розвиток економіки знань. Такий вектор є вагомим і в контексті процесів деіндустріалізації, які спостерігаються у багатьох країнах світу, і сучасних умов промислового розвитку і господарювання. У країнах ЄС, та і у інших країнах світу, інноваційна орієнтація розвитку держав прослідковується у розробці, прийнятті та впровадженні на різних управлінських рівнях інноваційних стратегіях.



Рис. 3.6. Орієнтири інноваційної політики ЄС в розрізі рівнів управління
Джерело: складено автором

Якщо здійснити ретроспективу формування та поширення концепції розумної спеціалізації, варто зауважити, що її було сформовано і запропоновано до втілення Європейській Комісії в 2008 р. економістами Б. Холлом, П. Давідом і Д. Фреєм. Розробники передбачали її впровадження у практичне життя для подолання проблеми відсутності чіткого стратегічного бачення розвитку держав ЄС і проблеми дублювання технологічних і наукових розробок. З часом їх ідея розвинулася не тільки у напрямі розкриття і стимулювання інноваційного потенціалу регіонів/країн, а й у контексті забезпечення їх соціального і економічного розвитку шляхом визначення перспектив розвитку економіки на цих територіях, розвитку кластерів і нарощення міжрегіональної взаємодії.

Концепція розумної спеціалізації має фундаментом визначення специфічних перспективних унікальних особливостей регіону/країни і формування конкурентних переваг на основі їх розвитку або концентрації ресурсів з метою досягнення поставлених цілей. На сьогодні в країнах-членах ЄС ця модель втілюється в життя на основі Smart Specialisation Platform і

формування регіональних інноваційних стратегій. Утім, при формуванні таких стратегій і їх реалізації на практиці важливим є врахування таких основних чинників: обмеженості ресурсів, що вимагає розробки оптимального підходу до їх використання; необхідності впровадження інноваційного підходу у діяльності суб'єктів господарювання; рівня розвитку відносин між такими суб'єктами як держава, підприємництво та громадськість; рівня відкритості до адаптації.

Отже, національні і регіональні інноваційні стратегії розумної спеціалізації виступають інтегрованими системними програмами для економічних перетворень, що розроблені з врахуванням відповідних умов розвитку території і спрямовані на політичну, економічну і фінансову підтримку тих сфер, які характеризуються орієнтацією на інтелектуалізацію і є сильними сторонами економіки країни/регіону, належать до їх конкурентних переваг і мають потенціал для розвитку.

Для цього країнами ОЕСР запропоновано типологію регіонів за інноваційною ознакою, якою визначено три типи регіонів: інноваційні, зони промислового виробництва та регіони, не орієнтовані на розвиток науки і технологій. У країнах ЄС виділяють такі типи регіонів: за інноваційною ознакою (інноваційні регіони, зони промислового виробництва, регіони не орієнтовані на розвиток науки і технологій); за фундаментальними характеристиками (сільські регіони, приміські сільські регіони, міські регіони, міські прибережні регіони); за проблемами соціального включення (регіони, що стикаються зі скороченням населення та відтоком населення, регіони, що стикаються зі зростанням чи притоком населення). Відповідно до типу регіону та його інноваційного потенціалу, розробляється подальший сценарій його розвитку (табл. 3.9, додаток Г).

Таблиця 3.9

Інноваційні стратегії для різних типів регіонів відповідно до інноваційної діяльності на суб'єктах економіки

Тип стратегії	Тип регіону	Ключовий напрям стратегії	Рівень компетентності та ефективності реалізації політики в сфері інновацій		
			Високий	Середній	Низький
Розвиток наявних переваг	Регіони – науково-дослідні та технологічні центри, інноваційні міста (регіони, які є лідерами щодо розвитку науково-технологічної сфери)	Посилення передового досвіду у створенні знань та розвитку нових високотехнологічних галузей	Фінансове забезпечення розвитку ВЗО на засадах їх конкурентоспроможності; фінансування науково-технічних та інноваційних центрів; розвиток державно-приватного партнерства в сфері інновацій; формування цільових наукових та інноваційних фондів; участь у національних та міжнародних дослідницьких програмах; регіональні високотехнологічні кластери, інноваційні парки, інкубатори; попит на «таланти» у нових цільових секторах	Стимулювання національних інвестицій в розвиток науково-дослідної інфраструктури; державно-приватне партнерство з розробки високотехнологічної продукції; інноваційні парки, інкубатори; механізми стимулювання підприємництва; попит на «таланти» у нових цільових секторах; сприяння участі державних й приватних суб'єктів у міжнародних технологічних мережах	Державне лобювання інвестування у науково-дослідну інфраструктуру; залучення ПІІ наукомістких компанії та ТНК; інноваційні парки та інкубатори; попит на «таланти» у нових цільових секторах; формування платформи для визначення бачення розвитку високотехнологічних ніш
	Регіони, які спеціалізуються на промисловому виробництві у країнах з високим рівнем розвитку інноваційної сфери	Посилення синергії між науково-дослідними розробками та виробничою діяльністю	Інвестування в наукові або технологічні ніші, що доповнюють національні наукові центри; застосування інструментів трансферу технологій (університетські офіси з трансферу технологій, брокери технологій у науково-дослідних центрах); залучення талантів як в межах країни, так і з-за кордону, наукові гранти для молодих вчених; розвиток кластерної політики, пов'язаний з інвестиціями в науково-дослідну технологію; розвиток центрів компетентності та полюсів конкурентоспроможності, що особливо актуально для регіональної промисловості; підтримка підприємництва (конкурси бізнес-планів, регіональні фонди венчурного капіталу)	Стимулювання досліджень, пріоритетних для громадськості; підтримка підприємництва; розвиток інфраструктури для створення бізнесу (інкубатори та науково-дослідні парки); підтримка фірм для найму кваліфікованих випускників	Підтримка регіональних представників у міжнародних державно-приватних взаємодіях в сфері інноваційно-дослідницької діяльності; підтримка інтернаціоналізації бізнес-кластерів; поширення інновацій у сфері послуг; технопарки та інкубатори; діяльність з брендингу
Підтримка соціально-економічних трансформацій	Промислово-виробничі регіони з високою здатністю засвоєння та розвитку інновацій	Модернізація виробничої діяльності у напрямі формування ніш із доданою вартістю (стратегія інноваційної екосистеми)	Формування зв'язків у сфері науково-промислової діяльності (схеми обміну та розміщення персоналу, консультативні послуги з розвитку та використання технологій, розповсюдження технологіями); регіональні агенції з просування інновацій; стимулювання інноваційних стартапів; уцільнення та інтернаціоналізація регіональних виробничих кластерів; державні закупівлі, орієнтовані на інновації	Технологічні платформи, які пов'язують професійно-технічні заклади освіти та малі та середні підприємства; центри трансферу технологій у відповідних секторах, що фінансуються за підтримки національного уряду; регіональна консультативна мережа; стимулювання працевлаштування випускників ВЗО на підприємствах	Концентрація регіональної політики розвитку на секторах, відмінних від торгівлі; стимулювання інновацій у сферах послуг чи культури; підтримка маломасштабних кластерів з орієнтацією на підключення до глобальних мереж
	Регіони, які спеціалізуються на традиційному виробництві	Стимулювання інноваційної діяльності та підприємницької динамічності	Формування місцевих науково-інноваційних центрів знань, розгалужень національних науково-дослідних центрів; навчальна та консультативна діяльність на підприємствах; підтримка підключення до міжнародних виробничих мереж; регіональні форуми для визначення перспектив зростання нішових місць; просування інновацій та підприємницької культури	Управління ланцюгами поставок для зменшення фрагментації; державні закупівлі, орієнтовані на інновації; якісне визначення програм для ВЗО; підвищення обізнаності щодо інновацій, сприяння розвитку підприємництва	Розвиток прихованого попиту на інновації; орієнтація політехнічних центрів на нові кваліфікації; навчання для низькокваліфікованих та безробітних; підтримка кластерів з інноваційним потенціалом; підтримка включення регіонів до міжнародних виробничих мереж
Формування інноваційного потенціалу	Сільські райони країн з низьким рівнем інноваційного розвитку, спеціалізуються на діяльності в первинному секторі	Модернізація та утримання людського капіталу, створення критичних мас та підвищення якості взаємодій	Регіональні агенції з розвитку бізнесу; курси підвищення кваліфікації та навчання «протягом усього життя»; програми обміну студентами та схеми залучення талантів; стимулювання найму кваліфікованого персоналу в компаніях; створення інноваційних центрів у традиційних галузях (сільське господарство, туризм); програми підтримки впровадження інновацій; розвиток організацій із підтримки бізнесу; фінансування експериментальних інноваційних проектів у традиційних секторах	Програми підтримки інновацій; залучення національних інвестицій у професійну та вищу освіту; сприяння національних схем навчання; забезпечення інвестицій в національну інфраструктуру для підвищення рівня зв'язку між суб'єктами економіки	

Джерело: сформовано автором

Таким чином, процес втілення у практику стратегій інноваційного розвитку, сформованих на основі концепції розумної спеціалізації, дає змогу забезпечити регіону/країні конкурентні переваги у важливих стратегічних сферах економіки. Зважаючи на це, слід акцентувати, що підприємства мають суттєві можливості забезпечити власну конкурентоспроможність завдяки використанню нових технологій, інноваційних методів і форм управління. Тому на сучасному етапі розвитку основною ознакою конкурентності економіки і є її інноваційність, а також здатність до постійного розвитку, адаптивність та можливість трансформації і оновлення діяльності у рамках запровадження нововведень.

Висновки до розділу 3

1. Встановлено, що глобальні зміни у світовій економіці в умовах сьогодення стали наслідком поступу розвинених країн світу до нового неоіндустріального технологічного укладу, якому притаманні нові соціальні і ресурсні критерії та акцент на потребі дотримання високих екологічних стандартів у контексті економічного розвитку. Визначено особливості, притаманні світовій економіці в умовах сьогодення: розвиток наукоємного сектора та ринку знань, зростаюча капіталізація ринкової вартості компаній, людиноцентристська спрямованість державної політики, швидкі темпи оновлення капіталу у виробничому секторі. Доведено, що в умовах зміни технологічних устроїв країни із незначним технологічним відставанням мають можливості заощаджувати на пошукових дослідження шляхом адаптації передових досягнень до умов розвитку власної економіки і концентрації інвестицій у перспективних напрямках.

2. Обумовлено доцільність формування та впровадження у контексті слідування модернізаційним процесам у світовій економіці нової індустріальної політики, яка ґрунтується на визнанні ролі промисловості при вишенні актуальних проблем, на основі доцільної моделі індустріалізації.

3. Аргументовано пріоритетні напрями розвитку міжнародної економіки у контексті концепції розумного зростання, стійкості розвитку та подолання деіндустріалізації у поступі до нового технологічного укладу, зокрема: співпраця наукових, дослідних, освітніх і підприємницьких структур з метою акумулювання технологічно нових та інноваційних ідей, їх реалізації; переформатування ринку праці у контексті підвищення кваліфікації працівників, покращення якості набутого ними досвіду, відповідно до пореб сучасної економіки; забезпечення розвитку освітніх і науково-дослідних установ у напрямках впровадження інноваційних виробничих технологій; стимулювання індивідуалізації і адаптації виробничого процесу і виробленої продукції до нових умов.

4. На основі проведеного дослідження обґрунтовано, що в Україні сформувалася модель промислового розвитку інверсивного типу, яка характеризується експортною орієнтованістю і сировинною спрямованістю та пов'язана з процесом деіндустріалізації в економіці країни, що дає змогу зауважити неможливість виведення сектора з кризи за рахунок застосування поодиноких локальних механізмів і потребу формування комплексної системної стратегії розвитку.

5. Доведено важливість формування ефективної державної політики розвитку промислового сектора на основі поєднання інструментарію «горизонтальної» (у контексті стимулювання підприємницької активності й інноваційної діяльності підприємств галузі) та «вертикальної» (в частині зміни структури промислового виробництва в напрямі модернізації та за рахунок суттєвих технологічних запозичень) моделей у напрямі забезпеченні державно-приватного партнерства, розвитку підприємницького сектора, формування технологічної та галузевої структури, доцільної та перспективної для України у внутрішньому, європейському та глобальному масштабах. У цьому контексті визначено основні напрями розвитку промисловості, виходячи із сучасних реалій та потреби подолання деіндустріалізації, серед яких: 1) підвищення рівня завантаженості промислових підприємств; 2) підвищення рівня технологічного

оснащення виробничої бази промислових підприємств; 3) модернізація та утворення нових високотехнологічних виробництв, розвиток галузей з потужним науково-технологічним потенціалом; 4) розширення випуску та пошук ринків постачання для продукції легкої промисловості; 5) розвиток сфери цифрового виробництва, IT-технологій і штучного інтелекту; 6) формування умов для розвитку малого і середнього бізнесу.

6. Запропоноване формування інноваційної моделі розвитку як інструмент трансформації економічної політики держави шляхом втілення концепції розумної спеціалізації, яка побудована на основі визначення можливостей території до розвитку нових видів діяльності внаслідок чіткого обґрунтування пріоритетних напрямів концентрування ресурсів на локальному рівні, їх агломерування. Пропонований підхід передбачає врахування: обмеженості ресурсної бази і потреби її найефективнішого використання; потреби застосування інноваційного підходу до діяльності підприємств; розвитку взаємовідносин в системі «держава – підприємництво – громадськість»; відкритості до адаптації.

7. Встановлено, що процес розробки і впровадження інноваційних стратегій у контексті розумної спеціалізації дає змогу забезпечити розвиток конкурентних переваг у важливих сферах економіки країни. Обґрунтовано, що суб'єкти господарювання досягають відповідних конкурентних переваг внаслідок використання нових технологій та застосування інноваційних методів і форм управління. Ключовою ознакою високого рівня конкурентоспроможності економіки країни/регіону на сучасному етапі розвитку є інноваційність та здатність системи забезпечити постійний саморозвиток, трансформацію і оновлення діяльності.

Основні результати дослідження, викладені в даному розділі, опубліковано в наукових працях автора: [6; 7; 11; 12; 15].

ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано нове розв'язання важливої наукової проблеми, що полягає в теоретико-методичному обґрунтуванні впливу процесів деіндустріалізації на розвиток економік країн світу та розроблення пропозицій щодо формування інноваційної моделі розвитку України в умовах виходу з кризи. Проведене дослідження дало підстави сформулювати низку висновків науково-теоретичного і практичного спрямування.

1. У дисертаційній роботі досліджено основні підходи щодо визначення економічної сутності поняття «деіндустріалізація». На основі аналізу основних підходів до ідентифікації структурних змін в економіці держав світу обґрунтовано доцільність дуального підходу до трактування поняття «деіндустріалізація», зокрема акцентовано на його визначенні з позиції наслідка структурних трансформацій і змін у структурі виробництва й аргументовано існування позитивних і негативних ефектів цього процесу. Деіндустріалізацію розглянуто в контексті процесів глобалізаційної інтеграції у світі та з урахуванням сучасних структурних теорій розвитку світової економіки. Встановлено, що характерною особливістю економік країн з високим рівнем розвитку в останні десятиліття є кардинальні зрушення як у структурі зайнятості, так і структурі валового внутрішнього продукту. Загальним явищем стало зменшення ролі промислового сектору та зростання значимості сфери послуг. Основними факторами, що обумовили структурні трансформації у країнах Європи, які призвели до деіндустріалізації, є зміни в структурі попиту та витрат споживачів, швидше зростання продуктивності праці у промисловості у порівнянні зі сферою послуг і як результат – переміщення робочих місць з промислового до сервісного сектору та перенесення виробництва у країни з дешевою робочою силою. Водночас, деіндустріалізація розглядається як тенденція, яка потребує коригування з метою підтримки розвитку промисловості, що тісно пов'язана з іншими секторами економіки і залишається важливим джерелом інноваційного поступу та економічного благополуччя.

2. У роботі доведено існування взаємозв'язку та взаємного впливу між процесами деіндустріалізації та глобалізації, зокрема обґрунтовано вплив лібералізації міжнародної торгівлі, пришвидшення поширення інновацій та фінансових і економічних шоків в умовах глобалізації на процеси деіндустріалізації. На основі проведеного дослідження встановлено, що структурна модернізація економіки країни у сучасних умовах має ґрунтуватися на підвищенні продуктивності та впровадженні інновацій у виробничі процеси.

3. Запропоновано комплексне трактування поняття «фінансова криза», яке розглянуто з позиції застосування трьох взаємодоповнюючих підходів до його визначення: як переходу фінансово-економічної системи в якісно новий стан; як порушення рівноваги в наявній системі; як зміни системи в напрямі до її оптимізації або знищення. Використання цих підходів забезпечує доцільність розгляду фінансової кризи не лише в контексті негативного впливу на соціально-економічний стан країн світу, а й як етап у розвитку економічної системи, що передбачає усунення напруги та нерівноваги. На основі дослідження вітчизняних та зарубіжних моделей регулювання структурних трансформацій обґрунтовано концептуальний базис формування світової та вітчизняної політики структурної модернізації промисловості. Встановлено, що структурна модернізація передбачає досягнення зростання економіки тієї чи іншої країни на основі підвищення продуктивності, технологічності, інноваційності виробничих процесів та ефективного використання ресурсного, людського і соціально-економічного потенціалу. Визначено макроекономічні ефекти деіндустріалізації у контексті посткризового періоду і глобалізаційної інтеграції. До таких ефектів віднесено: перехід країн до нової структури цінностей, розвиток сфери послуг та, відповідно, переміщення трудових ресурсів до цієї сфери, новий соціальний статус людини, зниження ролі соціальних конфліктів, а також економічні чинники як основу соціального прогресу.

4. Доведено, що галузева структура як світової економіки загалом, так і економіки України зокрема постійно змінювалася. На початку ХХ ст. у формуванні суспільного продукту західних країн переважали

природоексплуатаційні сфери діяльності (галузі первинної переробки природної сировини, сільське господарство); було покладено початок розвитку машинобудування. Далі, у середині ХХ ст., спостерігалось стрімке зниження питомої ваги сировинних галузей і сільського господарства в загальному обсязі виробленого ВВП і різке зростання частки сфери послуг. Перехід до постіндустріального суспільства в кінці ХХ ст. спричинив кардинальні зміни у галузевій структурі розвинених країн, що знайшло відображення в таких аспектах: у формуванні загального обсягу ВВП тривало скорочення частки сільського та лісового господарств, усіх видобувних галузей і важкої промисловості; одночасно спостерігалось зростання випереджальними темпами низки наукомістких галузей виробничої сфери. У цьому зв'язку розвинуто емпіричні засади вимірювання явища деіндустріалізації, зокрема щодо оцінки змін у трудомісткості виробництва та змін частки виробництва у загальній структурі зайнятості, впливу цих чинників на процеси економічного розвитку країн, а також змін у частці виробництва у загальній доданій вартості до змін частки виробництва у загальній структурі зайнятості. Пропоновану методіку використано при врахуванні особливостей прояву деіндустріалізації у вітчизняній економіці.

5. Запропоновано науково-методичний підхід до виявлення залежності деіндустріалізації економіки від економічних факторів (частка високотехнологічного експорту країни; валовий капітал; рівень зайнятості населення у промисловості; частка доданої вартості у переробній промисловості, % ВВП; частка доданої вартості у промисловості та будівництві, % ВВП; темп зростання ВВП; загальна тривалість життя при народженні; рівень інфляції; індекс умов торгівлі; рівень безробіття), у якому, на відміну від наявних, зроблено акцент на впливі конкретних факторів на економічні процеси з метою визначення характеру деіндустріалізації для окремих груп країн (країн англо-американської групи, країн з високим рівнем доходів, постсоціалістичних країн, високотехнологічних країн Азії).

6. У дисертації ідентифіковано ключові економічні фактори впливу на процеси деіндустріалізації у розрізі груп країн: для країн англо-американської групи та країн з високим рівнем доходів виявлено зв'язок деіндустріалізації з факторами, які визначають високотехнологічні процеси та інноваційну діяльність (частка високотехнологічного експорту країни; валовий капітал); для постсоціалістичних країн – з рівнем інфляції, зайнятістю населення у промисловому секторі, часткою промисловості у ВВП, тривалістю життя; для країн Азії – з рівнем зайнятості населення у промисловості та часткою високотехнологічного експорту країни.

7. Упродовж останніх передкризових років у більшості розвинених країн побутувала думка, що майбутній розвиток економіки може бути забезпечений винятково за рахунок просування сфери послуг і фінансового сектора. Натомість промисловість і промислова політика найчастіше розглядались як певні анахронізми, які не потребують особливої уваги. Криза, яка розпочалася в США у 2008 р., вказала на неправомірність такого підходу. Крім того, економіки, орієнтовані переважно на фінансові ринки, виявилися значно вразливішими до кризових явищ, аніж ті, що характеризувались більшою часткою промисловості. Саме країни, які вчасно оптимізували власну структурну й промислову політику, показали найшвидші темпи виходу з кризи. Криза 2008 р. практично змінила сприйняття ролі промисловості в економіці, перетворивши її на найважливіший елемент сучасної інноваційно орієнтованої національної економіки, і спрямувала увагу більшості економічно сильних країн до розвитку промислового виробництва. У цьому зв'язку в дисертації сформовано науково-прикладні розробки з визначенням стратегічних напрямів розвитку світової економіки в контексті нової індустріальної політики на засадах розумного зростання та стійкого всебічного розвитку, спрямованих на забезпечення співпраці провідних науково-дослідних, освітніх та підприємницьких установ для акумулювання інноваційних ідей та їх реалізації; трансформацію ринку праці в напрямі підвищення досвіду і кваліфікації працівників відповідно до вимог сучасної економіки; стимулювання освітніх та науково-дослідних установ до розвитку в

конкретних напрямках у сфері інноваційних виробничих технологій; індивідуалізацію й адаптацію виробництва та продукції до різних умов, що сприяє росту і полярності виробництва спеціалізованих продуктів та послуг; об'єднання ланцюгів постачання продукції й інформаційних потоків у глобальні мережі.

8. У роботі доведено, що сучасна промислова політика спрямована на підтримку конкурентоспроможності у відкритій світовій економіці, досягнення довгострокових стратегічних цілей економічного розвитку з використанням позитивних проявів глобалізації та індустріалізації. У посткризовий період відбулося чітке зміщення акцентів у механізмах державного регулювання розвитку промислової сфери. Ліберальний підхід, який називають горизонтальним, полягає у тому, що держава має обмежитися тим, щоб створювати загальні умови, сприятливі для ведення бізнесу (приймати необхідні закони і норми, підтримувати в належному стані інфраструктуру) і повністю відмовитися від адресної підтримки конкретних галузей чи підприємств. У дисертаційній роботі запропоновано стратегічні орієнтири розвитку світової економіки в контексті формування і запровадження в руслі модернізаційних процесів у сфері світового господарства нової індустріальної політики на засадах розумного зростання, стійкого та всебічного розвитку в контексті подолання деіндустріалізації та переходу до шостого технологічного укладу. Доведено необхідність співпраці провідних науково-дослідних, освітніх та підприємницьких установ для акумулювання ідей у сфері інноваційних виробничих технологій та їх реалізації; трансформації ринку праці в напрямі підвищення досвіду і кваліфікації працівників відповідно до вимог сучасної економіки; індивідуалізації та адаптації виробництва і продукції до різних умов.

9. Аргументовано напрями розвитку промисловості у контексті формування ефективної державної політики розвитку промислового сектору на основі поєднання інструментарію «горизонтальної» та «вертикальної» моделей в умовах світової фінансової кризи. Визначено орієнтири, на основі яких має розвиватися промисловий сектор в Україні, а саме: врахування рівня розвитку

промисловості в державі, її переваг та слабких сторін; важливість руху в одному напрямі з усім світом; спрямування системи державного управління на досягнення відповідної мети у розвитку промислового сектора за рахунок формування та реалізації політики у бюджетній, податковій, торговельній, інфраструктурній, кредитній, регуляторній, інформаційній, освітньо-науковій та демографічно-міграційній сферах.

Основні результати дослідження використовуються у діяльності Львівської обласної державної адміністрації, ГО «Інститут міжнародних економічних досліджень», Львівського регіонального відділення «Асоціації об'єднаних територіальних громад», а також у навчальному процесі Прикарпатського інституту імені Михайла Грушевського ПРАТ «ВНЗ Міжрегіональна академія управління персоналом» та Львівського національного університету імені Івана Франка (Додаток К).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бідзюра І. Етапи і перспективи системних реформ в Україні. *Політичний менеджмент*. 2004. № 1. С. 75–81.
2. Білоус О. Глобалізація і глобалізм: парадокси чи закономірність постіндустріальної цивілізаційної еволюції? *Економічний часопис – XXI*. 2004. № 3. С. 7–11.
3. Білорус О. Г. Проблеми теорії і політичної економії світ-системи глобалізму і глобального простору. URL: jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/.../4809.
4. Бхагвати, Джагдиш. В захисту глобалізації. Москва : Ладомар, 2005. 448 с.
5. Волошанська А. Теорії економічного розвитку держав та явище деіндустріалізації. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 4. С. 24–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2017_4_6.
6. Волошанська А. В., Біленко Ю. І. Вплив нової промислово-інвестиційної політики на створення робочих місць. *Молодіжна наука у контексті суспільно-економічного розвитку країни* : матеріали III Міжнародної учнівсько-студентська інтернет-конференції (Черкаси, 22 листопада 2019 р.). Черкаське відділення Академії наук України спільно з кафедрою маркетингу, фінансів банківської справи та страхування Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Черкаси : Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, 2019. С. 66–68.
7. Волошанська А. В. Орієнтири розвитку світової економіки в умовах подолання процесів деіндустріалізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України* : зб. наук. праць. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишньої НАН України», 2019, № 6 (140). С. 72–77.
8. Волошанська А. В., Квасній Л. Г. Переваги та недоліки процесів деіндустріалізації для світової економіки. *Наукові праці МАУП. Серія Економічні науки*. 2019. Вип. 57(1). С. 67–78.

9. Волошанська А. В., Квасній Л. Г. Роль процесу деіндустріалізації у світовій економіці. *Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки* : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (Полтава, 1 листопада 2019 р.). Полтава : РВВ ПДАА, 2019. С. 12–14.

10. Волошанська А. В. Аналіз впливу деіндустріалізації в період фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. на економічні процеси сьогодення. *Інтелект XXI*. 2017. № 6 С. 14–18.

11. Волошанська А. В. Вплив процесів деіндустріалізації на величину доданої вартості в країнах світу. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. Вип. № 3 (65). С. 7–12.

12. Волошанська А. В. Інноваційна модель розвитку як інструмент трансформації економічної політики країни. *Ефективна економіка* : електронне фахове видання, 2020, № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7744>.

13. Волошанська А. В. Макроекономічні ефекти деіндустріалізації в посткризовий період. *Наука і студія*. 2018. Т.12. С. 23–29.

14. Волошанська А. В. Ознаки голландської хвороби як окремого випадку деіндустріалізації. *Моделювання соціально-економічних процесів: регіональні та галузеві аспекти* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Дрогобич, 12–13 травня 2016 р.). Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. С. 134–137.

15. Волошанська А. В. Проблеми вимірювання явища деіндустріалізації в країнах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 20 (4.1). С. 91–95. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN>.

16. Волошанська А. В., Квасній Л. Г. Вплив деіндустріалізації на деструктивні тенденції в промисловості. *Актуальні проблеми моделювання та управління соціально-економічними системами в умовах глобалізації* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Дрогобич: Редакційно-

видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. С. 78–81.

17. Волошанська А. В., Квасній З. В. Розвиток сервісної економіки як прояв деіндустріалізації. *Бізнес-навігатор*. 2017. Вип. 3 (42). С. 19-21.

18. Волошанська А. В. Макроекономічні ефекти деіндустріалізації в посткризовий період. *Nauka i studia*. 2018. №12. С. 23-29.

19. Геєць В. М. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. Київ : Ін-т екон. прогнозування НАН України ; Фенікс, 2003. 1008 с.

20. Гершенкрон, А. Экономическая отсталость в исторической перспективе / А. Гершенкрон ; научн. ред. А. А. Белых ; перевод с англ. А. В. Белых. Москва : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2015. 536 с.

21. Горбачева Т. Л. Методология и некоторые итоги выборочного обследования населения по проблемам занятости в 1998 году. *Вопросы статистики*. 1999. № 6. С. 18–26.

22. Голиков А. П. Економіка України: фактори виробництва, галузева структура, розміщення, тенденції розвитку / А. П. Голиков, Н. А. Казакова, О. А. Шуба. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2005. 240 с.

23. Гринберг Р. Результаты экономических реформ в постсоциалистических странах. *Проблемы теории и практики управления*. 2003. № 3. С. 11–20.

24. Державна служба статистики України – статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

25. Доброва Т.Г. Деіндустріалізація економіки в контексті економічної безпеки України. URL: economyandsociety.in.ua/journal/12_ukr/14.pdf.

26. Дугінець Г. В. Деіндустріалізація як можливість зростання в умовах фінансової кризи. *Економіка та суспільство*. 2020. Випуск 22. URL: <https://economyandsociety.in.ua/journal/article/view>.

27. Євтушенко О. В. Особливості формування сервісної економіки. URL: www.economy.in.ua/pdf/3_2015/25.pdf.

28. Єрохін С. А. Трансформаційний процес та його структуризація. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 2 (44). С. 4–12.

29. Єфименко Т. Публічно-приватне партнерство як істотний вектор антикризових програм. *Проблеми підвищення ефективності функціонування підприємств різних форм власності* : сб. науч. тр. / редкол. : И. П. Булев и др. ; НАН України ; Ин-т экон. промышл. Донецк, 2009. Вып. 2. Т. 1. С. 25–38.

30. Єщенко П. С. До інновацій та стратегічних пріоритетів шляхом об'єднання «невидимої» та «видимої» руки. *Економіка України*. 2016. № 5. С. 13–16.

31. Єщенко П. С. Нова парадигма розвитку економіки – настійливе веління нашого часу. *Економіка і прогнозування*. 2011. № 2. С. 28–47.

32. Жерновий Д.В. Сфера послуг як джерело економічного зростання в інноваційно-орієнтованій економіці. *Наука та наукознавство*. 2015. № 2. С. 86–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NNZ_2015_2_13.

33. Заблоцька Р. О. Дезінтеграційні виробничі процеси в глобальній економіці. *Процеси економічної дезінтеграції в сучасному світовому господарстві* : монографія / О. І. Шнирков, А. С. Філіпенко, Н. В. Резнікова та ін. ; за ред. О. І. Шниркова. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2018. С. 51–67.

34. Заблоцька Р. О. Деіндустріалізація та сервісифікація глобальної економіки. *Міжнародні відносини*. Серія "Економічні науки". 2019, № 18, URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/4102.

35. Задоя А. А. Деіндустріалізація в Україні: «двадцять лет спустья». *Академічний огляд*. 2012. № 1 (36). С. 26–35.

36. Задоя А. А. «Новая индустриализация» в контексте стратегических целей Украины. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного конгресу*. 2012. № 1 (5). Т. 1. С. 146–154.

37. Зверяков М. І. Глобалізація і деіндустріалізація: зміст, суперечності та способи їх розв'язання. *Економіка України*. 2017. № 11 (672). С. 3–16.

38. Зверяков М. І. Промислова політика і механізм її реалізації. *Економіка України*. 2016. № 6. С. 3–18.

39. Зянько В. В. Новаторство – основний напрям розвитку стратегічного менеджменту. *Вісник УДУВГП. Економіка : збірн. наук. праць Рівне*, 2003. Вип. 1 (20). С. 224–229.

40. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Геєця та ін. ; НАН України. Київ : видавництво, 2015. 336 с.

41. Історія міжнародних криз. Центр Економічного Аналізу та Експертизи. URL: www.assessor.ru/forum/index.php?t=788.

42. Камінська Т. В. Особливості міжнародної економічної інтеграції на сучасному етапі глобалізації. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія "Економіка". 2011. № 33. Ч. 1. С. 122–126.

43. Камінська Т. В. Тенденції сучасних процесів глобалізації. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктур* : збірник наукових праць. Київ : НАУ. 2011. Вип. 29. С. 49–59.

44. Квасній З. В., Волошанська А. В. Розвиток сервісної економіки як прояв деіндустріалізації. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. 2017. Випуск 3 (42). С. 19–21.

45. Кваснюк В. Є. Держава та економічне зростання (концепція державного регулювання відтворювальних процесів в економіці України) / за ред. д-ра екон. наук В. Є. Кваснюка. Київ : Ін-т екон. прогнозув. НАН України, 2001. С. 19.

46. Кіндзерський Ю. В. Деіндустріальний парадокс економічних трансформацій в Україні. *Український журнал прикладної економіки*. 2017. Том 2. № 3. С. 74–95.

47. Кіндзерський Ю. В. Деіндустріалізація та її детермінанти у світі та в Україні. *Економіка України*. 2017. №11. С. 48–72.

48. Красильщиков В. Деиндустриализация, реиндустриализация и развитие. *Мировая экономика и международные отношения*. 2016. № 8. С. 39.

49. Красота О. Загроза глобального спаду економіки як результат дії «Принципу доміно». *Економіка*. 2015. № 11(176). С. 29.

50. Левицька О. О., Мульська О. П. Моделювання інтенсивності зовнішньої міграції населення України в умовах посилення середовища виштовхування. *Економіка України*. 2020. № 9. С. 48–65. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.09.048>.

51. Лукашевич В. М. Глобалістика. Львів : “Новий Світ–2000”, 2005. 440 с.

52. Мальський М З. Інвестиційна політика в Європейському Союзі та перспективи для України / М З. Мальський, Ю. І. Біленко. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64/S21STN=1.

53. Мендельсон Л. А. Теория и история экономических кризисов и циклов / под ред. Е. С. Варги. Москва : Изд-во социально-экономической литературы, 1959. 691 с.

54. Національний банк України. URL: <http://www.bank.gov.ua/>.

55. Немець К. А. Моделювання траєкторії розвитку регіональних соціогеосистем України. *Часопис соціально-економічної географії*. 2009. Вип. 7 (2). С. 66–80.

56. Нуреев Р. М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики. Москва : Норма. 2008. С. 50–55.

57. Операція деіндустріалізація, або Навіщо нам промисловий ... сервіс як фактор підвищення конкурентоспроможності залізничних ... URL: <https://dt.ua/.../operaciya-deindustrializaciya-abo-navischo-n>.

58. Офіційний сайт Європейської Комісії. Інформація. URL: http://ec.europa.eu/index_en.htm.

59. Офіційний сайт Європейської Комісії/ Інформація. URL: http://ec.europa.eu/index_en.htm

60. Пахомов Ю. Развитие как коррекция инерционного роста в контексте глобальной конкуренции. *Економічний Часопис – XXI*. 2004. № 3. С. 5–9.

61. Педь І. В., Лисенков Ю. М., Ящук С. П. Світові фінансово-банківські кризи: особливості та причини виникнення. *Ефективна економіка*. 2012. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1248>.

62. Покатаєва О. В. Нова траєкторія розвитку національної економіки: мікро-, макро- та прикладні аспекти : монографія / за ред. О. В. Покатаєвої, М. В. Болдуєва, Г. Ю. Кучерової. Запоріжжя : КПУ, 2017. С. 41.

63. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>.

64. Раєвнева О. В. Концептуальні основи проблеми розвитку підприємств. *Моделювання регіональної економіки* : зб. наук. праць. Івано-Франківськ : Плай, 2005. № 8. С. 56–65.

65. Райнерт, Е. С. Як багаті країни забагатіли ... і чому бідні країни лишаються бідними : пер. з англ. П. Таращук. Київ : Темпора, 2015. 444 с.

66. Реконструктивний економічний розвиток: основні напрями, ефективність і соціальна справедливість : монографічний збірник / за ред. акад. НАН України В. М. Гееця, чл.-кор. НАН України А. А. Гриценка ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2016. 240 с. URL: <http://ief.org.ua>.

67. Рейнхарт К. М., Рогофф К. С. На этот раз все будет иначе. Восемь столетий финансового безрассудства. Москва : Карьера Пресс, 2011. 528 с.

68. Решетило В. П., Островський І. А. Неоіндустріалізація та її вплив на розвиток вітчизняної та міжнародної економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород : Гельветика, 2018. Вип. 18. Ч. 3. С. 21–25.

69. Рыбчинский Т. Начальный запас факторов и относительные цены товаров. *Вехи экономической мысли*. Москва : ТЕИС, 2006. Т. 6. : Международная экономика. С. 231–235.

70. Сален. П. Вернуться к капитализму, чтобы избежать кризисов : пер. с фр. Д. Кралечкина. Москва : Изд-во Институт Гайдара, 2015. 272 с.

71. Селезнев А. З. Нематериальное производство и экономический рост. Москва : Наука. 2001. 264 с.

72. Статистичний щорічник України. Держкомстат України за 2017 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm.

73. Стиглиц Дж. Ю. Глобализация: тревожные тенденции : пер. с англ. Г.Г. Пирогова. Москва : Национальный общественно-научный фонд, 2003. 304 с.

74. Топішко І. І., Топішко Н. П. Перспективи і тенденції розвитку України в контексті глобальної економічної кризи. *Проблеми розвитку соціально-економічних систем: підприємництво, глобалізація, економічне зростання* : матеріали II регіональної міжвузівської наук.-практ. конф. (м. Дубно, 28 березня 2013 р.). Дубно : Національний університет "Острозька академія", 2013. Вип. 2. С. 40–44.

75. Туган-Барановский М. И. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов. Москва : Наука-РОССПЕН, 1997, С. 277–330.

76. Україна за 2000 рік. Статистичний щорічник. Київ : Техніка, 2001.

77. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність. Київ : Знання, 2007. С. 24–25.

78. Фінансова глобалізація і євроінтеграція / за ред. О. Г. Білоруса, Т. І. Єфименко ; ДННУ "Акад. фін. управління". Київ, 2015. 496 с.

79. Чухно А. А. Сучасні фінансово-економічні кризи: природа, шляхи і методи подолання. *Економіка України*. 2010. № 1. С. 112–118.

80. Шинкарук Л. В. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток : наукова доповідь / Л. В. Шинкарук, І. А. Бевз, І. В. Барановська та ін. ; за ред. чл.-кор. НАН України Л. В. Шинкарук ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України»: Київ, 2015. 304 с.

81. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку / отв. ред. А. Г. Милейковский. Москва : Изд-во «Прогресс», 1982. 456 с.

82. ЮНИДО. Отчет о промышленном развитии – 2016. *Роль технологий и инноваций во всеохватывающем и устойчивом промышленном развитии* : обзор. Вена : ЮНИДО, 2015. С. 8.

83. Abltman S.A. DHL Global Connectedness Index / S.A. Altman, P. Ghemawat. IESE Business School, 2011. URL: http://www.dhl.com/en/about_us/logistics_insights/global_connectedness_index.html.

84. Acemoglu D., Johnson S., Robinson J. Reversal of fortunes: geography and institutions in the making of the modern world income distribution. *The Quarterly Journal of Economics*. 2002. Vol. 117. Pp. 1231–1294.

85. Alderson A. S. Globalization and deindustrialization: Direct investment and the decline of manufacturing employment in 17 OECD Nations. URL: https://www.researchgate.net/publication/282391073_Globalization_and_Deindustrialization_Direct_Investment_and_the_Decline_of_Manufacturing_Employment

86. Allen M., Rosenberg C., Keller C. A balance sheet approach to financial crisis. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2002/wp02210.pdf>.

87. Arrighi G. *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*. London : Verso, 1994. 400 p.

88. Arrighi G. The stratification of the world(economy: an exploration of the semiperipheral zone. *The Review*. 1986. Vol. 10. Pp. 9–74.

89. Barrel-Boyd O., Braham P. P. *Media, Knowledge, and Power*. London: Croom Helm, 1987.

90. Barro R. *Economic Growth*. Boston : The MIT Press, 2003. 673 p.

91. Benneworth P., Dassen A. Strengthening global-regional connectivity in regional innovation strategies. *Report for the OECD*. 2011. URL: www.rim-europa.eu.

92. Berendt I. T. From regime change to sustained growth in central and eastern Europe. URL: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/ead/pub/002/002_2.pdf

93. Blanchard O. *The crisis: basic mechanisms, and appropriate policies* / prepared by Olivier Blanchard; International monetary Fund. Washington D.C. : IMF, 2009. 22 p. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp0980.pdf>.

94. Bluestone, B., Harrison, B. The deindustrialization of America. New York : Basic Books, 1984. 323 p.
95. Cairncross A. What is deindustrialisation. London : Pergamon. 1982. Pp. 5–17
96. Carter J. In search of synergy: a structure performance test. *The Review of Economics and Statistics*. 1997. Aug. Volume 59. Issue 3.
97. Casella A. and Rauch J. E. Anonymous Market and Group Ties in International Trade', NBER Working Paper No. 6186. Cambridge, MA.
98. Castells M. Information technology, globalization and social development. URL: [https://www.unrisd.org/80256b3c005bccf9/\(httpauxpages\)/f270e0c066f3de7780256b67005b728c/\\$file/dp114.pdf](https://www.unrisd.org/80256b3c005bccf9/(httpauxpages)/f270e0c066f3de7780256b67005b728c/$file/dp114.pdf).
99. Chase R. B., Garvin D. A. The Service Factory. *Harvard Business Review*. 1999. № 4. Pp. 61–69.
100. Chenery H. B. Traditional growth and world industrialization. URL: <http://213.154.74.164/invenio/record/16164/files/chenery.pdf>.
101. Chenery H. B., Syrquin V. Patterns of development 1950–1970. Oxford : Oxford University Press for the World Bank, 1975. 234 p.
102. Chenery H., Syrquin M. Industrialization and growth. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/714961468135943204/pdf/NonAsciiFileName0.pdf>.
103. Collier P. The bottom billion. Oxford: *Oxford University Press*, 2008.
104. Dagher J. Regulatory cycles: Revising the political economy of financial crises. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/15/Regulatory-Cycles-Revisiting-the-Political-Economy-of-Financial-Crises-45562>.
105. Dreher A. Does Globalization Affect Growth? Evidence from a new Index of Globalization. *Applied Economics*. 2006. Vol. 38. Issue 10. Pp.1091–1110. URL: <https://jgea.org/resources/download/1351.pdf>.
106. Duginets G. Global imperatives for development of international production networks. Case of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2020. 18 (1). Pp. 57–69.

107. EBRD, Transition Report Update. 1999, Pp. 12.
108. Eckes A. E. The contemporary global economy: a history since 1980. Hoboken : Wiley Blackwell, 2011. 320 p.
109. Edwards S. Dollarization and Economic Performance: An Empirical Investigation, NBER Working Paper No. 8274. 2001. Cambridge, MA.
110. Europe's re_industrialization: The gulf between aspiration and reality. *Deutsche bank DB Research*. 2013. November 26. Pp. 14.
111. Eurostat Database. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
112. Feinstein C. Structural change in the developed countries during the twentieth century. *Oxford review of economic policy*. 1999. Vol. 15. № 4. Pp. 35–55.
113. Firebaugh G. The new geography of Global income inequality. London : Harvard University Press Cambridge, 2003. 257 p.
114. Friedman T. L. The world is flat 3.0. A brief history of the twenty-first century. USA, Picador, 2007. 672 p.
115. Furtado C. The Concept of External Dependence in the Study of Underdevelopment. *The Political Economy of Development and Underdevelopment*. New York: Random House, 1973. Pp. 118–123.
116. Gallup J. L. Economic Growth and the Income of the Poor. *Harvard Institute for International Development*. 1998. № 11. Pp. 1–31.
117. Gouardères F. General principles of EU industrial policy. Fact Sheets on the European Parliament. May, 2019. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/61/general-principles-of-eu-industrial-policy>.
118. Harvey D. The Limits to Capital. London : Verso, 1999. 478 p.
119. Hausman R. Prisoners of geography. *Foreign Policy*. 2001. № 122. 44 p.
120. Held D., McGrew T., Goldblatt D. and Perraton J. Global Transformations. 1999. Cambridge: Polity Press.
121. Helliwell J. F. How Much do National Borders Matter? Washington, 1998. DC: Brookings Institution.
122. Helliwell J. F. Globalization: Myths, Facts and Consequences. 2000. Toronto: C. D. Howe Institute.

123. Hirst P.Q. and Thompson G. F. Globalization in One Country: the Peculiarities of the British, *Economy and Society*. 2000, 29(3): 335–56.
124. James H. The End of Globalization: Lessons from the Great Depression. 2001. Cambridge, MA: Harvard University Press.
125. Kindleberger J. The Debt Situation O. A. Developing Countris in Historical Perspective [W:] SH Goodman (red), *Finansing and Risk in Developing countries*, London : NB, 1978. 460 p.
126. KOF globalization index, Swiss economic institute. URL: [https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation index.html](https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation%20index.html).
127. Kose A., Claessens S. Financial crises explanations, types, and implications. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Financial-Crises-Explanations-Types-and-Implications-40283>.
128. Kuznets S. Economic development, the family, and income distribution selected essays. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 432 p.
129. Kuznets S. Economic Growth and Income Inequality. *The American Economic Review*. 1955. Mar. Vol. 45. №. 1. Pp. 1–28. URL: <http://gabriel-zucman.eu/files/teaching/Kuznets55.pdf> .
130. Kvasnii L. G., Voloshanska A. V. Problems of evaluation of development industry. *Актуальні проблеми сучасної науки* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції викладачів та студентів навчально-наукового інституту фізики, математики, економіки та інноваційних технологій. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2019. С. 40–41.
131. Lane P. R. Financial globalization and exchange rates / IMF, Research department, 2005. URL: <https://www.imf.org/external/np/res/seminars/2004/60/pdf/ferret.pdf>.
132. Lawrence R. Z. As other nations prosper, so will United States. URL: <https://www.piie.com/commentary/op-eds/other-nations-prosper-so-will-united-states?ResearchID=2379>.

133. Lever W. F. Deindustrialisation and the Reality of the Post-industrial City' *Urban Studies*. 1991. Vol. 28. № 6. Pp. 983–999.
134. Levytska O., Mulska O., Ivaniuk U., Kunytska-Iliash M., Vasylytsiv T., Lupak R. Modelling the Conditions Affecting Population Migration Activity in the Eastern European Region : The Case of Ukraine. *TEM Journal*, 2020, 9 (2), 507–514 DOI: 10.18421/TEM92-12.
135. Leamer E. and Storper M. The Economic Geography of the Internet Age, *Journal of International Business Studies*, 2001, 32(4): 641–65.
136. Lewis W. A. Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. *The Manchester School*. 1954. Pp. 400–449.
137. Margareth McMillan, Dani Rodrik. Globalization, structural change and productivity growth. URL: <https://www.nber.org/papers/w17143.pdf>.
138. Meyer J. Globalization, technology transfer and. skill accumulation in low-income countries. URL: unctad.org/en/docs/dp_150.en.pdf.
139. Mulska O. P., Baranyak I. Ye. Formation of the forecasting model for Ukrainian-German migration system. *Economy and Forecasting*. 2019. Vol. 2. Pp. 119–136.
140. North-South: A programme to survival. URL: http://www.channelingreality.com/Documents/Brandt_Commission_North_South_Rpt.pdf.
141. Ocampo J. A. Beyond Reforms: Structural Dynamics and Macroeconomic Vulnerability. Latin American Development Forum. Palo Alto, CA: Stanford University Press; Washington, DC: World Bank. United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/7378> License: CC BY-NC-ND 3.0 IGO.
142. Ortiz-Ospina E., Lippolis N. Are emerging economies deindustrializing too quickly? Our World in Data. 30/10/2017. URL: <https://ourworldindata.org/growth-and-structural-transformation-are-emerging-economies-industrializing-too-quickly>.
143. Pilat D., Cimper A., Olsen K., Webb C. The changing nature of manufacturing in OECD economies. *STI working paper*. 2006. 38 p.

144. Readiness for the Future of Production Report 2018 of The World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/FOP_Readiness_Report_2018.pdf.

145. Robert Rowthorn, Ramana Ramaswamy. Growth, Trade, and Deindustrialization. URL: <https://www.imf.org/external/Pubs/FT/staffp/1999/0399/pdf/rowthorn.pdf>.

146. Robert Z. Lawrence. As other nations prosper, so will United States. – URL: <https://www.piie.com/commentary/op-eds/other-nations-prosper-so-will-united-states?ResearchID=2379>.

147. Rodrik D. Premature deindustrialization, 2015. URL: <https://www.nber.org/papers/w20935.pdf>.

148. Rostow W. W. The Take-Off into Self-Sustained Growth. *The Economic Journal[en]*. 1956. March. Vol. 66. № 261. Pp. 25.

149. Rowthorn R., Ramaswamy R. Growth, Trade, and Deindustrialization. URL: <https://www.imf.org/external/Pubs/FT/staffp/1999/0399/pdf/rowthorn.pdf>.

150. Samimi P., Lim G. Cho, A. Buang. Globalization Measurement: Notes on Common Globalization Indexes. 2011. Issue 7. December. URL: http://www.scientificpapers.org/wpcontent/files/1216_Parisa_Samimi_Globalization_Measurement_Notes_on_Common_Globalization_Indexes.pdf.

151. Scholte J. A. Globalization. A critical introduction. London : Palgrave, 2000. 361 p.

152. Services Sectorial Classification List. World Trade Organization. Note by the Secretariat. MTN. GNS/W/120, 10 July 1991 [Электронный ресурс]. URL: http://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/serv_e.htm.

153. Spiethoff A. Vorbemerkungen zu einer Theorie der Überproduktion / Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, 1902, 26. Pp. 721–759.

154. Tabb W. K. Economic Governance in the Age of Globalization. New York : Columbia University Press, 2004. VI. 520 p.

155. The IMF and the crises in Greece, Ireland and Portugal. URL: <http://www.ieso-imf.org/ieso/pages/EvaluationImages/267.aspx>.
156. Todaro M. P. Economic development. UpperSaddle River : Prentice Hall, 2011. 832 p.
157. Tregenna F. Manufacturing Productivity, Deindustrialization, and Reindustrialization. UNU-WIDER: World Institute for Development Economics Research. Working Paper. 2011. Sept. № 2011/57. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.644.360&rep=rep1&type=pdf>
158. Tregenna, F. Deindustrialization, structural change and sustainable economic growth. *UNIDO working paper*. URL: https://www.unido.org/api/opentext/documents/download/9928040/unido_fil_9928040
159. UNIDO industrial development report 2018. URL: https://www.unido.org/sites/default/files/files/201711/IDR2018_FULL%20REPORT.pdf.
160. Voloshanska A. Decline in the knowledge intensity of manufacturing, and deindustrialization processes in Ukraine. *Periodyk naukowy Akademii Polonijnej. Częstochowa : Akademia Polonijna w Częstochowie*. 2018. 26 (2018). N. 1. S. 82–85.
161. World bank data: Services, value added. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TOTL.ZS>.
162. World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org>.
163. Yifu Lin J. A new structural economics / World bank, 2012. 385 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/2232/663930PUB0EPI00nomics09780821389553.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Додаток А

Таблиця А.1

Результати множинної регресійної залежності деіндустріалізації країн з високим рівнем доходів від окремих економічних факторів

Змінні	Параметри регресії					
	Стандартизовані регресійні коефіцієнти Beta	Стандартна похибка Beta	Нестандартизовані регресійні коефіцієнти Beta	Стандартна похибка Beta	t- критерій Стюдента, (t(28))	Рівень значимості, (p)
Вільний член			0,86093	2,124059	0,40532	0,686022
GDP	0,573725	0,089598	0,44432	0,069389	6,40333	0,000000
UNEMPL	-0,312660	0,080807	-1,41496	0,365695	-3,86922	0,000185
MANUF	-0,525545	0,106303	-0,61827	0,125059	-4,94383	0,000003
INDEX	0,146621	0,076232	0,03167	0,016464	1,92336	0,056996
EXPORT	0,180293	0,073000	0,03516	0,014235	2,46976	0,015043
Оцінка достовірності						
Коефіцієнт множинної кореляції					0,69220168	
Коефіцієнт детермінації					0,47914317	
F-критерій Фішера					14,587	
Ступені свободи					7,111	
Стандартна похибка оцінка					0,005971	

Примітка: оцінка здійснена методом покрокової регресії з F-виключенням

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення EViews 11

Таблиця Б.1

Результати множинної регресійної залежності деіндустріалізації *пост-соціалістичних країн* від окремих економічних факторів

Змінні	Параметри регресії					
	Стандартизовані регресійні коефіцієнти Beta	Стандартна похибка Beta	Нестандартизовані регресійні коефіцієнти Beta	Стандартна похибка Beta	t- критерій Стюдента, (t(28))	Рівень значимості, (p)
Вільний член			1,609835	0,363473	4,42903	0,000022
EMPL	0,413197	0,099992	0,184354	0,044613	4,13228	0,000070
MANUF	-0,351839	0,153556	-0,558171	0,243606	-2,29128	0,023817
INFL	-0,295828	0,111488	-0,379754	0,143117	-2,65345	0,009125
LIFE	0,378712	0,189963	0,572079	0,286957	1,99360	0,048626
Оцінка достовірності						
Коефіцієнт множинної кореляції					0,51956096	
Коефіцієнт детермінації					0,26994359	
F-критерій Фішера					5,177	
Ступені свободи					8,112	
Стандартна похибка оцінка					0,008855	

Примітка: оцінка здійснена методом покрокової регресії з F-виключенням

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення EViews 11

Додаток В

Таблиця В.1

Результати множинної регресійної залежності деіндустріалізації економіки країн Азії від окремих економічних факторів

Змінні	Параметри регресії					
	Стандартизовані регресійні коефіцієнти Beta	Стандартна похибка Beta	Нестандартизовані регресійні коефіцієнти Beta	Стандартна похибка Beta	t- критерій Стюдента, (t(28))	Рівень значимості, (p)
Вільний член			-0,506	363,7069	-1,82704	0,073327
EXPORT	0,245518	0,092728	8,930	3,3727	2,64772	0,010650
CAPIT	-0,153086	0,055327	-4,934	18,0464	-2,76696	0,007774
EMPL	0,222952	0,108021	0,854	20,7631	2,06397	0,043931
MAN_IND	0,404320	0,128464	0,619	24,6618	3,14734	0,002704
LIFE	0,254014	0,115125	4,420	156,0996	2,20641	0,031710
Оцінка достовірності						
Коефіцієнт множинної кореляції					0,93276642	
Коефіцієнт детермінації					0,87005320	
F-критерій Фішера					35,486	
Ступені свободи					10,533	
Стандартна похибка оцінка					0,004752	

Примітка: оцінка здійснена методом покрокової регресії з F-виключенням

Джерело: розраховано автором за допомогою програмного забезпечення EViews 11

Додаток Г

Таблиця Г.1

Інноваційні стратегії за типом регіону у відповідності до внутрішніх та зовнішніх взаємозалежностей

	Спрямування на формування взаємозв'язків у глобальному вимірі	Імпульс до зростання	Кластеризація	Поглиблення комунікацій
Типи регіонів	<i>Периферійні регіони характеризуються відсутністю інноваційної спрямованості розвитку та міцних міжнародних зв'язків</i>	<i>Регіони з ефективною організацією кластерів, характеризуються високим рівнем функціонування суб'єктів політики</i>	<i>Невеликі групи конкурентоспроможних підприємств з обмеженою локальною взаємодією</i>	<i>Регіони, залежні від обмеженої кількості глобальних виробничих мереж / ланцюгів вартості</i>
Основна проблема	Несформованість ефективних глобальних взаємозв'язків	Відсутність ефективних зв'язків на рівні регіональних фірм - створення критичної маси	Нерозвиненість локальних мереж	Потреба розширення мереж навколо центру
Вектор політики розвитку території	Сприяння виходу суб'єктів регіонального розвитку на міжнародний рівень	Залучення зовнішніх суб'єктів та забезпечення колективного формування майбутніх тенденцій	Забезпечення інноваційної підтримки для підвищення ролі регіональних кластерів у розвитку регіонів	Допомога інноваторам другого рівня стати лідируючими та формуючими на ринку
Регіони	Мадейра, Таллінн, Тарту, Аттика, Сардинія	Іль-де-Франс, Баден, Вюртемберг, Фландрія, Торонто	Сконе, Наварра, Окленд, Норд-Пас-де-Кале	П'ємонт, Ейдховен, Сіетл, Південний схід Англії

Джерело: складено на основі [123]

Додаток Д

Таблиця Д.1

Інноваційні стратегії для різних типів регіонів відповідно до інноваційної діяльності на суб'єктах економіки

Тип регіону	Стратегія		
	Розвиток наявних переваг	Підтримка соціально-економічних трансформацій	Формування інтелектуальних здібностей
Інноваційні регіони			
Науково-дослідні та технологічні центри			
Інноваційні міста			
Зони промислового виробництва			
Регіони з інтенсивним виробництвом інноваційного спрямування			
Розвинені регіони			
Регіони, які спеціалізуються на наданні послуг та виробництві традиційних технологій			
Регіони, які спеціалізуються на традиційному виробництві			
Регіони не орієнтовані на розвиток науки і технологій			
Регіони – сировинні постачальники			
Регіони, яким притаманні деіндустріалізаційні процеси			

Джерело: складено на основі [123]

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ***Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:***

1. 1. Волошанська А. В. Теорії економічного розвитку держав та явище деіндустріалізації. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017, Вип. 4(10). С. 24-27 (0,5 д.а.).
 2. Волошанська А. В., Квасній З. В. Розвиток сервісної економіки як прояв деіндустріалізації. *Бізнес-навігатор*. 2017. Вип. 3 (42). С. 19-21 (особистий внесок автора: обґрунтовано необхідність розвитку сервісної економіки як прояву деіндустріалізації) (0,2 д.а.).
 3. Волошанська А. В. Аналіз впливу деіндустріалізації в період фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. на економічні процеси сьогодення. *Інтелект XXI*. 2017. № 6. С. 14-18 (0,5 д.а.).
 4. Волошанська А. В. Проблеми вимірювання явища деіндустріалізації в країнах світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 20. Ч.1. С. 91-95 (0,4 д.а.).
 5. Волошанська А. В. Вплив процесів деіндустріалізації на величину доданої вартості у країнах світу. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. Вип. 3 (65). С. 7-12 (0,6 д.а.).
 6. Волошанська А. В., Квасній Л. Г. Переваги та недоліки процесів деіндустріалізації для світової економіки. *Наукові праці МАУП*. Серія : Економічні науки. 2019. Вип. 1 (57). С. 67-78 (особистий внесок автора: обґрунтовано переваги процесів деіндустріалізації для світової економіки (0,45 д.а.).
 7. Волошанська А. В. Орієнтири розвитку світової економіки в умовах подолання процесів деіндустріалізації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України* : зб. наук. праць. 2019. Вип. 6 (140). С. 72-77 (0,6 д.а.).
 8. Волошанська А. В. Інноваційна модель розвитку як інструмент

трансформації економічної політики країни. *Ефективна економіка*. 2020. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7744> (0,5 д.а.).

9. Voloshanska A. Decline in the knowledge intensity of manufacturing, and deindustrialization processes in Ukraine. *Peryodyk naukowy Akademii Polonijnej*. 2018. Vol. 26. №1. S. 82-85 (0,4 д.а.).

10. Волошанська А. В. Макроекономічні ефекти деіндустріалізації в посткризовий період. *Nauka i studia*. 2018. №12. С. 23-29 (0,6 д.а.).

Опубліковані праці апробаційного характеру:

11. Волошанська А. В. Ознаки голландської хвороби як окремого випадку деіндустріалізації. *Моделювання соціально-економічних процесів: регіональні та галузеві аспекти* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дрогобич, 12-13 трав. 2016 р.). Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. С. 134-137 (0,1 д.а.).

12. Волошанська А. В., Квасній Л. Г. Вплив деіндустріалізації на деструктивні тенденції у промисловості. *Актуальні проблеми моделювання та управління соціально-економічними системами в умовах глобалізації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дрогобич, 11 трав. 2018 р.). Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. С. 78-80 (особистий внесок автора: обґрунтовано необхідність переорієнтації від деіндустріалізації економіки України до її сталого розвитку) (0,05 д. а.).

13. Волошанська А. В., Біленко Ю.І. Вплив нової промислово-інвестиційної політики на створення робочих місць. *Молодіжна наука у контексті суспільно-економічного розвитку країни*: матер. III Міжнар. учн.-студ. інтернет-конф. (м. Черкаси, 22 лист. 2019 р.). Черкаси: Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, 2019. С. 66-68 (особистий внесок автора: доведено взаємозв'язок між інвестиційним процесом та виробництвом і фінансуванням економічних процесів) (0,05 д.а.).

14. Волошанська А. В., Квасній Л. Г. Роль процесу деіндустріалізації у світовій економіці. *Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки* : матер. IV Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Полтава, 1 лист. 2019 р.). Полтава : РВВ ПДАА, 2019. С. 12-14 (особистий внесок автора: обґрунтовано особливості процесу деіндустріалізації у світовій економіці) (0,1 д. а.).

15. Voloshanska A.V., Kvasnii L.G. Problems of evaluation of a development industry. *Актуальні проблеми сучасної науки* : матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. виклад. та студ. навч.-наук. інст. фізики, матем, екон. та інновац. технологій (м. Дрогобич, 8 трав. 2019 р.). Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2019. С. 40-41 (особистий внесок автора: охарактеризовано зміни у структурі виробництва як процесу соціально-економічних змін, спричинених скороченням виробничих потужностей у промисловості країни або регіону) (0,08 д. а.).

Відомості про апробацію результатів дисертації

№ з/п	Назва конференції, конгресу, симпозіуму, семінару, школи	Місце проведення	Дата проведення	Форма участі
1	2	3	4	5
1.	Моделювання соціально-економічних процесів: регіональні та галузеві аспекти	Дрогобич	12-13 травня 2016 р.	очна
2.	Global aspects of world economy and international relations in conditions of economic instability	Czectochowa-Kryvyi Rih	19-20квітня 2018 р.	очна
3.	Актуальні проблеми моделювання та управління соціально-економічними системами в умовах глобалізації	Дрогобич	11 травня 2018 р.	очна
4.	Молодіжна наука у контексті суспільно-економічного розвитку країни	Черкаси	22 листопада 2019 р.	очна
5.	Управління ресурсним забезпеченням господарської діяльності підприємств реального сектору економіки	Полтава	1 листопада 2019 р.	очна
6.	Актуальні проблеми сучасної науки	Дрогобич	8 травня 2019 р.	очна

Додаток К



УКРАЇНА
ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
ЄДРПОУ 38557560, 79008, м. Львів, вул. В. Винниченка, 18 тел. 261- 21-55, факс 235-60-80
E-mail: deploda@loda.gov.ua

21/04-07/2020 № 04.04.2020р. На № _____ від _____

**Здобувачу наукового ступеня
кандидата економічних наук
Волошанській А.В.**

Шановна Анно Володимирівно!

Повідомляємо, що науково-аналітичні матеріали «Трансформація промислового сектора України: аналіз та напрями розвитку», виконані в межах дисертаційного дослідження «Економічний аналіз процесів деіндустріалізації в умовах світової фінансової кризи» Волошанською А.В., характеризуються високою актуальністю та практичною цінністю.

Дані матеріали можуть використовуватися департаментом економічної політики Львівської обласної державної адміністрації при реалізації заходів в рамках Стратегії розвитку Львівської області на період 2021-2027 років.

З повагою

Заступник директора
департаменту



Вадим ТАБАКЕРА

Продовження додатку К



Громадська організація
«Інститут міжнародних економічних досліджень»
NGO
«Institute of International Economic Researches»

Україна, 79005, м. Львів, вул. Братів Тершаковців, 2-А
тел/факс: +38 032 275 00 31
e-mail: IIER@ukr.net

№ 48
« 11 » .09. 2020 р.

Здобувачу наукового ступеня
кандидата економічних наук
Волошанській А.В.

Шановна Анно Володимирівно!

Повідомляємо, що науково-аналітичні матеріали щодо оцінки впливу процесів деіндустріалізації на розвиток економіки країн світу в період світової фінансової кризи виконані в межах дисертаційного дослідження «Економічний аналіз процесів деіндустріалізації в умовах світової фінансової кризи», підготовлені Волошанською А.В. характеризуються високою актуальністю та практичною цінністю. Дані матеріали використовувалися в практичній роботі Інституту міжнародних економічних досліджень в рамках надання пропозицій Кабінету Міністрів України в питаннях виходу з фінансової кризи, яка склалася в умовах пандемії Covid-19.

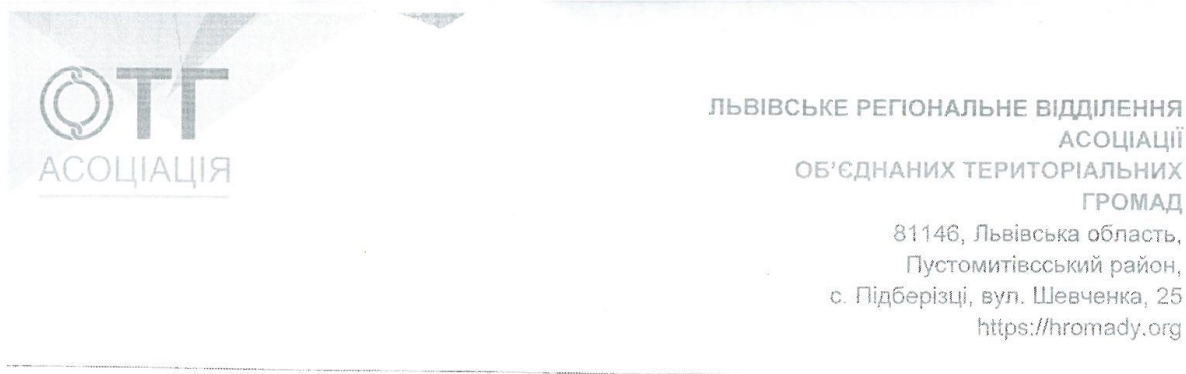
З повагою,

Виконавчий директор
Інституту міжнародних
економічних досліджень



О.Т.Микита

Продовження додатку К



№ 54 від 11.06.2020р.

Здобувачу
наукового ступеня кандидата економічних наук
Волошанській А.В.

Шановна Анно Володимирівно!

Повідомляємо, що науково-аналітичні матеріали «Обґрунтування напрямів трансформації промислового сектора України» виконані в межах дисертаційного дослідження «Економічний аналіз процесів деіндустріалізації в умовах світової фінансової кризи» Волошанською А.В. характеризуються високою актуальністю та практичною цінністю.

Дані матеріали використовуються Львівським регіональним відділенням Асоціації об'єднаних територіальних громад при підготовці пропозицій Верховній раді України, Кабінету Міністрів України та Міністерству розвитку громад та територій щодо формування цілей Стратегія сталого розвитку України до 2030 року.

З повагою

Голова Львівського Регіонального відділення

Асоціації органів місцевого самоврядування

"АСОЦІАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД"

 Василь Коваль

Продовження додатку К



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
 ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
 IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

вул. Університетська, І, м. Львів, 79000, Україна
 тел./факс (032) 261-60-48, тел. 260-34-02
 http://www.lnu.edu.ua, e-mail: lnu@lnu.edu.ua
 Код ЄДРПОУ 02070987 Державна Казначейська служба України
 МФО 820172, р.р. UA 468201720343101002200001061
 № свідоцтва 17701483, ін. под. № 020709813029
 Валютний рахунок UA 118201720343661002300001061,
 UA 058201720343691001300001061 в Укресімбанку
 м. Львова МФО 322313
 № 472-С від 29.01.2021

I, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine
 Phone Fax: +38 (032) 261-60-48, 260-34-02
 http://www.lnu.edu.ua, e-mail: lnu@lnu.edu.ua
 Code EDRPOU 02070987 State Treasury Service of Ukraine
 MFC 820172, Settlement Acc. UA 468201720343101002200001061
 Certificate No. 17701483.Tax IN020709813029
 Foreign Currency Acc.No. UA 118201720343661002300001061,
 UA 058201720343691001300001061
 in Lviv Branch of Ukreximbank MFO 322313
 на № _____ від _____

Голові
 спеціалізованої вченої ради
 Д 58.082.01
 Західноукраїнського
 національного університету
 проф. Крисоватому А.І.

Довідка

про впровадження в навчальний процес
 результатів дисертаційного дослідження
Волошанської Анни Володимирівни
 на тему:

«Економічний аналіз процесів деіндустріалізації в умовах світової фінансової кризи»
 08.00.02 – «Світове господарство та міжнародні економічні відносини»

Основні теоретичні та методологічні положення та науково-практичні рекомендації автора впроваджено у навчальний процес Львівського національного університету імені Івана Франка під час підготовки методичних матеріалів «Теорії економічного розвитку держав та міжнародна торгівля», «Основні моделі економічного зростання», «Голландська хвороба та програма розорюючого росту», «Особливості економічної політики та розвитку постсоціалістичних країн». Матеріали дисертаційної роботи використовувалися під час проведення лекційних та практичних занять із таких навчальних дисциплін: «Міжнародні економічні відносини», «Міжнародний економічний аналіз», а також у керівництві науково-дослідними роботами студентів кафедри міжнародного економічного аналізу і фінансів в рамках навчального курсу «Економетрика» та при виконанні тематики науково-дослідної роботи кафедри «Економічний аналіз структурної трансформації інвестиційного та експортного потенціалу у регіонах і країнах світу» (номер держреєстрації 0117U000889) та «Дослідження проблеми вибору та формування оптимальної траєкторії економічного розвитку держав в умовах їх значної торговельної та фінансової відкритості» (номер держреєстрації 0113U000869).

Проректор з науково-педагогічної роботи
 та соціальних питань і розвитку



Качмар В.М.

Продовження додатку К



ПРАТ «ВНЗ» МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ ІНСТИТУТ ім. М. Грушевського
82200, м.Трускавець, вул. Івасюка, 21 тел./ факс (03247) 6-92-40

№135 від 07.09.2019р.

ДОВІДКА

про використання результатів дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук Волошанської Анни Володимирівни
на тему: «ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСІВ ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ
В УМОВАХ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ»

Дана довідка підтверджує, що результати дисертаційної роботи Волошанської Анни Володимирівни мають наукову новизну, носять теоретичну та практичну цінність і прийняті до впровадження в навчальному процесі Прикарпатського університету імені Михайла Грушевського ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом».

Теоретичні результати дослідження використовуються в навчальному процесі при викладанні курсів «Міжнародні економічні відносини», «Управління змінами в глобальній економіці».

Розвиток теоретичних положень, визначення пріоритетів та обґрунтування впливу процесів деіндустріалізації на розвиток економіки країн світу в умовах фінансової кризи, виявлення основних їх закономірностей та ефектів, вироблення пропозицій щодо стратегічних орієнтирів розвитку світової економіки в умовах подолання деіндустріалізації сприяють підвищенню науково-практичного рівня викладання дисциплін на кафедрі менеджменту.

Директор



А.М.Ахек'ян